

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ
ИНСТИТУТЫ

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА

БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРІНІҢ ҚОҒАМҒА ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯСЫ ЖӘНЕ БЕЙІМДЕЛУІ

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ДОКЛАД

СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ И ИНТЕГРАЦИЯ В ОБЩЕСТВЕ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ

2022

НҰР-СҰЛТАН

ТАЛДАМАЛЫҚ БАЯНДАМА

БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРІНІҢ ҚОҒАМҒА ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯСЫ ЖӘНЕ БЕЙІМДЕЛУІ

МАЗМҰНЫ

ҚЫСҚАРТУЛАР	3
КІРІСПЕ	4
1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІ ТҮЛЕКТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУ ПРОЦЕСІНІҢ АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ	6
1.1. Интернаттық мекемелердегі балалардың психоэмоционалдық дамуының ерекшеліктері және әлеуметтік бейімделудің күрделілігі	6
1.2. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтық мәртебесі	11
1.3. Білім беру мекемелеріне түсу, жұмысқа орналасу кезінде балалар үйінен шыққаннан кейін жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың әлеуметтік бейімделуі	18
1.4. Мемлекеттік тұрғын үй қорынан жетім балаларды және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тұрғын үймен қамтамасыз ету	27
1.5. Балалар үйі түлектерінің қылмыстық құқық бұзушылықтар және суицид жасау әрекеттерін жасау себептері мен салдары	36
2. БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІНІҢ ТҮЛЕКТЕРІН БЕЙІМДЕУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ЖӨНІНДЕГІ ШАРАЛАР	40
2.1. Балалар үйлері түлектерін әлеуметтендіру және бейімдеу бойынша халықаралық тәжірибе	40
2.2. Балалар үйлері түлектерін қоғамға бейімдеу үдерісін жетілдіруге ықпал ететін жобалар (ҮЕҰ, ҚР қайырымдылық қорлары)	43
2.3. Қазақстан Республикасындағы Интернаттық мекемелер қызметіндегі өзекті мәселелер	46
ТҮЙІНДЕР	51
ҰСЫНЫСТАР	54
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	57
1-қосымша	59
2-қосымша	63

ҚЫСҚАРТУЛАР

- ҚР СЖРА ҰСБ** Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігінің Ұлттық статистика бюросы
- ЖОО** жоғарғы оқу орындары
- ААҚҚ балалар** ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар
- ҚР БҒМ** Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
- ҮЕҰ** үкіметтік емес ұйымдар
- ҚР** Қазақстан Республикасы

КІРІСПЕ

Жыл сайын Қазақстанда мыңға жуық бала балалар үйлерінен (жеке және мемлекеттік) шығарылып, өз бетінше өмір сүре бастайды. Осы сәттен бастап олардың әлеуметтік бейімделуі – қоғамда қабылданған тәртіп ережелері мен нормаларына белсенді бейімделу процесі басталады.

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың өмірінде қалыптасқан жағдайларға байланысты (ата-анасынан бас тарту, ата-анасынан айырылудың қайғылы жағдайлары, ата-анасының бас бостандығынан айыру орындарына қамалуы, ата-аналары мен жақын туыстарының азғындық өмір салты) олар халықтың әлеуметтік осал санатына айналуға. Көбінесе әлеуметтік бейімделу кезінде олар жұмысқа орналасуда, орта және жоғары кәсіптік білім беру мекемелеріне түсу кезінде, өз құқықтарын қорғауда, сондай-ақ тұрғын үй алу мен үй тұрмысын ұйымдастыруда айтарлықтай қиындықтарға тап болады.

Балалар үйі жағдайында тәрбиеленушілер ерекше тәрбие алады, ол әлеуметтік ортада қарапайым адамға қажетті дағдыларды қалыптастыруға кедергі келтіреді. Бұл ерекшелік өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларының жоқтығын, оқуға және жұмыс істеуге деген ықыластың төмендігін, сондай-ақ коммуникативті байланыстарды қалыптастырудың жоқтығын білдіреді. Баланың мекемеде болу кезеңінде – бұл проблемалар жасырын, яғни олар ашық түрде көрінбейді және өсу процесіне айтарлықтай әсер етпейді. Алайда, бітіргеннен кейін – интернаттан кеткеннен кейінгі кезеңде олар ашық бола бастайды. Демек, түлектер қоғамда сәтті бейімделу және әлеуметтену мүмкіндігінен айырылады.

Бұл әлеуметтанулық зерттеудің мақсаты жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдардың түлектерін әлеуметтік бейімдеу процесін зерделеу және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу нысаны 18-40 жас аралығындағы балалар үйлерінің, отбасы үлгісіндегі балалар ауылдарының түлектері болып табылады.

Осы зерттеуде біз мынадай мәселелерді: Интернаттық мекемелердегі балалардың психоэмоционалдық дамуының ерекшеліктері, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтық мәртебесі, білім беру, жұмысқа орналастыру, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үймен қамтамасыз етілуі, балалар үйі түлектері жасайтын қылмыстық құқық бұзушылықтарының, суицид әрекеттерінің себептері мен салдары және Қазақстандағы балалар үйлерінің түлектерін бейімдеу бойынша ҰЕҰ мен қайырымдылық қорларының тәжірибелері туралы қарастырамыз.

Зерттеу еліміздің 5 қаласында: Қарағанды, Семей, Өскемен, Тараз, Алматыда жүргізілді. Қалалар балалар үйлерінің санына қарай іріктелді. Таңдалған қалаларда балалар үйлерінің саны көп.

Іріктеме көлемі 40 адамды құрайды. Іріктеу мақсатты сипатқа ие, балалар үйінің түлектері (30), жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу және әлеуметтендіру саласындағы сарапшылардан (10) сұхбат алынды.

1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІ ТҮЛЕКТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУ ПРОЦЕСІНІҢ АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ

1.1. Интернаттық мекемелердегі балалардың психоэмоционалдық дамуының ерекшеліктері және әлеуметтік бейімделудің күрделілігі

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2020 жылғы жағдай бойынша республикада 33 жетім балалар мен ААҚҚ балаларға арналған Интернаттық мекемелер¹ жұмыс істейді (1-кесте).

1-кесте. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған Интернаттық мекемелер желісі.

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Балаларға арналған барлық интернаттық мекемелер	149	138	119	107	98	89
оның ішінде:						
балалар үйлері	23	22	22	21	20	19
медициналық-әлеуметтік мекемелер	17	18	18	18	18	18
балалар үйлері	41	40	30	23	23	16
оның ішінде:						
жеке	5	5	5	5	5	5
мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған	3	2	2	1	1	1
мектеп-интернаттар	10	9	9	9	7	-
оның ішінде:						
жеке	-	-	-	-	-	-
отбасы түріндегі балалар үйі	9	9	9	7	5	3
оның ішінде:						
жеке	1	1	1	1	1	1
отбасы түріндегі балалар үйі	14	14	14	15	15	14
оның ішінде:						
жеке	3	3	3	3	3	3
жеткіншектер үйі	14	14	14	13	13	13
оның ішінде:						
жеке	-	-	-	-	-	-
үйлер	9	9	2	1	-	-
оның ішінде:						
жеке	-	-	-	-	-	-
Отбасы және балаларды қолдау орталығы	-	3	12	16	18	18

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

¹ Мұнда және одан әрі түлектері осы әлеуметтанулық зерттеудің объектісі болып табылатын балалар үйлері, отбасы үлгісіндегі балалар үйлері, отбасы үлгісіндегі балалар ауылдары кіретін «Интернаттық мекемелер» бар.

Қазіргі уақытта: жетім және әлеуметтік жетім екі ұғымы кеңінен қолданылады. Жетім – бұл ата-анасының екеуі де немесе жалғызбасты ата-анасы қайтыс болған 18 жасқа дейінгі бала. Әлеуметтік жетім – бұл ата-ана құқықтарынан айыру, қабілетсіз немесе хабар-ошарсыз кеткен деп тану салдарынан, сондай-ақ ата-аналар өздерінің ата-ана функцияларын орындамаған жағдайда ата-анасының қамқорлығынсыз қалған бала.

2021 жылдың қорытындысы бойынша жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың жалпы саны – 22 692 құрады, оның ішінде 16402-і қорғаншылық пен қамқоршылықта (асырап алынған), білім беру жүйесінің ұйымдарында, асырап алушы отбасыларда, отбасы базасындағы отбасы үлгісіндегі балалар үйлерінде, денсаулық сақтау жүйесінің ұйымдарында, білім беру ұйымдарында, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың халықты әлеуметтік қорғау жүйесі (медициналық-әлеуметтік мекемелер) мекемелерінде – 4076, оның ішінде 727 (18%) – жетім балалар, ата-анасының екеуі немесе жалғызбасты ата-анасынан айырылған балалар, қалғандары әлеуметтік жетімдер болып табылады (2,3-кестелер).

2-кесте. Жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар.

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың жалпы саны	28 419	27 274	25 753	24 239	23 410	22692
оның ішінде:						
қорғаншылықта және қамқоршылықта	19 321	18 941	18 215	17 360	17 023	16402
патронаттық тәрбиеде	1 862	1 900	2 232	1 982	1 751	1816
асырап алған отбасында	-	-	-	158	195	178
отбасы базасындағы отбасы үлгісіндегі балалар үйлерінде	-	-	-	133	187	220
денсаулық сақтау жүйесі (балалар үйі) ұйымдарында	736	576	437	250	272	298
халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің (медициналық-әлеуметтік мекемелер) ұйымдарында	749	750	725	700	646	610
білім беру жүйесі ұйымдарында	5 751	6 223	4 144	3 656	3 3363	3168

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

Интернаттық мекемелердегі балалар саны туралы статистикалық деректер балалардың 82% әлеуметтік жетімдер, яғни ААҚҚ балалар болып табылатындығын көрсетті. Өкінішке қарай аталған факт осы жағдайда жетімдердің мәселелерін шешу салдарымен күресу қажеттігін ғана емес, бастапқы себебімен, яғни жалпы отбасы институты проблемасын шешу қажеттігін меңзейді.

3-кесте. Интернаттық мекемелердегі жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың сипаттамасы².

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың жалпы саны	7 236	6 223	5 306	4 606	4 254	4076
оның ішінде әлеуметтік статусы бойынша:						
жетімдер	1 269	1 113	889	931	758	727
ата-ана құқықтарынан айырылғандар	3 349	3 153	2 874	2 307	2 382	2296
ата-ана құқығынан бас тартқандар	696	513	465	450	272	269
тастап кеткендер	436	283	269	138	119	101
сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылғандар	60	38	33	27	33	35
сот қайтыс болды деп танығандар	11	13	5	2	12	4
сот хабар-ошарсыз кетті деп танылғандар	159	154	134	129	111	95
ата-ана құқықтары шектелгендер	350	261	232	253	256	302
қамау орындарындағылар	210	179	130	76	103	99
ізвестірілуде	357	259	144	71	99	84
ұзақ уақыт емделудегілер	83	72	49	41	40	22
ата-ана қамқорлығының болмауының өзге де жағдайлары	256	185	82	181	69	42

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

Респонденттердің айтуынша олардың көпшілігі Интернаттық мекемелерде ата-аналарының немесе ата-аналарының бірінің алкогольді асыра пайдалануы және баланың өмірі мен қауіпсіздігінің қажетті деңгейін қамтамасыз ету бойынша ата-ана міндеттемелерін елеулі салдарынан болған.

Ата-аналар немесе отбасы мүшелері арасындағы деструктивті, абьюзивті қатынастар, қиын экономикалық жағдай, тұрақсыздық және жетіспеушілік – бұл Интернаттық мекемелерге келген балалардың естеліктері мен басынан өткен тәжірибелері. Ата-аналарына деген реніш, балалардың қорқынышы және үнемі мазасыздығы ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың қалыпты психоэмоционалды дамуына кері ықпал етеді.

Көптеген ғалымдар өз зерттеулерінде жетім балалар мен ААҚҚ балалардың психоэмоционалды дамуының ерекшеліктеріне назар аударады. Мысалы, «Интернаттық түрдегі мекемелерде тәрбиеленетін балалардың психологиялық ерекшеліктері»³ әдістемелік әзірлеуінде Интернаттық мекемелерге түскен балалардың психологиялық даму қарқыны баяу және бірқатар жағымсыз ерекшеліктер: интеллектуалды даму деңгейі төмен, эмоционалды, қиялдау өрісі жұтаң, өз тәртібін, мінез-құлқын дұрыс реттеу дағдылары нашар қалыптасқанын көрсетті, ол өсіп келе жатқан адамның тұлға болып қалыптасуына ауыр салдар әкелуі мүмкін. Бала қаншалықты ерте жастан Интернаттық мекемелерге түссе, оның салдары қиын болмақ деп белгіленген.

² Мұнда Интернаттық мекемелерге, сондай-ақ отбасы базасындағы отбасы үлгісіндегі балалар үйлері, денсаулық сақтау жүйесін ұйымдастыру (балалар үйі), халықты әлеуметтік қорғау жүйесін ұйымдастыру (медициналық-әлеуметтік мекемелер) ұйымдары жатады.

³ «Интернат түріндегі мекемелерде тәрбиеленетін балалардың психологиялық ерекшеліктері» әдістемелік әзірлемесі http://dd105.ucoz.ru/Dokumenty/osobennosti_psikhologicheskogo_razvitiya_detej-vos.pdf

Интернаттық мекемелерде балалардың өмір сүру жағдайлары дамуға теріс әсер етеді, өйткені олардағы тәрбие ұжымдық көзқарасты қалыптастырады және оқушылардың жеке қажеттіліктері мен қабілеттерін, тілектерін дамытуға және ескеруге мүмкіндік жоқ. Мұндай жағдайларда баланың бойында нәрестелік және тәуелді ұстанымдар дамиды және өзінің «Мені» аз көрінеді.

Интернаттық мекемелердің балалары өздері сияқты басқа балалармен бірге тұрғандықтан жеке кеңістіктері жоқ. Кереуеттің үстіндегі қабырға және жеке заттары бар тумбочка – бұл жеке кеңістікке жатқызуға болатын бірнеше нәрсе. Бұл ретте тәрбиешілер тумбочканың ішіндегі заттарды тексеріп, бақылап отырады. Балалар үйіндегі өмір ұжыммен тұру үшін жасалған.

Балалар үйінде баланың жеке ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік бермейтін өмір сүру режимі (қашан тұру керек, тамақ ішу, ойнау, оқу, ұйықтау және т. б.) қатаң түрде реттеледі. Осылайша, баланың балалар үйінде өмір сүру жағдайлары оған өз қажеттіліктеріне сәйкес қоршаған ортамен қарым-қатынас ырғағы мен жиілігін дербес реттеуге мүмкіндік бермейді. Бұл өз жағдайларын білу қабілетін қалыптастыруда қиындықтар әкелуі мүмкін. Мұндай бала өзін-өзі тануды дамытуда қойылатын «Мен қазір не қалаймын?», «Қандай болдым?» деген сұрақтарға қиын жауап беретін болады. Компенсаторлық тетік ретінде қоршаған ортамен психологиялық бірігу («басқалардың меннен қалайтынын мен де қалаймын») жұмыс істей бастайды, бұл өзінің «Мен» шекарасын жоғалтуға әкеледі.

Баланы мәжбүрлі байланыс жүйесіне үнемі қосу жеке кеңістіктің шекарасын бұзады, бұл баланың психоэмоционалды ресурстарды қалпына келтіру үшін өз әлеміне енуіне түбегейлі мүмкіндік бермейді.

Психиканың инверттелген (теріс) бағыты бар балалар үшін (тұйық, көпшіл емес, басқалармен үнемі байланыста болудан шаршайтын) өз кеңістігіне ену мүмкіндігі толық энергияны қалпына келтірудің жалғыз тәсілі болып табылады. Автономияға қол жеткізудің әлеуметтік қолайлы жолы болмаса, бала жылауық, ашуланшақ, озбыр болады. Өз проблемаларын шешудің негізгі әдісі ретінде мұндай бала: режимге қарсы тұру, қашып кету, ауыру, өзін-өзі жарақаттау, бүлік шығару және т.б. қол жетімді түрлерін таңдайды.

Балалар үйіндегі өмір сүру режимі балаға нақты анықталған әлеуметтік – рөлдік позицияларды (оқушы-тәрбиеленуші) белгілейді. Осы ұстанымдар шеңберінде ұзақ уақыт бойы болған бала өзінің даралығын және еркін болмысын көрсету мүмкіндігін жоғалтады, бұл оған соңында өзіне сүйеніш болуға мүмкіндік бермейді. Өзінің «дербестігінің» барлық спектрін игеру үшін бала бағалау қорқынышы, сәйкес келмеу қорқынышы және шығармашылық потенциалды тудыратын еркін риясыз өзара өзара іс-қимыл жағдайымен анықталатын рөлдерді игеруі керек.

Балалармен өткізілетін ойындар көбінесе реттелетін сипатқа ие, онда ересек адам ойын ережелерін, сюжетті, рөлдерді бөлуді белгілейді және нәтижелерді анықтау үшін өлшемшарттары бар бағалайтын адам ретінде

әрекет етеді. Мұнда бала үлкендердің ережелеріне сәйкес ойнауға мәжбүр болады және сирек бастама көтере алады.

Жетімдіктің ең маңызды салдары «әлемге деген негізгі сенімнің» жоғалуы, онсыз жеке тұлғаның: тәуелсіздік, бастамашылық, әлеуметтік құзыреттілік, еңбек ете білу шеберлігі, жыныстық сәйкестік және т.б. маңызды өзін-өзі дамытулары мүмкін емес. Осындай қажетті мінез-құлықтарсыз бала жеке тұлғааралық қатынас субъектісі және есейген тұлға болып қалыптаса алмайды. Әлемге деген негізгі сенімнің жоғалуы бір жағынан күдік, сенімсіздік, агрессивтілік және екінші жағынан басқамен невроттық тетіктің қалыптасуында көрінеді.

Әлемге деген негізгі сенімнің жоғалуы балалардың өмірінде ересектердің жиі араласуынан болады. Бұл Интернаттық мекемелердегі кадрлардың ауысуынан, бала асырап алғаннан кейін балаларды қайтадан қайтарудан, Интернаттық мекемелердің ауысуынан болады, өйткені егер бала ерте жастан мемлекеттік қамқорлыққа қалдырылса, онда ол кемінде 3 Интернаттық мекемені ауыстырады.

Ұжымдық өмір баланы көбінесе шектейді, кейде баланың дербестігін, оның бастамашылығын және оның мінез-құлқы үшін жауапкершілігін дамытуға мүмкіндік бермейді. Нәтижесінде, есейген шақта балалар алкогольге, есірткіге немесе токсикологиялық тәуелділікке түсуі мүмкін. Бұл туралы толығырақ «1.5. Балалар үйі түлектерінің қылмыстық құқық бұзушылықтар және суицид жасау себептері мен салдары» бөлімінде тоқталатын боламыз.

Жетім балалар мен ААҚҚ балалардың сыртқы ортаға бейімделу кезінде қоғамның талаптарын қабылдауы стандартты отбасылардағы балалардың сол шындықты қабылдауынан айтарлықтай ерекшеленеді, бұл Интернаттық мекемелерден шыққаннан кейін олар үшін проблемалық жағдай туғызады.

Жетім балалар мен ААҚҚ балалардың Интернаттық мекемелерде алған психологиялық соққылары жақсы жағдайда іске асыратын және өздерімен қоғамға пайдалы болатын ақыл-ой, шығармашылық қабілеттерін жүзеге асыруға кедергі жасайды.

Терең сұхбат кезінде Интернат мекемелері тәрбиеленушілерінің өмір сүру жағдайларын зерттеу мақсатында респонденттерге егер мүмкіндік болса Интернаттық мекемелерде нені өзгертер едіңіз деген сұраққа олардың жартысы егер осындай мүмкіндік болса тәрбиешілерді өзгертер едік деп жауап берді. Бұл ретте бірде-бір респондент киім-кешек, ойын-сауық іс-шаралар немесе материалдық-техникалық жабдықтауға шағымданған жоқ, тек қана адам ресурстары сапасын арттыруды атады, бұл тәрбиеленуші мен тәрбиеші, Интернат қызметкерлері арасындағы өзара қарым-қатынастың жоғары мәні бар екенін көрсетеді. Әрине, тәрбиеші немесе мұғалім болсын, бірде-бір адам ата-ананы немесе отбасы мүшелерін алмастыра алмайды, бірақ балалар үйіндегі қарым-қатынастың эмоционалды жағдайын бағаламау мүмкін емес.

Осылайша, балалар ата-анасының қамқорлығынсыз неғұрлым ерте қалса, баланың жасына, ақыл-ойы мен физикалық дамуына сәйкес келетін қалыпты жағдай аз болады деп қорытынды жасауға болады. Балалар белгіленген ережелерге сәйкес өмір сүруге мәжбүр болғандықтан, бұл олардың өз қалауларын, жағдайларын түсіну, сондай-ақ тәуелді көңіл-күй мен бейқамдықты тудыратын шешім мен жауапкершілікті қабылдау қабілетінен айрылады. Олар үшін қабылданған шешімдер олардың қоғамда өзін-өзі көрсетуі мен тәуелсіздігінен айырады.

Балалардың ерте жастан бастан кешкен осы шектеулерінің барлығы қоғамға бейімделу кезінде оларға кедергілер тудырады, бұл өз кезегінде бұзылу және әлеуметтік жауапкершіліксіз жүре алатын жұмыссыз, күрделі жастардың пайда болу қаупін тудырады. Ал бұл балалардың өзін-өзі жүзеге асыруы үшін барлық мүмкіндіктері мен қабілеттері бар.

1.2. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтық мәртебесі

Жетім балалар мен ААҚҚ балалардың құқықтық мәртебесі «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-II Заңында айқындалған⁴, онда баланың денсаулығын қорғауға, даралыққа және оны сақтауға; өмірге, жеке бостандыққа, қадір-қасиеті мен жеке өміріне қол сұғылмауға; қажетті өмір сүру деңгейіне; мүліктік құқықтарға; демалу мен бос уақытқа және т.б. негізгі құқықтарынан басқа 5-тарауда ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланың құқықтары көзделген.

Осы Заңда баланың құқықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын ұйымдар да айқындалған, олардың қатарына мыналар кіреді:

- **жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін денсаулық сақтау ұйымдары** (туғаннан үш жасқа дейінгі жетім балаларға, туғаннан төрт жасқа дейінгі психикасының және дене бітімінің дамуында кемістігі бар балаларға арналған, баладан бас тарту қаупі бар отбасыларды және туғаннан үш (төрт) жасқа дейінгі ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыратын);

- **білім берудің арнайы ұйымдары** (11 жастан 18 жасқа дейінгі девиантты мінез-құлықты балалар);

- **ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымдары** (11 жастан 18 жасқа жасқа дейінгі тәрбиелеудің, оқытудың ерекше жағдайларын және арнайы педагогикалық тәсілді талап ететін балалар);

- **жетім балалар және ААҚҚ балалар үшін білім беру ұйымдары** (отбасы үлгісіндегі балалар ауылын, жасөспірімдер үйін және кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталығын қоспағанда, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарына 3 жастан 18 жасқа дейінгі балалар қабылданады);

⁴ «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-II Қазақстан Республикасының Заңы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>

- **жалпы үлгідегі жалпы білім беретін мектеп-интернат** (жетім балалар, ААҚҚ балалар, сондай-ақ күн көрісі төмен және көп балалы отбасылардың 6 жастан 18 жасқа дейінгі, осы үлгідегі ұйымдарда күтіп-бағуға медициналық қарсы көрсетілімдері жоқ балалар);

- **медициналық-әлеуметтік мекеме (ұйым)** (4 жастан 18 жасқа дейінгі күтіп-бағуға, медициналық, тұрмыстық қызмет көрсетуге және әлеуметтік-еңбекке бейімдеуге мұқтаж мүгедек балалар);

- **отбасы үлгісіндегі балалар ауылы** (18 жасқа дейінгі жетім балалар мен ААҚҚ балалар);

- **жасөспірімдер үйі** (балалар ауылы, балалар үйі, жетім балалар мен ААҚҚ балаларға арналған мектеп-интернат әкімшілігінің шешімі негізінде, психоневрологиялық аурулары бар адамдарды қоспағанда, 16 жастан 23 жасқа дейінгі балалар ауылдарының тәрбиеленушілері және балалар үйлерінің, жетім балалар мен ААҚҚ балаларға арналған мектеп-интернаттардың түлектері);

- **кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтары** (ата-анасын немесе басқа да заңды өкілдерін анықтау және оларға беру үшін үш жастан он сегіз жасқа дейінгі қадағалаусыз және панасыз қалған балалар, уақытылы орналастыру мүмкіндігі болмаған жағдайда ата-анасының немесе оларды алмастыратын адамдардың қамқорлығынсыз қалған балалар, өміріне немесе денсаулығына тікелей қатер төнген кезде қорғаншылық қамқоршылық органы ата-анасынан (олардың біреуінен) немесе оларды қамқорлығына алған басқа адамдардан алып қойған балалар, арнаулы білім ұйымдарына жіберілетін балалар, сондай-ақ әлеуметтік бейімсіздікке және әлеуметтік депривацияға алып келген қатыгездікпен қарау салдарынан өмірлік қиын жағдайда жүрген балалар);

- **өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларды қолдау орталықтары** (үш жастан он сегіз жасқа дейінгі өмірлік қиын жағдайда жүрген балалар).

Негізгі Заң – Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес барлық азаматтарға мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуға кепілдік беріледі, ол міндетті болып табылады⁵.

Балалардың білім алу құқықтары туралы «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-II Қазақстан Республикасы Заңының 15-бабында және «Білім туралы» Қазақстан Республикасы 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңының 8-бабында толығырақ түсіндірілген⁶, осыған сәйкес әрбір баланың білім алуға құқығы бар және Қазақстан Республикасының білім туралы заңдарына сәйкес оған тегін бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім алуға және конкурстық негізде тегін техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білім алуға кепілдік беріледі.

Заңға сәйкес оқыту барлық балалар үшін, оның ішінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалар үшін де қолжетімді. Орта мектепті бітіргеннен кейін оқу орындарына қабылдау азаматтардың өтініштері бойынша конкурстық негізде жүзеге асырылады. Конкурс шарттары барынша

⁵ ҚР Конституциясының 30-бабы https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z32

⁶ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_

қабілетті және даярланған студенттерді қабылдауды қамтамасыз етуі тиіс.

Жетім балалар мен ААҚҚ балаларға байқау өткізу кезінде шағын көмек болатын айта кеткен жөн. «Білім туралы» Заңның 26-бабының 5 т. «Білім беру гранттарын алуға, сондай-ақ жоғары білімді кадрлар даярлауға мемлекеттік білім беру тапсырысы бойынша білім алушылардың құрамына қабылдауға конкурс өткізу кезінде, бесінші кезекте жетім балаларды және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, сондай-ақ кәмелеттік жасқа толғанға дейін ата-анасын жоғалтқан немесе ата-анасының қамқорлығынсыз қалған жастар қатарындағы Қазақстан Республикасының азаматтарына» басымдық құқық беру көзделген.

Мемлекет әлеуметтік қорғауға мұқтаж балалардың білім алуы кезеңінде оларды күтіп-бағуға арналған шығыстарды толық немесе ішінара көтереді. Әлеуметтік көмектің мөлшері мен көздерін олардың білім алуы кезеңінде Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» 14 және 14-1 жеке баптарымен жетім балалар мен ААҚҚ балаларды Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңнамасына сәйкес тұрғын үймен қамтамасыз ету көзделген.

Мәселен, әрбір баланың Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңнамасына әрбір баланың сәйкес тұрғын үйге құқығы бар, ал білім беру ұйымдарындағы, медициналық және басқа ұйымдардағы, оның ішінде қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін ұйымдардағы, қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы, патронаттық тәрбиедегі жетім бала, ААҚҚ бала тұрғын үйге меншік құқығын немесе тұрғын үйді пайдалану құқығын сақтайды, ал құқығы болмаған жағдайда олардың Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңнамасына сәйкес тұрғын үй алуға құқығы бар.

Мемлекеттік тұрғын үй қорынан берілген тұрғын үй немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үй жетім балаларда олар білім беру ұйымдарында, медициналық және басқа да ұйымдарда, оның ішінде қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін ұйымдарда, қорғаншылықта немесе қамқоршылықта, патронаттық тәрбиеде болған кезеңде олар кәмелетке толғанға дейін сақталады.

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, оның ішінде жетім балаларды оларға басқа тұрғын үй берілмейінше, тұрып жатқан үйінен шығаруға болмайды.

14-1 баптың 2-тармағында аталған балалардың тұрғын үйге меншік құқығын немесе тұрғын үйді пайдалану құқығын сақтауды жергілікті атқарушы органдар қамтамасыз етеді.

Он төрт жасқа толмаған жетім баланың, ААҚҚ баланың тұрғын үйін иеліктен шығару, оның ішінде айырбастау немесе сыйға тарту бойынша мәмілелер жасауға немесе олардың атынан кепілгерлік шартын, тұрғын үйді өтеусіз пайдалануға тапсыру немесе кепілге қою бойынша мәмілелер, заң жүзінде өсиет бойынша оларға тиесілі, мұрагерлік құқықтардан бас тартуына, олардың тұрғын үйін бөлуге немесе одан үлес бөліп алуға әкеп соқтыратын мәмілелер жасауға жол берілмейді.

Интернаттық мекемеге қабылдау сәтінде тұрғын үйі бар (мұраға алынған, сыйға тартылған, өзге де заңды жолмен алынған) адамдарды қоспағанда, жетім балалар мен ААҚҚ балалар «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94 Заңының⁷ 69-бабына сәйкес мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғынжайға мұқтаж деп танылады.

Жоғарыда көрсетілген ҚР Заңының 74-бабына сәйкес жетім балалар және ААҚҚ балалар бөлек тізіммен тіркеледі және бірінші кезекте тұрғын үй алуға құқылы.

Сондай-ақ жетім балалар мен ААҚҚ балалардың құқықтары «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 116-бабында жетім балалардың, ААҚҚ балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау нысандары айқындалған⁸.

Мемлекеттің жетім балалар және ААҚҚ балаларға қатысты қорғаншылық және қамқоршылық функциялары «Мемлекеттік қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 382 Қаулысында⁹ (бұдан әрі – Ереже) түсіндірілген.

Жоғарыда атап көрсетілген Ережеде жергілікті атқарушы органдар арқылы кәмелетке толмағандарға және кәмелетке толғандарға қатысты мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру тәртібі айқындалған.

Осылайша, мемлекеттік органдар мен ұйымдардың кәмелетке толмағандарға қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі қызметін үйлестіруді және өзара іс-қимылын ұйымдастыруды Қазақстан Республикасының балалардың құқықтарын қорғау саласындағы уәкілетті органы, ал кәмелетке толғандарға қатысты – халықты әлеуметтік қорғаудың уәкілетті органдары жүзеге асырады.

Аудандардың, облыстық, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдары мемлекеттің кәмелетке толмағандарға қатысты қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын білім беру мен денсаулық сақтаудың уәкілетті органдары, кәмелетке толғандарға қатысты – халықты әлеуметтік қорғаудың уәкілетті органдары (бұдан әрі – Уәкілетті органдар) жүзеге асырады.

Ережеге сәйкес Уәкілетті органдар:

- қамаудағы адамның ата-ана құқығынан айырылуына немесе шектелуіне, қалпына келтірілуіне, бала асырап алудың күшін жоюға немесе жарамсыз деп тануға, кәмелетке толмағанмен жасалған некені жарамсыз деп тануға, кәмелетке толмағанның ақша қаражатын өз бетінше иелену құқығын шектеуге немесе одан айыруға байланысты, сондай-ақ Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексіне сәйкес басқа да істерді қарау кезінде соттарға қатысады;

⁷ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_

⁸ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексі <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>

⁹ «Мемлекеттік қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 382 Қаулысы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000382>

- кәмелетке толмағандардың тегін, атын беру немесе өзгерту мәселелерін шешеді;

- егер бала асырап алушы баланы тәрбиелеу және оған қамқорлық жасау жөніндегі өз міндеттерін тиісінше орындамаса, ата-аналарын немесе олардың біреуін ата-ана құқықтарынан айыру немесе шектеу туралы, бала асырап алудың күшін жою туралы не бала асырап алуды жарамсыз деп тану туралы, кәмелетке толмағанның ақша қаражатын өз табыстарына өз бетінше иелік ету құқықтарын шектеу немесе одан айыру туралы арыздар бойынша, сондай-ақ баланың мүдделері талап етілетін Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларда қуынымдарға бастамашылық етеді;

- егер қорғаншылардың немесе қамқоршылардың, патрионат тәрбиешілердің қамқорлыққа алушының заңды мүдделерін білдіру бойынша әрекеттері Қазақстан Республикасының заңнамасына немесе қамқорлыққа алынушылардың мүдделеріне қайшы келетін болса не егер қорғаншылар немесе қамқоршылар қамқорлыққа алынушылардың заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асырмаса, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған және қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы, патронаттық тәрбиедегі, баланы қабылдайтын отбасылардағы, сондай-ақ жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арнайы ұйымдардағы балалардың, әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектелген кәмелетке толған адамдардың заңды мүдделерін кез келген тұлғалармен қарым-қатынаста (оның ішінде соттарда) білдіреді;

- жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларды анықтау жөніндегі жұмысты ұйымдастыруды жүзеге асырады;

- ата-анасының қамқорлығынан айырылудың нақты мән-жайларын негізге ала отырып, жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды есепке алу жөніндегі қызметті ұйымдастырады, олардың мүдделерін негізге ала отырып, балаларды орналастыру нысанын таңдауды және күтіп-бағу, тәрбиелеу және оқыту жағдайларына кейіннен бақылауды қамтамасыз етеді;

- жетім балалардың, ААҚҚ балалардың және балаларды өз отбасына тәрбиелеуге қабылдауға тілек білдірген адамдардың республикалық деректер банкі қалыптастырады;

- жетім балалардың, ААҚҚ балалардың құқықтары мен мүдделерін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен оларды отбасына тәрбиелеуге (асырап алуға, қорғаншылыққа немесе қамқоршылыққа, патронатқа, баланы қабылдайтын отбасына) беру арқылы, ал мұндай мүмкіндік болмаған кезде – жетім балаларға, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған барлық үлгідегі ұйымдарға беру арқылы қорғауды жүзеге асырады.

Осы мақсатта Уәкілетті орган¹⁰:

- жетім балалар мен ААҚҚ балаларды қорғаншылыққа (қамқоршылыққа), асырап алуға, патронатқа, баланы қабылдайтын отбасына не осы санаттағы

¹⁰ Патронат отбасында тәрбиеленетін/патронаттық тәрбиедегі балалардың ережелерін қоспағанда, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға қатысты уәкілетті органның функциялары келтірілген.

балаларға арналған ұйымға орналастыру туралы мәселе шешілгенге дейін оларды уақытша орналастыруды қамтамасыз етеді;

- қажетті әдістемелік, психологиялық және заң көмегін көрсету арқылы жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды қорғаншылыққа (қамқоршылыққа), патронатқа, қабылдаушы отбасына, бала қонақтайтын отбасына, асырап алуға қабылдауға тілек білдірген азаматтарды есепке алады, іріктейді және дайындайды;

- жетім балалар мен ААҚҚ тұрмыс жағдайларын тексеріп-қарауды жүргізеді;

- жетім балалар мен ААҚҚ балалардың мүлкінің тізімдемесін жасайды;

- әділет органдарына жетім балаларға және ААҚҚ балаларға тиесілі мүлікке қатысты мәмілелер жасауға тыйым салу туралы хаттар жібереді;

- қорғаншылықта немесе қамқоршылықта жүрген, баланы қабылдайтын отбасына берілген не жетім балалар мен ААҚҚ балаларға арналған ұйымдарда тәрбиеленіп жатқан жетім балалар мен ААҚҚ балалардың мүлкін басқаруды, сондай-ақ осы мүліктің сақталуын бақылауды жүзеге асырады.

Интернаттық мекемелердің қызметі «Тиісті үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 бұйрығымен¹¹ регламенттелген» атап айтқанда бұйрықта жетім балалар мен ААҚҚ балаларға арналған білім беру ұйымдары қызметінің тәртібі, сондай-ақ өмірде қиын жағдайға тап болған балаларды қолдау орталығы қызметінің тәртібі айқындалған.

Интернаттық мекемелерден шыққаннан кейін тәрбиеленушілер жасөспірімдер үйлеріне ауыстырылады, онда 23 жасқа дейін тұра алады. Жасөспірімдер үйлері қызметінің тәртібі олардың меншік нысанына және ведомстволық бағыныстылығына қарамастан «Жасөспірімдер үйі туралы үлгілік қағидаларды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 406 қаулысымен айқындалған¹².

Жұмысқа орналасуға қатысты мемлекет заңнамалық деңгейде жергілікті атқарушы органдарға Интернаттық мекемелердің түлектерін жұмысқа орналастыру міндеттемесін де айқындады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңының 6-бабының 4-тармағының 12-тармақшасына сәйкес ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органы жетім балаларды, ААҚҚ балаларды міндетті жұмысқа орналастыруды және тұрғын үймен қамтамасыз етуді жүзеге асырады.

Жетім балалар мен ААҚҚ балаларды мемлекеттік әлеуметтік қолдау осы санаттағы балаларға жәрдемақының 2 түрін ұсынудан да көрінеді. Жәрдемақы олар 18 жасқа толғанға дейін, сондай-ақ жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру жүйесінде, жоғары білім беру жүйесінде күндізгі оқу нысаны бойынша білім алушыларға 21 жасқа дейін төмендегідей беріледі:

¹¹ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017657>

¹² <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000406>

1) Асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша жәрдемақы (ата-анасының екеуіннен де немесе біреуінен айырылғандарға тағайындалады)¹³

Ата-анасының екеуінен де айырылған жағдайда – жетім балаларға асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша айлық жәрдемақы:

- 2014 жылғы 1 сәуірден бастап – 0,94 ең төмен күнкөріс деңгейі мөлшерінде, отбасының еңбекке жарамсыз қалған мүшелеріне – 0,43 ең төменгі күнкөріс деңгейі мөлшерінде, бірақ отбасының еңбекке жарамсыз барлық мүшелеріне 2,05 ең төмен күнкөріс деңгейінен аспайтын мөлшерде;

- 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап – 1,18 ең төмен күнкөріс деңгейі мөлшерінде, отбасының еңбекке жарамсыз қалған мүшелеріне - 0,54 ең төмен күнкөріс деңгейі мөлшерінде, бірақ отбасының еңбекке жарамсыз барлық мүшелеріне 2,56 ең төмен күнкөріс деңгейінен аспайтын мөлшерде тағайындалады.

2) Ата-ана құқығынан айырылған, бас бостандығынан айыру орындарында, мүгедектер үйлерінде қалған және т.б. ата-аналардың алименттері¹⁴.

Кәмелетке толмаған балаларды күтіп-бағуға сот тәртібімен өндіріп алына-тын алименттің мөлшері:

- Ата-аналардың кәмелетке толмаған балаларына алимент төлеу туралы келісімі болмаған кезде сот олардың ата-анасынан ай сайын келесі көлемде: бір балаға – төрттен бір бөлігі, екі балаға – үштен бір бөлігі, үш және одан көп балаға – еңбекақысының жартысын не (немесе) ата-анасы басқа табысынан төленеді.

- Үлестердің мөлшерін сот тараптардың материалдық немесе отбасылық жағдайларын және назар аударарлық өзге де мән-жайларды ескере отырып азайтуы немесе ұлғайтуы мүмкін.

Іс жүзінде қамқоршылықсыз қалған балалардың аз бөлігі ғана ата-аналардан алимент алады. Мысалы, Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігі білім басқармасының деректері бойынша 2020 жылы 149 баланың тек 28-і (19%) ата-анасынан ақшалай қаражат алған.

Жоғарыда баяндалғандарға сүйене отырып мемлекет қарастырылып отырған балалар санатына ерте жастан бастап олардың қалыпты физикалық және психикалық дамуы үшін қажетті жағдайлар жасайды деп қорытынды жасауға болады.

Қазақстан Республикасының барлық азаматтары сияқты олар да міндетті орта білім алады. Колледждерге түсу кезінде олар үшін квоталар көзделген, квоталар бойынша олар орта-арнайы білім алады, ал жоғары оқу орындарына түсу кезінде жеңілдіктерге және жоғары стипендия алуға құқылы.

Жұмысқа орналасу кезінде мемлекет жергілікті атқарушы органдар арқылы да қолдау көрсетеді, олар заңнамаға сәйкес осы санаттағы балаларды жұмысқа орналастыруға міндетті.

¹³ «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 маусымдағы № 126 Заңы https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000126_#z32

¹⁴ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>

1.3. Білім беру мекемелеріне түсу, жұмысқа орналасу кезінде балалар үйінен шыққаннан кейін жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың әлеуметтік бейімделуі

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға білім беру

Жыл сайын Қазақстанда балалар үйлерінен 16-18 жас аралығындағы мыңдаған және одан да көп бала шығарылады, мұны статистикалық деректер дәлелдейді (4-кесте).

4-кесте. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдар тәрбиеленушілерінің шығу қозғалысы.

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Есепті кезеңде қабылданғаны, барлығы	2 943	1 844	2 737	2 576	1 900	1964
оның ішінде:						
жаңадан анықталған	1 853	1 166	1 677	1 502	1 198	1145
бала асырап алудың күші жойылғаннан кейін	7	9	7	4	13	2
қамқоршылық жойылғаннан кейін	135	77	120	121	76	114
патронатты алып тастағаннан кейін	53	23	72	58	39	63
жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарынан ауыстыру	766	439	767	802	452	14
балалар үйінен ауыстыру	129	114	94	79	97	48
Есептік кезеңде шыққандары, барлығы	3 773	2 857	3 572	3 358	2 252	515
Оның ішінде:						63
бала асырап алу	214	168	112	79	39	2142
патронат	281	293	439	344	164	
қорғаншылық	453	325	455	457	258	31
биологиялық отбасына оралу	778	630	819	827	345	15
мүгедектер үйіне	66	52	73	49	53	18
жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарында	731	389	653	615	346	250
колледждерге, ЖОО-ларға түскендер	710	485	665	521	514	61
қайтыс болған	36	23	24	30	27	308
кәмелеттік жасқа толғандар	398	292	318	399	336	462
өзге негіздер бойынша	105	55	14	37	114	21
есепті кезеңнің соңында қалғандар саны, барлығы	7 236	6 223	5 388	4 606	4 254	300

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ

Соңғы 5 жылда колледждер мен ЖОО түсушілер саны орта есеппен 547 ұл мен қызды құрады. ҚР БҒМ деректері бойынша 2016-2021 жылдар аралығындағы кезеңде ЖОО-ға түлектердің жалпы санынан балалардың 16%-дан 31%-ға дейін түскен (5-кесте).

5- кесте. ЖОО-лар мен колледждерге түскен Интернаттық мекемелер түлектерінің саны.

р/н	Жылдар	ЖОО-ға түскен түлектер саны	Колледждерге түскен түлектер саны
1.	2016	517	2349
2.	2017	578	2106
3.	2018	615	1954
4.	2019	139	877
5.	2020	189	1151
6.	2021	602	1918
барлығы		2640	10355

Дереккөз: ҚР БҒМ

Жоғарыда келтірілген кестеден көріп отырғанымыздай, өкінішке орай, Интернаттық мекемелер түлектерінің көпшілігі орта арнаулы білім алады. Интернаттық мекемелердің психолог – сарапшылары мұны Интернаттық мекемеге түсу кезінде балалардың көпшілігі педагогикалық немқұрайлылық, жасына сәйкес емес мектепте оқитындары, созылмалы аурулары және физикалық дамуында ауытқулары бар (сирек психикалық және психикалық) болуымен байланыстырады.

Аталған факторлар жиынтығы балалар үйлері түлектерінің басым бөлігі үшін – орта кәсіптік білім алу білім алудың бір ғана жолы болып қалатындығын көрсетті. Сондай-ақ колледждерде мамандықтарды таңдау көбінесе стандартты болып табылады және оны балалар үйінің басшылығы немесе тәрбиеші-тәлімгерлер анықтайды.

Осылайша, балалар үйлері түлектерінің 83%-ы гуманитарлық мамандықтарды немесе спортпен байланысты – дене шынықтыру мұғалімі, жаттықтырушы мамандықтарын оқиды деп қорытынды жасауға болады. Зияткерлік еңбекті қажет ететін мамандықтар өте аз, сұралған 30 респонденттің ішінен 1 – мал дәрігері, 1 – қаржыгер, 1 – бастауыш сынып мұғалімі, 1 – тамақ технологы, 1 – қоғамдық денсаулық сақтау маманы.

Жалпы, сұхбат барысында респонденттердің жауаптарына сүйене отырып ұлдар мен қыздарды колледжге қабылдауда қиындықтар туындамаған, бұл процесте оларды балалар үйінің қызметкерлері алып жүрген.

Респонденттер ЖОО түсу кезінде қиындықтар болатынын атап өтті. Олардың көпшілігі орта мектептерде, балалар үйлерінде оқу кезінде үлгерімінің төмендігінен емтихан тапсыра алмайтындықтарын түсінген және өмір сүру мен уақытты жоғалтудан қорқып, әрекет жасамаған. Себебі студент оқу орнына түскеннен кейін стипендия, жылына екі рет маусымдық сыртқы киім түрінде мемлекеттің көмегін, сондай-ақ тамақтануға қаражат алады.

«Сіздер білесіздер, бәлкім, бұл жерде әлі де білім қалыптасуда, өйткені 11-сыныпта біз бұл ҰБТ-ның қандай қиын болатынын білеміз. Бұл көптеген баллдарды қажет етеді, стресс, бірдей. Колледжде түсесің бе, түспейсің бе? Университет жоғарғы оқу орны. Колледжде мемлекет 100 % қолдайды, стипендия төлейді, толықтай мойнына алады. Бала бұл жерде стипендия алады, білім алады, толық қамтамасыз етіледі. Колледжде түскеннен кейін бұл деңгейді қуып жетіп, бітіріп диплом алуға болады». (Балалар ауылының жетекші психологы, Алматы қ., А.О.Мальтисян).

«Жақсы оқыдым, бірақ ҰБТ тапсыра алмаймын деп қорықтым. Сондықтан бірінші жақсы бағамен грантқа түстім. Колледжді бітіргеннен кейін келесі жылы ЖОО-ға түстім». (Жасұлан, 24 жаста, Қарағанды қ.).

Балалардың болашақ мамандықты таңдауы көбінесе белгілі бір қабілеттерімен, бейімділіктерімен және белгілі бір қызметпен айналысуға деген ішкі ниетімен байланысты. Егер қарапайым отбасыларда ата-аналар баланың бейімділігін байқаса және ерте жастан бастап оның қабілеттерін дамыта алса немесе өмірлік тәжірибесі мен жеке сеніміне сүйене отырып, баланы белгілі бір мамандыққа оқуға бағыттаса, ал балалар үйлерінде бұған аз уақыт бөлінеді, ал кейде мүлдем болмайды.

Көп жағдайда балалар балалар үйінен шыққаннан кейін колледждерге, олардың тәрбиешілерінің пікірінше немесе қалыптасқан жағдайларға байланысты қолжетімді мамандықтарға түседі. Мысалы, респондент Оксанаға балалар үйінде сылақшы-сырлаушы мамандығы бойынша оқуға баруды ұсынған.

«Бізге артта қалған, дамымаған, әлсіз балаларсыңдар деп сылақшы-сырлаушы мамандығына жіберді. Бізде практика болған жоқ, тек жаздық. Бізді балалар үйінен деп ренжітті (колледжде)...». (Оксана, 28 жаста, Теміртау қ.).

«Біз шыққаннан кейін лицейға жіберді ғой. Біз ол жаққа негізі өйтіп айтқан жоқ, Ұланда кім болып жұмыс істегілерін келеді деп, штукатурға тықты әйтеуір...штукатур, маляр». (Сәуле, 30 жаста, Тараз қ.).

Ал Алматы облысы балалар үйінің тәрбиеленушісі Индира (28 жаста) колледждің «Алкогольсіз және алкоголь өнімдерін өндіру» мамандығына, яғни өзіне ешқандай қатысы, ынтасы жоқ оқуға түскен:

«Мен грант болғаннан кейін түстім, ал мен мейрамханалар ісі, қонақ үй ісі мамандығына түскім келген. Бұл мамандықты жауып тастағаннан кейін грант қайда бар соған түстім».

Балалар өздерінің ішкі қалаулары мен ұмтылыстарына ешқандай қатысы жоқ мамандықты таңдағандықтан, олар көбінесе оқудан шығып кеткен немесе депрессияға түскен. Мысалы, Индира өзінің колледжде оқуын аяқтамағанын және егер оған мүмкіндік болса, онда ол басқа колледжге және басқа мамандыққа құжаттар тапсыратынын айтты.

Семей қаласы балалар үйінің түлегі Марат (23 жаста) өзіне ұнаған мамандыққа түспеген, себебі ол колледжде жатақхана болмаған.

«Дене шынықтыру мұғалімі болу менің арманым болатын. Бірақ құрылыс мамандығына түстім.

...Менің түскім келген колледжде жетім балалар үшін жатақхана болған жоқ».

Қарағанды қаласынан Венера (26 жаста) ветеринар болғысы келген, бірақ гуманитарлық колледжге тәрбиеші мамандығына түскен, өйткені ол қалада мал дәрігері болып жұмысқа тұра алмайды және мамандығы бойынша тек шалғай аудандарда жұмыс таба алады деп есептеген.

Сондай-ақ, Алматы облысы балалар үйінің тәрбиеленушісі Руслан (26 жаста) жоғары оқу орнына басқа мамандық бойынша түсуге тура келген, соның салдарынан бірінші жылы өте қатты күйзелісті бастан өткергенін айтты.

«Менің дәрігер болу арманым еді, бірақ емтихан тапсырғаннан кейін 3 балл жетіспегендіктен ветеринар мамандығына түстім. Сен түскен жоқсың, енді ветеринарлыққа бар, сенің операция жасағың келген жоқ қой деп айтты... Бұл маған ұнаған жоқ. Бірінші жылы мен көп тамақ жей бастадым, спиртті ішімдік іштім. Мұның бәрі депрессиядан екен. Оны кейін психологқа барғанда білдім. Мен осылай қайғымды «жұттым».

«Егер сіз балалар үйіне оралсаңыз, өзіңіздің бойыңызда не өзгертер едіңіз?», - деген сұраққа респондент неғұрлым табанды болар едім және ветеринар емес дәрігер мамандығына түсуге қол жеткізер едім деп жауап берген.

Бірнеше респонденттер есейген сайын өз таңдауын өздері жасап және өздерінің қалауы бойынша жақын мамандық алу үшін колледждер мен университетке түсті.

«Бәрі бірден болды деп айта алмаймын, уақыт өте келе өзіңе ұнайтын іспен айналысу керектігін түсіндім...». (Жасұлан, 24 жаста, Қарағанды қ.).

«Мен денешынықтыру факультетіне түстім. Шығармашылық емтихан тапсырдым, ол маған қиындық тудырған жоқ. Бала кезімде ұшқыш болуды армандадым. Өсе келе армандарым өзгерді. Спортпен айналыса бастадым, спортты жақсы көріп сол салаға кеттім. Ұшқыштан басқа мақсаттар мен мүмкіндіктер пайда бола бастады. Осында (балалар үйінде) түрлі үйірмелерге бардым. Тхэквондомен 5 жылдай айналыстым. Сосын саланы ауыстырып футболға кеттім. Онда көп болған жоқпын, одан да күшті спорт түрін – шаңғы жарысына бардым. Әлі күнге дейін шаңғы жарысына қатысамын, тренерге баларады тәрбиелеуге көмектесемін». (Станислав, 20 жаста, Қарағанды қ.).

«Иә, бала кезімде кім болғым келмеді шаштараз, өсе келе ағылшын тілінің мұғалімі болғым келді, қызығушылығым өзгеріп отырды, қазір өзім таңдаған мамандық иесі болмасам да, медицина университетіне түсіп, бітіріп, қазір СЭО жұмыс істеймін». (Фауна, 29 жаста, Семей қ.).

Көптеген респонденттер мамандық таңдау туралы сұрақтарға жауап бермеді және колледжде оқығанды ұната ма деген сұраққа олар оң жауап берді. Респонденттердің колледж ішіндегі қарым-қатынасы және оқу процесі туралы жауаптарының ішінде біреуінен басқа барлығы оқытушылар мен студенттер тарапынан жағымсыз қарым-қатынас болмағанын айтты. Бірнеше респонденттер бір топта оқитын студенттердің олардың интернат мекемесінде тәрбиеленгендерін білмейтінін айтты. Көбінесе балалардың өздері топта бірге оқитын студенттер мен оқытушыларына Интернаттық мекеме тәрбиеленушілері екендіктерін көрсетуге немесе айтуға тырыспайды.

Түлектер арасында армандарын жүзеге асырған және бала кезінен оларға жақын мамандық бойынша оқыған/оқып жүргендер де болды.

«Менің арманым бастауыш сынып мұғалімі болды, біз бала кезімізде мұғалім болып ойнадық, Ол мені қатты қызықтырды, мен мұғалімдеріміздің қалай жұмыс істейтінін көріп, мұғалім болғым келді. Қазіргі уақытта арманым орындалды, қазір бастауыш сынып мұғалімімін». (Азат, 25 жаста, Семей қ.).

«Мен кондитер болғым келді, нәтижесінде «Шәкәрімге» технолог мамандығына түстім». (Софья, 20 жаста, Семей қ.).

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың жоғары мемлекеттік стипендия алуға құқығы бар, оның мөлшерін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.

Бүгінгі таңда «Білім беру ұйымдарында білім алушыларға мемлекеттік стипендияларды тағайындау, төлеу қағидаларын және олардың мөлшерлерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 7 ақпандағы N 116 қаулысына сәйкес мемлекеттік білім беру тапсырысы бойынша ай сайынғы мемлекеттік стипендиялардың мынадай мөлшерлері белгіленген:

1) даярлаудың педагогикалық бағыттарында және даярлаудың «Денсаулық сақтау» бағыты бойынша оқитын студенттерді қоспағанда, жоғары білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында оқитын студенттерге – 36 660 (отыз алты мың алты жүз алпыс) теңге;

2) жоғары білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында даярлаудың педагогикалық бағыттарында оқитын студенттерге – 58 800 (елу сегіз мың сегіз жүз) теңге

3) жоғары білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында даярлаудың «Денсаулық сақтау» бағыты бойынша оқитын студенттерге – 58 800 (елу сегіз мың сегіз жүз) теңге;

4) техникалық және кәсіптік білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында жұмыс біліктіліктері бойынша оқитын студенттерге – 21 787 (жиырма бір мың жеті жүз сексен жеті) теңге;

5) техникалық және кәсіптік (орта буын мамандарын даярлауды көздейтін), орта білімнен кейінгі білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында оқитын студенттерге – 20 948 (жиырма мың тоғыз жүз қырық сегіз) теңге.

Жетім балалар мен ААҚҚ және қорғаншылықтағы (қамқоршылықтағы) балалар 30%-ға жоғары мемлекеттік стипендия алуға құқылы.

Терең сұхбат жүргізу барысында 5-6 жыл бұрын оқуын аяқтаған жоғары оқу орындарының түлектері бұл жеткілікті болғанын атап өтті, бірақ колледж түлектері мен 10 және одан да көп жыл бұрын оқуын аяқтағандар алған стипендиялардың жеткіліксіздігін атап өтті. Осылайша, балалар үйлері тәрбиеленушілерінің бірі, А.С. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің түлегі, Руслан шәкіртақы жеткілікті деп санайды:

«Бұл керемет, Мен өзімді қазіргіден әлдеқайда бай сезіндім. Бұрын бірде-бір студент 70 000 теңге алмаған. Менің қолымда жұмыс істегенімді қосқанда 100 000 теңге, дәл солай болды. Бұл көп болды. Мен мемлекеттен жақсы көмек алдым».

Ал Алматы технологиялық-экономикалық колледжінің студенті Индира оқу кезінде (2013-2014 ж.) шәкіртақы 12 000 немесе 14 000 теңгені құрағанын айтты. Сонымен қатар, студенттер бұл шағын стипендияны бірден ала алмаған:

«Мәселе мынада, мен колледжге түскен кезде бұл стипендия бірден болмады. Біз қыркүйек айында оқуды бастадық, ал стипендия тек желтоқсан айында берді. Желтоқсан айына дейін жұмыс істеу керек болды. Кафеге еден жуушы болып жұмысқа тұрғаным есімде. Себебі менің оқуым болды, мен таңғы 8-ден 10-ға дейін тазаландым, содан кейін оқудан кейін тазаландым, маған 40 мың төледі».

Мамандық таңдау, содан кейін жұмыс барысында өз қабілеттерін жүзеге асыру қазіргі заманғы адамның маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Сұхбат барысында, өкінішке орай түлектердің мамандық таңдауына қанағаттанбауы, кейде мамандық таңдаудың маңыздылығын түсінбеу фактілері анықталды. Көбіне қабілетке емес, ол не істей алатынына және оған ақша табуға мүмкіндік беретініне назар аударылды. Жоғарыда айтып өткендей Интернаттық мекемелер тәрбиеленушілерінің 100%-ынан тек 30%-ы жоғары оқу орындарына түседі, ал қалғандары орта-техникалық біліммен шектеледі.

Интернаттық мекемелердің түлектерін жұмысқа орналастыру

Сұхбат жүргізу кезінде барлық Интернаттық мекемелердің сұралған түлектері колледждерде/жоғары оқу орындарында оқуда немесе тұрақты жұмыс істеп жатқандар болған.

Терең сұхбат кезінде респонденттер, бірнеше респонденттерден басқасы жұмыстың жоқтығына, жұмыс берушілердің қандай да бір бұзушылықтарына немесе жұмыс іздеудегі қиындықтарға шағымданбады.

Алайда, сарапшылармен терең сұхбат жүргізу кезінде және түлектердің проблемалары туралы БАҚ-тағы мақалаларды талдау қорытындылары бойынша сарапшылар жұмыс берушілердің балалар үйлерінің түлектері жауапсыз және ұрлық жасауға бейім болуы мүмкін деп есптеп, оларға деген сенімсіздіктердің жиі байқалатынын атап өтті. Сенімсіз қарым-қатынасты болдырмау үшін ұлдар мен қыздар Интернаттық мекемелерінің түлектері екендіктерін жиі жасырады.

Сондай-ақ, сарапшылар тәжірибенің жоқтығынан және оны алудың мүмкін еместігінен жұмысқа орналасуда туындайтын проблеманы атап өтті:

«Негізінен бұл жұмысқа орналастыру. Колледжді бітіргеннен кейін оларға жұмысқа орналасу өте қиын. Жұмыс тәжірибесі болмаса, жұмысқа қабылдамайды, ал тәжірибе алатын жер жоқ – бұл қазіргі уақытта жұмысқа орналасу бойынша үлкен проблема». (Г.Г.Жолманова, Алматы қ. жеткіншектер үйінің педагогы).

«Қиындықтар бар. Бізде кәсіби бағыттау бар, балалармен осы бағытта жұмыс істейміз. Колледж және жоо-дан кейін міндетті түрде жұмысқа тұру керек, бірақ өкінішке орай жас мамандардың жұмыс тәжірибесі жоқ, сондықтан оларды жұмысқа алмайды». (В.Мустафина, әлеуметтік педагог, «Таңшолпан» ӨҚЖ, Қарағанды қ.).

«Әрине, жұмысқа орналасу проблемалары бар. Әдетте тәжірибе қажет, содан кейін жалақысы аз. Балаларға өз бюджетін жеткізу қиын». (Гульнара, Қарағанды қ. тәрбиешісі).

Жұмысқа орналастыру кезіндегі проблемалық мәселелердің арасында бірнеше сарапшы жұмыс берушілер түлектерге ұсынатын жалақының төмендігін атап өтті, ал жасөспірімдер үйінің әлеуметтік педагогы Е. Нұрғалиев жергілікті атқарушы органдар жиі жалақысы төмен және ауыр жұмыс түрлерін ұсынатынын айтты:

«Жалақысы төмен және қиын жұмыстар, міне олар сондықтан көшеде қалады, өзіңіз ойлаңыз, 20 жастағы бала – олар осындай жұмысқа бара ма? Олар, әрине бармайды, бірақ мамандық бойынша біз табамыз, бірақ сирек... өте сирек». (Е.Нұрғалиев, психолог, Қарағанды қ. жеткіншектер үйі).

Респонденттердің бірі жұмысқа орналасудың тағы бір сәтсіз мысалы туралы айтты. Жергілікті атқарушы органның ұсынымынан кейін ол «Алматы облысының ветеринария басқармасы» ММ-нің «Қарасай ауданының ветеринариялық пункттері бар ветеринариялық станциясы» ШЖҚ МКК-да ветеринар лауазымына жұмысқа орналасқан. Алайда, ол бірінші есеп беруге дейін сол жерде жұмыс істеген:

«Мен, шын мәнінде әлі күнге дейін қиындықтармен бетпе-бет келудемін, мысалы мен Қарасай ауданының станциясына, сондай-ақ әкімдіктің көмегімен ветеринар болып жұмысқа тұрдым, бірақ олар есеп берген кезде менің орнымда басқа адам болуы керек екен. Мен

артық болдым. Мені ҰҚҚ-мен қорқытты, менің баратын жерім болмаған соң жұмыстан шығып кетуге тура келді. Содан кейін мен бір атқораға жұмысқа тұрдым, содан кейін олар ветеринарлық қызметтер үшін көбірек алатын адамды тапты, сондықтан олар мені қуып шықты». (Руслан, 26 жаста, Алматы қ.).

Мемлекет заңнамалық деңгейде жергілікті атқарушы органдарға Интернаттық мекемелердің түлектерін жұмысқа орналастыру міндеттемесін белгіледі.

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңының 6-бабының 4-тармағының 12-тармақшасына сәйкес ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органы жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды міндетті жұмысқа орналастыруды және тұрғын үймен қамтамасыз етуді жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің деректері бойынша жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың «2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобаға» (бұдан әрі – Ұлттық жоба) қатысуға құқығы басым.

Ұлттық жоба шеңберінде жұмыс іздеп жүрген адамдар, жұмыссыздар және азаматтардың жекелеген санаттары еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтар мен біліктіліктер бойынша қысқа мерзімді оқыту курстарынан, жұмыс орнында және ҚЭБ (ҚЭБ) skills.enbek.kz порталында өте алады және бизнес-идеяларды іске асыру үшін өтеусіз мемлекеттік гранттар мен микрокредиттер алуға, сондай-ақ «Жастар практикасы», «Бірінші жұмыс орны» және «Ұрпақтар келісімшарты» мамандықтары бойынша бастапқы жұмыс тәжірибесін алу үшін жобаларға қатысуға құқығы бар.

2019-2021 жылдар аралығында Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» бағдарламасына балалар үйінің тәрбиеленушілері, жетім балалар мен ААҚҚ балалар қатарынан 521 адам қатысты. Барлығы 463 адам немесе 88% жұмысқа орналастырылды.

2019 жылы 166 адам өтініш білдірді, оның ішінде 126 адам жұмысқа орналастырылды:

- бос жұмыс орындарына – 66 адам,
- әлеуметтік жұмыс орындарына – 3 адам,
- жастар практикасына – 14 адам,
- қоғамдық жұмыс орындарына – 43 адам.

2020 жылы 121 адам өтініш білдірді, оның ішінде – 111 адам жұмысқа орналастырылды:

- гранттарды – 1 адам алды,
- бос орындарға – 65 адам,
- әлеуметтік жұмыс орындарына – 1 адам,

- жастар практикасына –11 адам,
- қоғамдық жұмыс орындарына 34 адам жұмысқа орналастырылды.

2021 жылы 234 адам өтініш білдірді, оның ішінде 226 адам жұмысқа орналастырылды:

- «Бастау бизнес» жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздеріне оқыту – 2 адам,
- гранттар алған – 2 адам,
- «Бірінші жұмыс орны» жобасына 2 адам жіберілді,
- бос жұмыс орындарына 152 адам,
- әлеуметтік жұмыс орындарына - 3 адам,
- жастар тәжірибесіне – 27 адам,
- қоғамдық жұмыс орындарына – 42 адам жұмысқа орналастырылды.

Сондай-ақ кәмелеттік жасқа толғанға дейін ата-анасынан айырылған немесе ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, білім беру ұйымдарының түлектері болып табылатын жастар қатарындағы азаматтарды, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды, пробацация қызметінің есебінде тұрған адамдарды жұмысқа орналастыру үшін жұмыс орындарын квоталау қағидаларымен реттелетін азаматтардың жекелеген санаттарын жұмысқа орналастыру үшін квота белгіленген.

2019 жылдан бастап 2021 жылға дейінгі кезеңде білім беру ұйымдарының түлектері болып табылатын, ата-анасынан кәмелеттік жасқа толғанға дейін айырылған немесе ААҚҚ жастар үшін жұмыс орындарын квоталау шеңберінде республика бойынша 167 адам (2019 жылы – 32 адам, 2020 жылы – 36 адам, 2021 жылы – 99 адам) жұмысқа орналастырылды.

1.4. Мемлекеттік тұрғын үй қорынан жетім балаларды және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тұрғын үймен қамтамасыз ету

Жетім балалар мен ААҚҚ балаларды әлеуметтік қолдау кепілдіктерінің бірі мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй беру болып табылады. Бұл шара Интернаттық мекемелер түлектері үшін ең өзекті және талап етілетін шара болып табылады. Мұны терең сұхбат сарапшылары «Сіздің тәжірибеңіз бойынша балалар үйінің түлектері әлеуметтік бейімделу кезінде қандай қиындықтарға тап болады?» деген сұраққа жауап бере отырып келесідей көрсетті:

«Әр түрлі қиындықтар бар, ең алдымен балалар үшін бұл тұрғын үй қиындықтары, негізінен ең маңызды мәселе – тұрғын үй. Балалар үйінде біз оларды тұрғын үйге кезекке қоямыз, олар студенттер, олар оқиды, жатақханаларда, жасөспірімдер үйлерінде тұрады, ал болашақта осы уақытта оларға тұрғын үй ала алмаса өздеріне алуға тура келеді, негізгі проблема-тұрғын үй. Көп балалар колледж, университеттен кейін жұмыс істейді, оларға тұрғызған жұмысы ұнамаса өздері жұмыс тауып,

орналасады. Кейде оларға жұмыс шарты, ақысы ұнамайды. Содан кейін олар әр жерде жұмыс істеп ақша табады, әрине қиындықтар кездеседі». (Гүлмира, директордың оқу ісі жөніндегі орынбасары, қиын өмірлік жағдайға тап болған балаларды қолдау орталығы, Қарағанды қ.).

«Ең бірінші мемлекеттен тұрғын үй ала алмаған балалар, яғни түлектер осындай қиындықтарға тап болады, бірінші кезекте – тұрғын үй». (Е.Нұрғалиев, психолог, жеткіншектер үйі, Қарағанды қ.).

Кейде тұрғын үйдің жетіспеушілігі мәселесі түлектерді тек өз бұрышы болуы және көшеде қалмауы үшін отбасын құруға мәжбүр еткен:

«Мен тұрмысқа бірінші рет шықтым, өйткені тұрғын үй болған жоқ, дұрыс оқу да болған жоқ. Мен шарасыздықтан тұрмысқа шықтым». (Оксана, 28 жаста, жеткіншектер үйінің тәрбиеленушісі, Теміртау қ.).

Бала тұрмыстағы дербестікті іс жүзінде үйренбеген, ал барлық қолайлылықты мемлекет жасаған Интернаттық мекеме жағдайында ұзақ уақыт өмір сүре отырып, бала әлеуметтік өмірге бейімделмеген осал және қорғансыз болады.

Интернаттық өмірден әлеуметтік ортаға неғұрлым үйлесімді көшу үшін түлектермен жасөспірімдер үйлері жұмыс істейді. Мұнда 16-18 жас аралығындағы балалар Интернаттық мекемелерден шыққаннан кейін, егер жоғары оқу орындары мен колледждер жатақханаларында өмір сүре алатын жатақханада бөлмелер болмаса және/немесе олар берілмесе онда оқу бітіргенше 23 жасқа дейін тұра алады.

Жасөспірімдер үйі әлеуметтік бейімделу мақсатында келесі міндеттерді орындауға арналған:

- 1) қоғамдық өмірге әлеуметтік бейімделу үшін жағдай жасау;
- 2) жеке қабілеттерін дамытуға жәрдемдесуге және кәсіптік даярлығын қамтамасыз етуге ықпал ету;
- 3) жұмысқа орналасуға жәрдем көрсетуге ықпал ету.

Жасөспірімдер үйлерінде балалар өз бетінше өмір сүруді үйренеді: тамақ дайындайды, азық-түлік сатып алады, өз бөлмелерінде жайлылық жасайды. Мұнда олар өз кірістерін бөлуді және әлеуметтік өмірге үйлесімді бейімделуді үйренуі керек.

Түлектер жасөспірімдер үйіне түлектер мен жасөспірімдер үйі арасында жасалатын шарт негізінде орналасады.

Бүгінгі таңда Қазақстанда барлық облыстарда 24 жасөспірімдер үйі жұмыс істейді. Жасөспірімдер үйлері бойынша толық деректер төменде б-кестеде келтірілген.

6-кесте. Өңірлердегі жасөспірімдер үйі.

Облыс	Атауы	Қала/аудан	Орын саны	Тұрып жатқандар саны	Салынған жылы	Тұру мерзімін белгілеу	Психологтың болуы	Қаржыландыру көзі (РБ/ЖБ/ демеушілік қорлар) мың теңге	Ескерту
Ақмола	«Жастар» облыстық жасөспірімдер үйі	Степногорск қ.	112	33	1980	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Ақтөбе	«Мейрім» жастарды әлеуметтік бейімдеу орталығы» ҚММ	Ақтөбе қ.	80	67	2017	16 жастан 29 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Алматы	«Айналайын» балалар үйі жанындағы жасөспірімдер үйі	Талдықорған қ.	36	9	1976	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Атырау	Атырау облыстық балалар ауылы жанындағы жасөспірімдер үйі	Атырау қ.	25	25	2021	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Шығыс Қазақстан	«Жасөспірімдер үйі» ШҚО ББ	Өскемен қ.	120	83	1978	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Жамбыл	«Облыстық жасөспірімдер үйі» ҚММ	Тараз қ.	80	29	2001	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет + демеушілер қаражаты	
Батыс Қазақстан	«Шанырақ» жасөспірімдер үйі	Орал қ.	106	94	1958	16 жастан 23 жасқа дейін	-	Мем. бюджет	
	Балалар ауылы жанындағы жасөспірімдер үйі	Орал қ.	10	21	2015	16 жастан 23 жасқа дейін	-	Мем. бюджет	Коттедж, жалпы ауданы 157 м
Қарағанды	«Жарқын» жасөспірімдер үйі	Қарағанды қ.	16	9	1939г.,	16 жастан 23 жасқа дейін	-	Мем. бюджет	
	«Даму мүмкіндігі шектеулі балалар үйі» ҚММ жанындағы «Қайнар» жасөспірімдер үйі	Қарағанды қ.	32	31	1981 г.,	16 жастан 23 жасқа дейін	-	Мем. бюджет	
	«Таңшолпан» өмірлік қиын жағдайға тап болған балаларды қолдау орталығы» ҚММ жанындағы «Мирас» жасөспірімдер үйі	Қарағанды қ.	50	30	1985 г.,	16 жастан 23 жасқа дейін	-	Мем. бюджет	
	«Пионер балалар үйі» ҚММ жанындағы «Ақ ниет» жасөспірімдер үйі	Теміртау қ.	23	22	1969 г	16 жастан 23 жасқа дейін	-	Мем. бюджет	

Облыс	Атауы	Қала/аудан	Орын саны	Тұрып жатқандар саны	Салынған жылы	Тұру мерзімін белгілеу	Психологтың болуы	Қаржыландыру көзі (РБ/ЖБ/демеушілік қорлар) мың теңге	Ескерту
	«SOS Теміртау балалар ауылы» ЖББМ жасөспірімдер үйі	Теміртау қ.	16	16	2011	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. субсидиялар	
	«Мәруа Құлышева атындағы қиын өмірлік жағдайдағы балаларды қолдау орталығы» КММ жанындағы Жасөспірімдер үйінің түлектерін әлеуметтік бейімдеу қызметі	Жезқазған қ.	30	28	1970 г.	16 жастан 23 жасқа дейін	-	Мем. бюджет	
Қостанай	Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының облыстық жасөспірімдер үйі	Қостанай қ.	110	70	1983	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
	Рудный жасөспірімдер үйі	Рудный қ.	50	31	1974	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Қызылорда	Қызылорда облыстық білім басқармасының «Жасөспірімдерді әлеуметтік бейімдеу орталығы» КММ	Қызылорда қ.	47	24	2012	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Маңғыстау	-	-	-	-	-	-	-	Мем. бюджет	
Павлодар	«Жас ұрпақ» КМҚК	Павлодар қ.	175	96	1969	16 жастан 23 жасқа дейін	3	Мем. бюджет	(РБ, ЖБ)
Солтүстік Қазақстан	«Жасөспірімдер үйі» КММ	Петропавл қ.	48	42	1973	16 жастан 23 жасқа дейін	0	Мем. бюджет	
	Ақжар ауданының «Жасөспірімдер үйі»	Талшық а.	22	16	2005	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Түркістан	Облыстық жасөспірімдер үйі	Шымкент қ.	160	89	1978	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	Түркістан облысы әкімдігінің қарамағында
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-	Мем. бюджет	
Нұр-Сұлтан қ.	«Қарлығаш» жасөспірімдер үйі	Нұр-Сұлтан қ.	14	16	2005	16 жастан 23 жасқа дейін	1	Мем. бюджет	
Алматы қ.	«Жастар үйі» әлеуметтік мекемелерінің түлектерін бейімдеу және қолдау орталығы КММ	Алматы қ. (бір учаскеде 2 ғимарат)	90	57	1995	16 жастан 23 жасқа дейін	2	Мем. бюджет	
			120	119	2004	20 жастан 29 жасқа дейін	0	Мем. бюджет	

Кестеден көрініп тұрғандай көптеген облыстарда 1 жасөспірімдер үйі бар. Жасөспірімдер үйінің ең көп саны Қарағанды облысында – 7-уі жұмыс істейді.

Жасөспірімдер үйі орналасқан ең ескі ғимарат – 1939 жылы салынған «Жарқын» жасөспірімдер үйі. Олардың көпшілігі 14 үй 1959-1994 жылдар аралығында салынған ғимараттарда орналасқан, 9 үй 2000-2021 жылдар аралығында салынған ғимараттарда орналасқан.

Ақтөбе облысы мен Алматы қаласының жасөспірімдер үйін қоспағанда, барлық жасөспірімдер үйлерінде түлектер 23 жасқа дейін тұрады.

Жасөспірімдер үйлерінің көпшілігінде орындардың 30%-ы бос немесе балалар орналастырылмаған, ал жеке үйлерде түлектер заң жүзінде сәйкес келмеулеріне байланысты тіркеле алмайды.

Сондай-ақ, балаларды жасөспірімдер үйіне қабылдаудың ашық еместігін атап өткен жөн. Жасөспірімдер үйі туралы Үлгілік қағидаларға сәйкес түлектер жасөспірімдер үйі директорының бұйрығымен жасөспірімдер үйлеріне қабылданады, ал іріктеу процесі регламенттелмеген.

Сұхбат барысында түлектердің бірі жасөспірімдер үйіне тек жетім балалар тартылатындығын атап өтті.

Мемлекеттік қордан жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға тұрғын үй беру

Жоғарыда айтылып өткендей жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар мемлекеттік тұрғын үй қорынан баспана алуға бірінші кезекте құқылы. Тұрғын үй «Нұрлы жер» мемлекеттік тұрғын үй-коммуналдық даму бағдарламасы және «Отбасы банк» АҚ «Шаңырақ» (5-10-20) бағдарламасы аясында жүзеге асырылады.

ҚР-ның осы санаттағы азаматтары тұрғын үй кезегіне заңға сәйкес¹⁵ ЖАО есебіне жиырма тоғыз жасқа дейін тұруы керек, осы жастан асқаннан кейін олар тұрғын үй алуға үміткер бола алмайды.

Қазіргі уақытта Қазақстанда 59 849 жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар тұрғын үй кезегінде тұр (7-кесте).

7-кесте. Өңірлер бөлінісінде мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үйге кезекте тұрған жетім балалардың, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың саны.

№	Өңір	Кезекте тұрғандар саны
1	Ақтөбе облысы	3 277
2	Ақмола облысы	4 734
3	Алматы облысы	7 042

¹⁵ «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94 Заңы 68-б., 6)т) - Б. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_

№	Өңір	Кезекте тұрғандар саны
4	Атырау облысы	1 503
5	Шығыс Қазақстан облысы	6 714
6	Жамбыл облысы	2 969
7	Батыс Қазақстан облысы	2 550
8	Қарағанды облысы	7 021
9	Қызылорда облысы	2 104
10	Қостанай облысы	5 730
11	Маңғыстау облысы	906
12	Павлодар облысы	3 980
13	Солтүстік Қазақстан облысы	3 484
14	Түркістан облысы	1 285
15	Нұр-Сұлтан қ.	2 671
16	Шымкент қ.	1 838
17	Алматы қ.	2 041
		59 849

Кезекте тұрғандардың ең көп саны Қарағанды облысында – 7 021, екінші орында Шығыс Қазақстан облысы – 6 714, үшінші орында Қостанай облысы – 5 730, ең аз саны Маңғыстау облысында – 906.

Жергілікті атқарушы органдар ұсынған мәліметтер бойынша жетім балалар мен ААҚҚ балалар кейбір облыстарда 20 жылға жуық кезекте тұр. Мысалы, Шығыс Қазақстан облысында 2022 жылғы сәуірдегі жағдай бойынша осы санаттағы адамдарға тұрғын үй алуға кезекте бірінші болып 2003 жылы тұрғын үй алуға тиіс 1985 жылы туғандар тұр, тұрғандарына 19 жыл болса да әлі күнге дейін олардың құқықтары іске асырылмаған.

Жергілікті атқарушы органдардың жетім балалар мен ААҚҚ балаларға жыл сайын пәтер беру мәселесін зерделеу мақсатында соңғы 3 жылдағы әрбір өңір бойынша соңғы үш жылда тұрғын үй алған жетім және ААҚҚ балалардың саны бойынша деректер төмендегі кестеде келтірілді:

8-кесте. 2019-2021 жылдар кезеңінде мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй алған жетім балалардың, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың саны.

№	Өңір	2019	2020	2021
1	Ақтөбе облысы	89	112	73
2	Ақмола облысы	21	8	1
3	Алматы облысы	65	108	74
4	Атырау облысы	4	11	2
5	Шығыс Қазақстан облысы	57	193	72
6	Жамбыл облысы	49	155	122

№	Өңір	2019	2020	2021
7	Батыс Қазақстан облысы	64	49	20
8	Қарағанды облысы	134	169	238
9	Қызылорда облысы	11	10	6
10	Қостанай облысы	4	7	4
11	Маңғыстау облысы	-	12	18
12	Павлодар облысы	63	204	250
13	Солтүстік Қазақстан облысы	44	62	82
14	Түркістан облысы	15	16	23
15	Нұр-Сұлтан қ.	127	121	84
16	Шымкент қ.	108	48	60
17	Алматы қ.	114	46	61
		969	1 331	1 190

Осылайша, жетім балалар мен ААҚҚ балаларға пәтер берудің оң серпіні байқалмайды. Өңірлер бөлінісіндегі серпін регрессивті де, прогрессивті де болып табылады. Тұрақсыз көрсеткіштер әрбір өңірде іске асырылып жатқан тұрғын үй саясатымен байланысты, яғни өткізілетін тұрғын үй көлеміне, тұрғын үйлер құрылысының серпініне және т.б. байланысты болады. Сонымен қатар, берілетін пәтерлер санының қысқаруы кейде құрылыс саласындағы проблемаларға байланысты болады. Мәселен, Қостанай облысында ағымдағы жылы құрылыс материалдары бағасының өсуіне байланысты құрылыс салушылардың бірі банкрот деп жарияланды, екінші құрылыс салушы ЖАО-ға шығыстарды түзету үшін жүгінді, нәтижесінде құрылысты қайта бастау мерзімдері белгісіз, берілген пәтерлердің көлемі жоспарланған санының небәрі 14%-ын құрады¹⁶.

ҚР инфрақұрылымдық және инновациялық даму министрлігінің ақпараты бойынша¹⁷ осындай жағдай 2021 жылы Ақмола, Алматы, Атырау, Батыс Қазақстан, Қарағанды, Қостанай, Қызылорда, Түркістан облыстарында да орын алды, онда халықтың әлеуметтік осал топтары үшін 944 пәтер бойынша жобалар тоқтатылды.

ЖАО ұсынған деректерге сүйене отырып берілген пәтерлердің басым бөлігі бір бөлмелі болып табылады.

Соңғы үш жылда тұрғын үй алған кезекте тұрғандардың көпшілігі – 2009-2012 жылдары кезекте тұрған жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар. Бірлі-жарым жағдайларда тұрғын үй 2013-2019 жылдар кезеңінде кезекте тұрғандарға берілген. 2022 жылы Түркістан облысында 2021 жылы кезекте тұрған 1 адам тұрғын үй алды.

¹⁶ «Теміржол вокзалдары мен жылу трассаларын паналайды». Неге Қазақстанда жетімдер ондаған жылдар бойы өздеріне тиесілі пәтерлерді күтуде <https://news.mail.ru/economics/51036869/?frommail=1>

¹⁷ «Теміржол вокзалдары мен жылу трассаларын паналайды». Неге Қазақстанда жетімдер ондаған жылдар бойы өздеріне тиесілі пәтерлерді күтуде <https://news.mail.ru/economics/51036869/?frommail=1>

Осылайша, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға жыл сайын орта есеппен 1155 пәтер, көп жағдайда бір бөлмелі пәтер беріледі деп қорытынды жасауға болады. Бұл ретте жыл сайын интернат мекемелерінен тұрғын үйге мұқтаж бозбалалар мен бойжеткендер шығарылады, яғни егер тұрғын үй беру көлемі сол деңгейде қалса, онда мемлекет жетім балалар мен ата-анасының қарауындағы балалар алдындағы борышын 50 жыл бойы «жабады».

Сондай-ақ, «Отбасы банкі» АҚ арқылы «Шаңырақ» пилоттық бағдарламасы бойынша тұрғын үй сатып алудың күрделілігін атап өту қажет, оның шеңберінде қарыз алушы 20 жыл – максималды мерзімге кемінде 10% бастапқы жарнамен жылдық 5% мөлшерлеме бойынша ипотекалық несие алады.

Осы бағдарлама бойынша жетім балалар мен ААҚҚ балаларға тұрғын үй сатып алуға мүмкіндік бермейтін нюанс отбасының әрбір мүшесіне соңғы алты айдағы ай сайынғы табысты есептеуден тұрады, ол айына 3,7 ең төменгі күнкөріс деңгейінен аспауы тиіс (2022 жылғы км – 36 018 теңге). Статистика деректері бойынша ағымдағы жылдың мамыр айына ҚР бойынша орташа номиналды жалақы 2021 жылғы жағдай бойынша – 248 791 теңгені құрайды, ең төменгі – 60 000 теңге.

Интернаттық мекемелер түлектерінің көпшілігі тұрғын үй алу және ең төменгі өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету үшін орта-арнайы білім алатынына қарамастан, түлектердің табысы жоғарыда көрсетілген шекті деңгейден асады. Бұл жағдайда әлі отбасын құрмаған түлек, егер жалақы берудің заңсыз және көлеңкелі тәсілдерін ескермесек, осы бағдарлама бойынша тұрғын үй сатып алуға мүмкіндігі жоқ.

Нақты жағдайларда тұрғын үй сатып алу үшін еңбекақысының нарықтық мөлшерлемесіне сүйене отырып, түлек екі баласы бар отбасын құрып, ата-анасының біреуі ғана жұмыс істеуі керек. Сонда ғана ол таңдау өлшемшарттарына сәйкес келеді.

Терең сұхбат респонденттері де осы мәселе бойынша алаңдаушылық білдіруде, өйткені сауалнамаға қатысқан 30 адамның 15-і осы уақытқа дейін өздерінің шаршы метрлерін алмаған:

«Кезектің жылжуын жиі бақыламаймын. Арасында қарап тұрамын. Алсам алармын, алмасам жоқ. Мен 800-ші кезектемін бе білмеймін. 10 жылдай кезекте тұрмын. Үмітім бар». (Жасұлан, 24 жаста, Қарағанды қ.).

«2010 жылдан қазірге дейін кезекте тұрмын, кезек жылжымайды, жас маман маған пәтер жалдап тұру қиын өзімнің пәтерім болғанын қалаймын. Өскеменнің әкімдігіне бардым, қабылдауға жазылғым келді, бірақ кезегіңді күт деді. Жақында күзде тағы бардым, күт, бірдеме жасаймыз деді. Ал біздің уақытымыз жоқ...». (Азат, 25 жаста, Өскемен қ.).

Сондай-ақ, мемлекеттік қордан пәтер алған 5 түлектің 3-еуі құрылыс сапасына және техникалық кемшіліктерге (сапасы төмен, жиі жөндеуді қажет ететін құбырлар және т. б.) шағымданған:

«Директор қандай пәтер, пайызы қандай айтты. Маған ұсынды – мен келістім. Мені кезекке қойды. Мен ТҰЖҚ арқылы 2022 жылы пәтер алдым. Енді оған жөндеу жасау керек. Пәтеріме әлі көшкен жоқпын. Сапасы ұнамайды, су ағады. Жөндеу жұмыстарын өзім жасаймын». (Александр, 18 жаста, Қарағанды қ.)

Жүргізілген терең сұхбат шеңберінде сұратылған респонденттердің ішінде Интернаттық мекемелердің 2 түлегі ипотекалық несие беру жүйесі бойынша өз қаражатына тұрғын үй сатып алған, 1 түлек «Отбасы банкі» АҚ бағдарламасы шеңберінде сатып алған, тұрғын үй сатып алу сатысында 2 респондент бар, 1 қатысушы туындаған отбасылық жағдайларға байланысты кезектен шығарылған. Барлық респонденттер мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй алу құқығы туралы хабардар. «Мемлекеттік қордан баспана алуға болатынын қалай білдіңіз?» деген сұраққа барлық респонденттер мұндай құқық туралы Интернаттық мекемеде білгендерін айтты, ол жердің қызметкерлері олардың құқықтары мен мүмкіндіктерін түсіндірген.

Жетім балалар мен ААҚҚ балаларға берілетін тұрғын үй сапасының төмендігі, тұрғын үй алу проблемалары БАҚ деректерімен расталады¹⁸:

«Балаларды шомылдырып жатқанда кафель сылағы құлайды, олардың басына құлайды. Розеткалар ұясынан шығып кетеді. Бала сымдармен бірге оны тартады. Терезелердің барлық жерінен жел соғады. Бізге өз ақшамызды салуға тура келеді, өйткені ол бізге ұнамағаннан немесе біздің қасақы мінезімізден емес, балаларымызды қорғау үшін жасаймыз. Әрине, біз еңбегімізді сіңіреміз. Бірақ бұл ақшаны бізге ешкім қайтармайды»

«...Біз мемлекеттің балалары ретінде болашақта өз балаларымызды қамтамасыз ету үшін тұрғын үй аламыз. Бірақ бізге үйді жекешелендіру құқығынсыз береді. Мен балаларымды тұрғын үймен қамтамасыз ете алмаймын. Пәтер мұрагерлікке жатпайды, менің балаларыма берілмейді. Біз бұл пәтерлерді алған кезде, олар бұл пәтердің балаларға мұра болатындығын ауызша айтады. Мен «Нұрлы жер» бағдарламасын егжей-тегжейлі зерттей бастағанда пәтерді жекешелендіргім келді, бұл пәтерлер мұраға да, мүлкікті бөлуге де жатпайтынын білдім. Егер кенеттен басқа жерде

¹⁸ «Теміржол вокзалдары мен жылу трассаларын паналайды». Неге Қазақстанда жетімдер ондаған жылдар бойы өздеріне тиесілі пәтерлерді күтуде <https://news.mail.ru/economics/51036869/?frommail=1>

тұру ыңғайлы болса, біз басқа қалаға немесе басқа көшеге көшуге құқығымыз жоқ. Себебі біз бұл пәтерден бас тартып, оны мемлекетке беріп, өз бетімізше сатып алуымыз керек. Немесе біз өмір бойы бізге берілген шаршы метрде тұруымыз қажет...».

Отбасының құрамы көбейген адамдарға кеңейту мүмкіндігі жоқ:

«...Отбасының құрамы толыққандар бар, бірақ олар осы шаршы метрде тұруға мәжбүр. Ажырасу кезінде де адамдар тұрғын үйді бөлісе алмайды. Жалдау шарты бойынша біз осында тұрамыз немесе ол үйден мүлдем бас тартамыз. Ол біздің азамат ретіндегі мүдделерімізді бұзады...».

1.5. Балалар үйі түлектерінің қылмыстық құқық бұзушылықтар және суицид жасау әрекеттерін жасау себептері мен салдары

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінде (бұдан әрі – Комитет) тәртіп бұзушыны тіркеу кезінде балалар үйлерінің түлектерін сәйкестендіретін жеке баған жоқ. Осыған байланысты Комитет балалар үйі тәрбиеленушілерінің қылмыстық құқық бұзушылықтары туралы деректерді ғана ұсынды (9-кесте). Комитет балалар үйлері тәрбиеленушілерінің әкімшілік құқық бұзушылықтары туралы деректерді жасамайды.

9-кесте. 2017-2021 жылдар кезеңінде балалар үйі тәрбиеленушілерінің суицид жасау әрекеттері, қылмыстық құқық бұзушылықтары.

Қылмыстық құқық бұзушылықтар/суицид/суицид жасау әрекеттері	2017	2018	2019	2020	2021
Суицид	1	-	-	-	-
Суицид жасау әрекеттері	2	1	4	5	3
188 бабы бойынша	36	17	16	15	11
190 бабы бойынша	3	3	3	1	1
191 бабы бойынша	6	3	3	-	1
192 бабы бойынша	1	-	-	-	-
200 бабы бойынша	3	2	3	2	-
293 бабы бойынша	3	1	2	-	-
297 бабы бойынша	-	-	-	-	1

Осылайша, Комитеттің мәліметінше соңғы 5 жылда балалар үйі тәрбиеленушілерінің суицид жасауы 1 және өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттері 15 болған, бұл ретте 2019, 2020 жылдары осындай әрекеттер артқан.

Балалар үйінің тәрбиеленушілері жасаған ең көп құқық бұзушылықтар 188-бап (ұрлық) (95) бойынша, одан әрі 191-бап (тонау) (13) бойынша, 190-бап

(алаяқтық) (11) бойынша, 200-бап бойынша (автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау мақсатынсыз заңсыз иелену) (10) бойынша жасалған қылмыстардың және ең аз 293 (бұзақылық) (6) және 297 (есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу) баптары (1).

Терең сұхбат жүргізу барысында түлектерге мынадай: «Сіз бірқатар балалар үйінің тәрбиеленушілері интернаттан шыққаннан кейін қылмыстық ортаға түсетінін білесіз бе? Сіз бұл туралы қалай ойлайсыз?, Достарыңыздың арасында осындай адамдар бар ма?» сұрақтар қойылды. Бұл сұрақтарға көптеген адамдар өздерінің таныс түлектерінің арасында алкогольді асыра пайдаланатындар, бас бостандығынан айыру орындарында, тіпті сол жерден шықпайтындар, олардың арасында достары да бар деп жауап берді.

Интернаттық мекемелер түлектерінің айтуынша, олардың құрдастары криминалды ортаға не себептен түскендіктерін түсіндіруге тырысты:

«Бұл өте қиын, өйткені олар бейімделуден өтеді. Менің айналам басқаша болды. Құдайға шүкір, мен бейімделуден өттім... қалай және қандай депрессия болды ... ол университетте болды. Себебі жоғары білімі бар адамдар. Балалар, әсіресе,... тоғызыншы сыныптан бастап колледждерге түсетін ұрынады. Өте жиі. Мәселе неде екенін білесіз бе? Балалар...олар керемет балалар болды . Ал енді біреуі қазір темекі шегеді, екіншісі ұрлық жасайды, келесі бала сол жерден шықпай отырады, аузы құрғамай ішеді. Ал неге олай? Өйткені оны ешкім қолдамағандықтан, ол өзін осылай жұбатты». (Руслан, 26 жаста, Алматы қ.).

«Неге осылай болады және тәрбиеленушілер осындай компанияға түседі?» деген сұраққа респондент ол бұл ортадағы адамдардың шеңбері жалған достық, бауырластық және жалған қолдаушылық көрсететіндігіне байланысты олар көбінесе қылмыстық топтардың құрамына кіретінін айтты. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, Интернаттық мекемеден шыққаннан кейін өзімен өзі қалған бала өздерін түсінетін және барлық жағынан қолдайтын «өз» ортасына түскен сияқты болады. Нақтырақ айтсақ олар өздері үшін басқа жайлы орта жасаудың жолдары мен мүмкіндіктерін көрмейді.

«Бұл әртүрлі болады, негізінен сіз өзіңізді қалай іздейтіндігіңізді білесіз және сіз осы компанияда өзіңді тауып, түсінесіз. Олар сенімен сөйлеседі және сен осы компанияда өзіңді жақсы сезінесің. Олар ойыңды оқитын сияқты. Содан кейін бұл наркомандардың компаниясы екенін білесің де: «Жақсы, егер олар мені түсінсе, олар менің бауырларым» деп ойлайсың. Оларда осылай болады. Одан кейін қоршаған орта. Негізінен ол жетіспеушіліктен. Колледжде бәрін берді, оны бітіргеннен кейін «Не істеймін?» - қызықсыз деп ойлайсың. Бірдеңе істеу керек қой» бір рет барасың, екінші рет барасың, олар-

мен көңілді, содан кейін олар саған «Кеттік дейді, сен жарайды деп келісесің». Содан бәрі басталады. Ал ол жерді сен өзіңнің нағыз еркек екеніңді, осы компания адамы көрсетуің керек. Ол жерде әртүрлі факторлар көп». (Руслан, 26 жаста, Алматы қ.).

Бас бостандығынан айрылған өзінің досы туралы тағы бір респондент былай деді:

«Негізі бірге өскен бір дос бала бар еді ия, ол қазір сотталып кетті, енді өкінішке орай, біз ол дос балаға біз енді әскерге баратын кезде айтқан болатынбыз: «Бізбен жүр әскерге» там... ол негізі үйленген жігіт еді... енді ол сондай мәселесімен қалып қалды да мен үйлендім жаңағы әйелім бар, балам болады дегендей, қалып қалды. Әскерде жүрген кезде 6 айымызды өткізгеннен кейін телефонмен сөйлескен кезде естідік қой что сотталып кетті дегенді». (Саят, 24 жаста, Тараз қ.).

«Неге осылай болды?» деген сұраққа ол осының барлық себебі алкоголь деді:

«Не итермелегенде ішімдік қой итермелеген, негізі, бар бүкіл жаман атаулының атасы сол ішімдік қой негізі көп адам просто мынау бақытсыздыққа, суицидқа яғни, ұшырап кететіннің бір себебі ішімдік қой негізі. Ішімдік бар, есірткі бар дегендей, Құдай өзі сақтасын ол нәрседен не болса да аман болсын». (Саят, 24 жаста, Тараз қ.).

«Көп жағдайда ақша жетіспеушілігінен сондай жағдайға ұшырауы мүмкін». (Вағиб, 18 жаста, Алматы қ.).

Қазіргі уақытта өмірде өз орнын тапқан балалар үйінің тағы бір түлегі өзінің сұхбатында көптеген қыздар – оның құрдастары, әдемі, сыртқы келбеті жақсы қыздар интернаттан шыққаннан кейін жезөкшелікпен айналыса бастайтынын айтты.

Респонденттердің біреуі қыздардың құлдыққа сатылу фактілері бар екенін айтты. Оларды оқыған колледждің директоры Нұр-Сұлтан қаласына сатып жіберген. Қыздардың бірі «қожайындардан» үш рет қашып кетіп, содан кейін Нұр-Сұлтан қаласының құқық қорғаушыларынан көмек сұраған. Олар зорлық-зомбылықтан құтқарған. Қалған қыздардың тағдыры белгісіз. Респонденттер өз жауаптарында Интернаттық мекемелердің таныс түлектерінің арасында суицид жағдайларын да атап өтті, олар осы жастарды жақсы білген. «Неліктен олар мұны жасады деп ойлайсыз?» деген сұраққа көптеген адамдар олар сынақтан өтпеді, қиындықтарды жеңе алмады, қарыздарын төлей алмады және т.б. деп жауап берді.

Алкогольге қатысты барлық респонденттер тек мерекелер мен салтанатты жиындарда ғана ішеміз деп жауап берді. Алкогольді теріс пайдаланбайды. Есірткі заттарын қолданбайды.

Респонденттердің айтуынша мәжбүрлейтін зорлық-зомбылық әрекеттері, алкогольге, есірткіге тәуелділікті есепке алмағанда қылмыстық құқық бұзушылықтарды түлектер жалғыздық, ешкімге керегі жоқтық, отбасының болмауы, жақын адамдар, өмірде кез-келген маңызды орын алатын ересек адамның болмауы, кейде өмірде өз орныңды таппау салдарынан болады.

Респондент Руслан атап өткендей қылмыстық ортаға нашар оқыған, жоғары оқу орнына түсе алмаған, дамуға ұмтылмаған адамдар ғана емес, сонымен қатар үлгерімі жақсы, ұмтылысы бар жастар да кіріп кетеді.

Өкінішке орай, өмірде қиын жағдайға тап болған жетім балалар және ААҚҚ балалардың барлығында көмек, кеңес, қолдау алу үшін баратын жерлері жоқ. Кішкентайынан олар өздерінің қорғалмағандығын және жалғыздығын сезінеді, сондықтан олар өзінің күші мен мүмкіндіктеріне сенімсіздікпен қарайды. Интернаттық мекемеден шыққаннан кейін ешкім олардың тағдырына қызығушылық танытпайды. Олармен жұмысты жергілікті атқарушы ұйымдар жүргізсе де, олармен байланыс жиі жоғалады.

2. БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІНІҢ ТҮЛЕКТЕРІН БЕЙІМДЕУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ЖӨНІНДЕГІ ШАРАЛАР

2.1. Балалар үйлері түлектерін әлеуметтендіру және бейімдеу бойынша халықаралық тәжірибе

Түрлі елдерде жетім балаларды әлеуметтендіруге бағытталған тәсілдер мен практикалық шараларды қалыптастыру кезінде осы процестің мәнін түсінудегі тұжырымдамалық айырмашылықтар айқындаушы фактор болып табылады¹⁹. Егер АҚШ пен Еуропалық Одақ елдерінде баланы асырап алу және оны асырап алушы отбасына орналастыру сияқты қамқоршылық нысандарын ұйымдастыруға баса назар аударылса, онда жақын шет елдерде жетімдердің интернаттық мекемелерде салыстырмалы түрде ұзақ болуы, әлеуметтену шаралары негізінен білім беру, жұмысқа орналасу және тұрғын үй мәселелерінде жеңілдіктер беруге бағытталған.

Осы елдердің кейбір тәжірибелерін толығырақ қарастырамыз.

АҚШ-та балалар «патронат» немесе «Фостер» деп аталатын отбасыларға жіберіледі. Бұл балаға тұрақты ата-ана тапқанға дейін уақытша өмір сүретін отбасы.

«Фостер» отбасы мәртебесін алу үшін уақытша ата-аналар тиісті оқудан өтіп, лицензия алуы керек. Нәтижесінде олар баламен тіл табысу, қарым-қатынас жасау қабілеттерін көрсетуі керек және ең бастысы оған өз отбасыларында болған жағымсыз эмоцияларды ұмытып кетуге көмектеседі.

Еуропалық Одақтың көптеген елдерінің ерекшелігі балаларды тәрбиелеудің отбасылық түрлеріне, сондай-ақ діни және қайырымдылық ұйымдары үлкен рөл атқаратын әлеуметтік бейімделудің кейбір қатысушыларының өзара іс-қимылын ұйымдастыру құрылымына баса назар аудару, ал мемлекеттік әлеуметтік қызметтер олардың қызметін бақылауды жүзеге асырады.

Ұлыбритания, Франция, Германия, Австрия, Болгария, Польша сияқты елдерде әлеуметтенудің тағы бір тиімді шарасы интернаттық ұйымдар түлектерінің орта арнаулы және жоғары оқу орындарына, соның ішінде тегін оқыту форматына түсуіне жағдай жасауға үлкен назар аударылады.

Сонымен қатар, осы елдерде үдемелі интеграция, жетім балалар мен ААҚҚ балалардың әлеуметтенуіне, мемлекеттің қамқорлығынан ажырауға көп көңіл бөлінеді. Бұл тәсіл әлеуметтенудің теріс тәжірибесі болған жағдайда олар қайтып оралуы мүмкін «сүйеніштің» болу сезімін қалыптастыру болып табылады. Осыған байланысты **Германияның** SOS-ауыл жобаларын жүзеге асыру тәжірибесіне назар аудару қажет. Жобалар жастар үйлерін құруды қарастырады, оның шеңберінде жетім балалар мен ААҚҚ балалардың толыққанды тәуелсіз өмірге дайындала отырып, жартылай тәуелсіз өмір сүруге мүмкіндігі бар.

¹⁹ Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарының түлектерін тиімді әлеуметтендірудің іске асырылатын бағдарламаларының халықаралық тәжірибесі
["https://vercont.ru/informatsionnye_materialy/ekspertno_analiticheskie_materialy/mezhdunarodnyy_opyt_realizuemykh_programm_effektivnoy_sotsializ.html"](https://vercont.ru/informatsionnye_materialy/ekspertno_analiticheskie_materialy/mezhdunarodnyy_opyt_realizuemykh_programm_effektivnoy_sotsializ.html)

Еуропа елдерінде және АҚШ-та кеңінен таралған жетім балалар мен ААҚҚ балаларды әлеуметтік бейімдеудің ұқсас құралдары тәлімгерлік бағдарламалар болып табылады, мысалы «Big brothers, Big Sisters», сондай-ақ жас адамға әлеуметтік қызметкердің (Semisupervised apartments) қолдауымен және сүйемелдеуімен тәуелсіз өмір сүруге мүмкіндік беретін тәуелсіз тұру бағдарламасы.

Ұлыбританияның жетім және ААҚҚ балаларға қатысты әлеуметтік саясат әртүрлі қолдау шараларымен сипатталады. Мысалы, балалар 21 жасқа дейін патронаттық отбасында немесе интернаттық мекемеде бола алады, ал интернаттық мекемелердің түлектеріне (1) қаржылық және тұрғын үй көмегі көрсетіледі, (2) өмір сүру жоспары әзірленеді, (3) жеке консультант беріледі; (4) болашақ тағдырына және оларға наразылық білдіруге, сондай-ақ (5) әлеуметтік қызметтегі деректерге қол жеткізуге қатысты шешімдерде өз пікірін айтуға құқық беріледі. «Көпір отбасы» жобасының жүзеге асырылуын ерекше атап өтуге болады. Интернаттық мекемелерден балаларды асырап алушы отбасыларға орналастыру бойынша орын алған жағымсыз тәжірибеге қарамастан, оң аспектілер де болды. Бұл балаларда әлеуметтенудің кейбір негіздері де қалыптасты. Осылайша, жоба (1) балаларға қысқа мерзімде қарапайым отбасылық өмірдің тәжірибесін алуға, (2) мамандардың олардың бейімделу қабілетін бағалауға, (3) әлеуетті асырап алушыларды табуға мүмкіндік береді.

Кейбір скандинавия елдерінің жетім балалар және ААҚҚ балаларды әлеуметтендіру тәжірибесі Еуропалық Одақ елдерінен ерекшеленетін айырмашылығы бар.

Мысалы, **Норвегияда** интернаттан кейінгі сүйемелдеуге баса назар аударылады. Дамыған заңнамалық база түлектерге жан-жақты көмек көрсетуге, оның ішінде жәрдемақы, тұрғын үй, жұмысқа орналасу, денсаулық сақтау, психологиялық кеңес беру, өздігінше өмір сүруге оқыту және т.б. мүмкіндік береді. Интернаттан кейін әлеуметтік сүйемелдеу бойынша деректер банкі құрылған.

Финляндияның айрықша ерекшелігі интернаттық мекемелер түлектерін қолдау форматы болып табылады. Соңғы 5 жыл ішінде оларға әртүрлі әлеуметтік қызметтер көрсетіледі. Қорғаншылық мерзімі аяқталғаннан кейін жеке қолдау жоспары әзірленеді, ол атап айтқанда қажетті қаржылық көмек көрсетуді, жартылай дербес тұру қағидаты бойынша тұрғын үй беруді көздейді.

Болгария және **Польша** сияқты елдерде әлеуметтену нысанын интернаттық мекемелер жүйесінен отбасылық тәрбиеге ауыстыру үрдісі байқалады. Мәселен, Болгарияда асырап алушы отбасыларда тұратын жетім балалар мен ААҚҚ балалардың саны интернаттық мекемелердегі балалар санынан едәуір асып түседі. Жалпы, Орталық Еуропа елдерінде интернаттық мекемелерден біртіндеп бас тарту байқалады.

Жоғарыда атап көрсетілгендей, жақын шет елдерде жетім балаларды әлеуметтендіруге деген көзқарас АҚШ пен Еуропалық Одақтан түбегей-

лі ерекшеленеді, ол балалардың интернаттық тәрбиесіне және кейіннен білім алу, жұмысқа орналасу және әлеуметтік тұрғын үй беру кезінде балаларға жеңілдік жағдайларын жасауға негізделген.

Төменде кейбір елдердің жеке ерекшеліктері көрсетілген.

Әзірбайжанда жетім балалар мен ААҚҚ балаларды мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен меншіктің барлық дерлік түрлерінде орта арнаулы және жоғары оқу орындарында оқуға білім беру гранттарымен қамтамасыз етіледі.

Беларуссияда өз кезегінде балалар ауылдары мен әлеуметтік-педагогикалық мекемелер жүйесі дамыған, онда жетім балалар мен ААҚҚ балалар (1 жастан 18 жасқа дейін) үшін мектеп жасына дейінгі білім беру бағдарламалары, сондай-ақ тәрбиелеу, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау бағдарламалары қарастырылған.

Украинада, мысалы жетім балалар мен ААҚҚ балалардың білім алулары кезінде стипендия төлеу және оқып жүрген уақытында әлеуметтік тұрғын үй сияқты жеңілдік шарттары ұсынылады.

Ресей Федерациясында²⁰ соңғы жылдары жетім балалар мен ААҚҚ балаларды тұрғын үймен қамтамасыз етуге баса назар аударылуда. Елдің барлық өңірлерінде тұрғын үй кезегін азайту бойынша бағдарламалар жүзеге асырылуда. Осылайша, мемлекет жетім балалар алдында жинақталған тұрғын үй міндеттемелерін жоюға тырысуда. Бұдан басқа, 2021 жылы тиісті жұмыс комиссиясы құрылған, ол тәрбиеленушілердің саны бойынша болжамды ескере отырып, тұрғын үй құрылысының көлемін ұлғайту, сондай-ақ тұрғын үй сертификаттарын беру, уақытша тұрғын үй беру немесе оларды жалға алуға арналған шығыстарды өтеу жөніндегі шараларды жасауға арналған.

Сонымен қатар, интернаттан кейінгі бейімделу бойынша Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің тәжірибесі қызықты.

Қытайда интернаттан кейінгі қолдау жүйесі орталықтандырылған сипатқа ие, балалардың әл-ауқатын қамтамасыз ететін арнайы органдар жұмыс істейді, қайырымдылық ұйымдары да үлкен рөл атқарады. Интернаттық мекемелерден шыққан балалар жәрдемақы алады.

Сингапурда осы бағытта интернаттық ұйымдардың, қабылдаушы және алмастыратын отбасылардың мамандарын бала тәрбиелеу дағдыларына оқыту тәжірибесі қабылданды. Сонымен қатар, қайырымдылық және діни ұйымдар түлектердің интернаттан кейінгі сүйемелдеуінде үлкен рөл атқарады.

Жапонияда интернаттық мекемелерде жетім балалар міндетті білім алады. Олар 15 жасқа толғаннан кейін: оқуды жалғастыру және толық білім алу, интернатта 18 жасқа дейін қалу немесе одан кету, жұмысқа орналасу және тәуелсіз өмір бастау бойынша таңдау тұрады. Интернаттық мекемелердің түлектеріне психологиялық және заңгерлік консультациялық көмек көрсетіледі.

²⁰ Жетім балалар өздеріне тиісті тұрғын үйді қашан алады

<https://www.pnp.ru/social/kogda-deti-siroty-poluchat-polagayushheesya-im-zhile.html>

Жетім балалар мен ААҚҚ балаларды әлеуметтік бейімдеу жөніндегі халықаралық тәжірибені зерделей отырып, SOS балалар ауылдарын құру, оқыту мен тұрғын үйге жеңілдіктер, қамқоршыларды қаржылық қолдау сияқты Еуропа елдерінің оң тәжірибесі Қазақстанда енгізілгеніне қарамастан, қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі жергілікті атқарушы органдардың қызметін жетілдіру, сондай-ақ жетім балалар мен ААҚҚ балалардың құқықтарын толыққанды және уақтылы іске асыру қажет деп қорытынды жасауға болады.

2.2. Балалар үйлері түлектерін қоғамға бейімдеу үдерісін жетілдіруге ықпал ететін жобалар (ҮЕҰ, ҚР қайырымдылық қорлары)

«Тәлімгерлер» жобасы

Жетім балалар мен ААҚҚ балаларды әлеуметтік бейімдеу бойынша ең табысты жобалардың бірі «DARA» қайырымдылық қорының «Тәлімгерлер» жобасы болып табылады.

«Тәлімгерлер» жобасы жетім балалар мен ААҚҚ балаларға өмір сүру әлеуетін ашуға және ересек волонтер-тәлімгерлермен үнемі қарым-қатынас жасау арқылы өз бетінше өмір сүру дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Жобаға 12 жастан асқан балалар қатысады, олардың жасына және балалар үйінде болу мәртебесіне байланысты оларды асырап алу мүмкіндігі аз.

Жобаның мақсаты балалар үйінің тәрбиеленушілерін оқытылған тәлімгермен қарым-қатынас жасау арқылы әлеуметтендіру. Тәлімгер балаға өзіне сенуге көмектеседі, өмірдің мақсаттарын түсінуге және оларды жүзеге асыру үшін жауапкершілік алуға үйренуге мүмкіндік беретін жағдай жасауға ықпал етеді. Бұл өзі жеке үлгі-өнеге көрсете отырып қажетті өмірлік дағдылар мен білімді үлкеннен кішіге, тәжірибесі бардан тәжірибесі азға үйрету болып табылады.

Бұл балалар үйлеріндегі жасөспірімдерді тәлімгермен достық қарым-қатынас арқылы әлеуметтендіру жобасы. Тәлімгер 25 жастан асқан кез келген ҚР азаматы бола алады, ол кем дегенде 2 жыл бойы баланың өміріне қатыса алады. Бұл демеуші емес, дос. Тәлімгер өз білімін балалар үйінің баласымен бөліседі, онда өз бетінше өмір сүру дағдыларын дамытады, өзінің өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып, көмектесіп, қолдайды. Өз қамқоршылары үшін олар қиын уақытта тыңдауға және көмектесуге, кеңес беруге, болашақты таңдап бағыттауға және мақсаттарына жетуге ынталандыруға қабілетті ересек досына айналады.

Жобаға қатысу үшін барлық үміткерлер психологтар мен үйлестірушілер қатаң іріктеуден өтеді: адам туралы ақпарат тексеріледі, психологиялық тесттер өткізіледі және сұхбат барысында волонтерлардың жауапкершілікке қаншалықты дайын екендігі анықталады. Одан әрі «Тәлімгерлер

мектебінде» практикалық тренинг түрінде мамандандырылған екі күндік оқыту жүргізіледі. Тренингтің жүргізушілері – психология саласындағы кәсіби білімі бар, жетім балалармен және ААҚҚ балалармен әлеуметтік жұмыс тәжірибесі бар мамандар.

Қазіргі уақытта жоба Қазақстанның 13 өңірінде іске асырылуда, ал 2014 жылы іске қосылған сәттен бастап 190 жасөспірім тәлімгерлер тапты. Жобаға интернат мекемелерінің тәлімгерлері мен тәрбиеленушілерін қолдайтын және олармен ынтымақтасатын 35 психолог пен үйлестіруші тартылған.

Жақия Сәрсенов атындағы білім гранттары бағдарламасы

«Жақия» қоғамдық қайырымдылық қоры өз қызметін тұрмысы төмен және жетім балаларды сауықтыру бағдарламалары, тәрбиелеу және білім беру компоненттері түрінде табысты әлеуметтендіру үшін ұштағанды қызмет ретінде көрсетеді.

I. Білім беру (Жақия Сәрсенов атындағы білім гранттары бағдарламасы).

Мақсаты: сапалы білім алуға қолжетімділікті жақсарту, оқу барысында сүйемелдеу, жұмысқа орналасуға көмек беру арқылы тұрақты жұмысқа орналастыруды және тіршілікті қамтамасыз ету.

Бағдарламаға жеткілікті академиялық үлгерімі және одан әрі білім алуға уәждемесі бар, тұрмысы төмен отбасылардан шыққан балалар үйлері мен интернаттардың түлектері қатысады.

II. Денсаулық («Күлкі сыйла» стоматологиялық көмек).

Мақсаты: Мақсатты топтан балаларды әлеуметтендіру мүмкіндігін арттыру үшін мемлекет кепілдік бермеген стоматологиялық және ортодонтиялық қызметтерге қолжетімділікті жақсарту. Тұрақты негізде халықтың қорғалмаған топтарынан шыққан балаларға стоматологиялық емдеу-алдын алу көмегін көрсету.

III. Тәрбие.

Мақсаты:

- Қазақстанның белсенді азаматтарын тәрбиелеу,
- позитивті құндылықтарды, патриотизмді қалыптастыру, белсенді азаматтық ұстанымға ынталандыру.

Жақия Сәрсенов атындағы білім беру гранттары бағдарламасы бойынша 2012 жылдан бастап 2021 жылға дейін 54 студент «Жақия» қорынан оқуға және ай сайынғы стипендияға толық қаржыландыру алды. Қазіргі таңда бағдарлама бойынша 26 студент еліміздің 7 өңіріндегі 15 ЖОО-да білім алууда. Қор тек оқуды қаржыландырып қана қоймай, студенттердің

үлгеріміне ай сайын мониторинг жүргізеді. Қор студенттері еліміздің жетекші жоғары оқу орындарында білім алуда.

«Өмірлік дағдылардың балалар университеті» жобасы

Жобаны алматылық «Қазақстан балалары» қоғамдық қайырымдылық қоры жүзеге асырды.

Жобаның мақсаты интернаттық мекемелердің тәрбиеленушілерін дербес өмірге дайындау болды.

Жоба міндеттері:

Әлеуметтік бейімделу деңгейін арттыру (коммуникациялық мәдениет дағдыларын дамыту, қарым-қатынас, интимдік-жеке қарым-қатынас қажеттілігін қалыптастыру).

Өзінің кәсібін анықтау, жұмысқа орналастыру мәселелері, бейімділіктерді, мүдделер мен қабілеттерді ескере отырып, жастардың еңбек нарығының проблемалары бойынша жетім балалар мен ААҚҚ балаларын ақпараттық қамтамасыз ету.

Бейімделу процесіне интерактивті технологияларды (имитациялық ойындар: сюжеттік-рөлдік, дидактикалық, аттестациялық, рефлексивті) қосу, бұл балаларға ойын түрінде әртүрлі жағдайларда «өмір сүруге», нақты өмірде кездескенге дейін ұсынылған модельдердің әрекет ету тәсілдерін жобалауға мүмкіндік береді.

Балалармен жұмыс жеке де, топтарда да жүргізілді.

Балалар үшін тренингтер, тестілеу, кәсіби диагностика, әңгімелесу өткізілді.

Жоғарыда аталған барлық жобалар балалар үйлерінің түлектерін әлеуметтік бейімдеу бойынша тиімді жобалардың жарқын мысалдары болып табылады, оларды ауқымды және іске асыруға ұсынуға болады.

2.3. Қазақстан Республикасындағы Интернаттық мекемелер қызметіндегі өзекті мәселелер

Тәуелсіздік жылдарында жетім балалар мен ААҚҚ балаларды мемлекеттік қамтамасыз ету жүйесіндегі оң өзгерістерге қарамастан Интернаттық мекемелердің жұмыс істеуінде әлі де өзекті мәселелер бар.

Осы есепте зерттеу объектілері ретінде мінез-құлқына осы мекемелерде жинақталған тәжірибе үлкен әсер ететін Интернаттық мекемелердің түлектері қарастырылады. Эмоциялар, тәжірибе, білім беру тәжірибесінің әсері оқушылардың мінез-құлқында өте күшті із қалдырады. Тамақтану, режим, киіммен қамтамасыз ету, техникалық қамтамасыз ету барлығы тәрбиеленушілердің физикалық және психикалық денсаулығына тікелей әсер етеді.

Интернаттық мекемелер түлектерінің өмір сүру жағдайларын, зорлИнтернаттық мекемелер түлектерінің өмір сүру жағдайларын, зорлық-зомбылық фактілерін, білім беру мүмкіндіктерін зерттеу мақсатында терең сұхбат алу барысында бос уақыт (үйірмелер) туралы, сондай-ақ қаржылық сауаттылыққа оқыту туралы сұрақтар қойылды, өйткені осы тақырыптағы көптеген зерттеулерде сарапшылар Интернаттық мекемелерді бітіргеннен кейін ақша қаражатын ысырапшылықпен игере алмауымен байланысты жиі болатын жағдайларды атап өтті. Интернаттық мекемелердің материалдық-техникалық жабдықталуына қатысты сұрақтарға респонденттер тек спорт жабдықтарын, тренажерларды, бассейнді жақсарту қажеттілігін атап өтті. Сондай-ақ, балалар үйлерінде тамақтану сапасын жақсарту бойынша ұсыныстар болды.

Тәрбиешілер мен Интернаттық мекемелер қызметкерлері тарапынан болған зорлық-зомбылыққа қатысты респонденттер бірнеше фактіні айтылды. Теміртау қаласының тұрғыны Оксана (28 жаста) балалар үйіндегі қатыгез қарым-қатынас туралы мынаны айтты:

«Бізді тумбочканың ішіне отырғызып, тумбочканың сыртын біз ішінен шығып кетпес үшін жақсылап байлап 3-ші қабаттан лақтыратын... Олар бізден сыйлықтарымызды тартып алатын, бізге жақсы заттар әкелсе оны да тартып алатын, тәрбиешілер тамақ, ет, жемістерді де алып қоятын... Комиссия, президент келгенде бәрін жақсы қылып қоятын. Біз ештеме айта алмайтынбыз, өйткені сол үшін сыбағамызды алатынбыз».

Аталған Интернаттық мекеме жабылды және қазіргі уақытта жұмыс істемейді.

Алматы қаласының балалар үйінің түлегі балалар үйінде осындай жағдай туралы айтып берді, онда қатыгез тәрбиешілер тәрбиеленушілерді тумбочканың ішіне салып, аузын жауып, баспалдақтан түсіріп жазалаған. «Сіз одан кейін жарақат алдыңыз ба және сізді қалай емдеді?»,- деген сұраққа қыз келесідей жауап берді:

«Бізді тумбочканың ішіне салып, сыртын скотчпен байлап, сатыдан төмен қарай итеріп жіберетін... Олар сатыдан итеріп жіберіп, біз туралы, бізге не болғаны туралы тіпті ойламайтын... бұл бұрын болды, біз онда кішкентай болатынбыз...».

Ал жарақат алды ма және тәрбиешілер тарапынан дәрі-дәрмек берілді ме деген нақтылайтын сұрақтарға респондент келесідей жауап берді:

«Білмеймін, бізді осы оқиғадан кейін ауруханаларға апарған жоқ, тіпті басымыз ауырса да өзіміз жүрдік, олар қазір қояды деп айтты». (Сербия, 18 жаста, Алматы қ.).

Әлеуметтанулық зерттеуге қатысқан сарапшылардың пікірінше қорғаншылық және қамқоршылық органдарының қызметін бала асырап алғаннан (патронаттан) кейін Интернаттық мекемелерге қайтарылған жасөспірімдерге білікті психологтар беру сияқты функциялармен толықтырған жөн.

«...Бірақ бәрібір қамқоршылық органдары туралы халық менің ойымша, көбірек хабардар болу керек. Мысалы, асырап алу ма немесе қамқоршылыққа алу дұрыс па. Сонымен қатар, барлық рәсімдерден өтіп, қайтарымдар болмауы үшін кандидаттардың «сапалы» болуын тексеру... Әсіресе жасөспірімдерді қайтарады. Жасөспірім жасы басталғанда. Онда, мүмкін, қайтару кезінде қамқоршылық органдары психологтарды, жақсы, білікті психологтарды қосуы керек. Бұл өтпелі кезең екенін, балаларда осылай болатынын түсіндіріп, бірлесіп жұмыс жасау керек. Яғни олар баланы 8-10 жылдан кейін қайтарады». (Ауда, психолог, Тараз қ.).

2000-шы жылдардың басында Интернаттық мекемелердің қызметінде көптеген бұзушылықтар байқалды, бұл балалардың шоттарынан жинақтарды ұрлау және жетім балаларға берілетін пәтерлермен алаяқтық жасау, Интернаттық мекемелер қызметкерлері тарапынан қатыгез қарым-қатынас. Бірақ өткен жылдар ішінде мұндай қылмыстардың алдын алу үшін көптеген мәселелер заңнамалық деңгейде реттелді, бірақ әлі

күнге дейін балалар үйлерінің басшылығы тарапынан балаларға қатысты қылмыс фактілері жиі кездеседі.

Мәселен, Алматы облысы Талғар қаласындағы «Нұр» балалар үйінде түлектер Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевқа өздері тап болған проблемалар туралы бейнеөтініш жіберген²¹.

Өздерінің өтініштерінде тәрбиеленушілер мен түлектер балалар үйінен шыққаннан кейін заң бойынша жетімдерге тиесілі жәрдемақы аудару үшін ашылған шоттарының берілмегенін айтқан.

Балалар кәмелеттік жасқа толғанда өздеріне тиесілі қаражатты алмаған. Сонымен қатар, тәрбиеленушілер тұрғын үй алу үшін мемлекеттік кезекке уақтылы қойылмаған.

«Біз бұл тақырыпты балалар үйінде бірнеше рет көтердік, бірақ бәрі нәтиже бермеді. 2016 жылы олар бізді сотқа береді деп қорқытты. Біз бес қабатты үй саламыз деген сылтаумен. Мемлекеттен жер алынды, бізге 100 гектардан астам жер берілді деп айтты. Олар үй салуға уәде берді, сондықтан біз бір жерге жүгінуге қарсы болдық. Бірақ 2020 жылы балалар үйінің директоры бізді шақырып, алты гектар жер бар екенін айтты», — деді тәрбиеленушілер.

Бірақ осы учаскеде тұрғын үй алу үшін олардан 500 мың теңгеден талап еткен. 60 балада мұндай қаражат жоқ.

Талғар ауданының әкімдігі балалардың өтінішінен кейін барлық балалар ТКШ базасында тұрғын үй кезегінде тұрғанын, ал жер шынымен балалар үйіне берілгенін хабарлады. Әкімдік құрылысты 2022 жылдың күзінде бастауға уәде берді. Барлық түлектерге бөлінген учаскеден тұрғын үй беруге уәде берілді.

Қаржылық сауаттылық

Терең сұхбаттардың мәліметтері бойынша жасөспірімдер үйлерінде қызметкерлер балаларды өз табыстарын бөлуге үйрететіндігіне қарамастан, іс жүзінде респонденттердің жауаптары бойынша бітірушілер өз табыстарын және қаржылық сауаттылық негіздерін өз тәжірибелерімен бөлісіп, үйренетіні анықталды. Мұны барлық респондент-тәрбиеленушілер «Балалар үйінде қаржылық сауаттылыққа үйрете ме?» деген сұраққа жауап бере отырып келесідей атап өтті:

«Менде идея болды, біз тіпті балаларды қаржылық сауаттылыққа үйрететін адамдарды таптық, бірақ өкінішке орай, балалар үйлерінде сенімсіздік тудырады, болмайды деп олар бас тартты. Міне, біз балаларға қаржылық сауаттылықты, түйіндемені қалай жасау керектігін үйреткіміз келген кезде, бізге «жоқ, бізде бәрі бар, бәрі бар» деген сөздермен бас тартылды. Бірақ іс жүзінде бұл жер-

²¹ «Бізді алты жыл алдады!»Талғардағы балалар үйі Қазақстан Президентіне жүгінді <https://news.mail.ru/society/50990087/?frommail=1>

де ештеңе жоқ, дәнеңе жоқ. Мен кеңесші болған балалар маған қазір маған олар: «түйіндемені қалай дұрыс құруға көмектесіңізші», - дейді, Мен оларға сабақ беремін, міне, мен балаларға қарапайым заттарды үйретемін...». (Руслан, 26 жаста, Алматы қаласы балалар үйінің тәрбиеленушісі).

Сонымен қатар, педагогтар балалардың қаржылық сауаттылықты зерттеуге деген қызығушылығын байқамайды, бұл жинақталған қаражатты ысырап етуге және тиімсіз пайдалануға әкеледі:

«Қаржылық сауаттылық бойынша сабақтар жүргізіледі, қаншама ақша бөлінеді, мықты тренингтер алып келеді. Бірақ ешқайсы құнттап, қызығушылықпен оқымайды. Вроде тыңдайды, бәрібір олардың айтқанымен жүрмейді. Бірақ біздің деревняның балалары лидер, сабақты жақсы оқытын, тіл білетін, кружоктарға қатысқан. Ал бұрынғы жабылған детский домдардың балалары кішкене басқашалау». (А.Исабекова, әлеуметтік қызметкер, Алматы қ. балалар ауылы).

Бос уақыт

Баланың қандай да бір сабаққа, спорт түрі бойынша бейімділігін білу үшін қызығушылықтары бойынша баратын үйірмелер. Бұл әр баланың бойында бар қабілеттерді дамытады, жаңаларын ашады және балаларға өз өміріндегі жаңа көкжиектерді көруге мүмкіндік береді, ал спортпен айналысу тәрбиеленушілердің денесі мен рухын шыңдайды.

Қызығушылық бойынша осындай үйірмелер Интернаттық мекемелерде өте маңызды, осыған байланысты балалардан қызығушылық бойынша үйірмелердің бар-жоғына және қатысуына қатысты жауап алынды. Оның қорытындысы бойынша Интернаттық мекемелердің барлық түлектері «Ұлан» балалар үйінің бір түлегін қоспағанда (2012 жылы жабылды) бірнеше үйірменің бар екендігі туралы айтты. Төменде респонденттер терең сұхбат кезінде жиі айтқан үйірмелердің тізімін ұсынамыз:

10-кесте. Интернаттық мекемелердегі үйірмелер.

Би	Тхэквондо	Воллейбол	Баскетбол	Футбол
Күрес	Шетел тілі	Дойбы, шахмат, тоғызқұмалақ ойнау	Музыкалық аспаптарда (домбыра, пианино) ойнау	Қолөнер (кесте тігу, тігін, тоқу)
Аспаздық	Шаңғы тебу	Сазбен жұмыс жасау	Мәнерлеп сырғанау	Үй шаруашылығы
Ағаштан ою	Бокс	Вокал	Каратэ	Актерлік шеберлік

Интернаттық мекемелерде бар (жұмыс жасайтын) үйірмелердің едәуір үлкен тізімін ескере отырып, қосымша дағдыларды оқыту балалар үйлерінде белсенді түрде жүргізілетіндігі туралы қорытынды жасауға болады.

Көптеген балалар Интернаттық мекеме ұйымдастырған барлық үйірмелерге қатысқан. «Үйірмелер бойынша бөлу қалай жүргізілді?» деген сұраққа барлық респонденттер оларға өз еріктерімен барғандарын және тәрбиешілер тарапынан қысым көрсетілмегендерін айтты. Алайда, тәрбиеленушілердің бірі үйірмелер көбінесе қысқа уақытқа ұйымдастырылып, содан кейін жабылып, би үйірмелері тәрбиешілер үшін табыс көзі болды деген пікір білдірді:

«Иә, бізде үйірмелер көп болды. Үйірмелер ұзақ болған жоқ, қысқа болатын, өйткені педагогтар үшін үйірмені жүргізу үшін талап онша болған жоқ. Байқаулар тіпті болған жоқ. Ең танымалы би болды. Кейін белгілі болғандай негізгі топта билейтіндер билеп ақша тапқан. Би жақсы жүрді. Домбыра басында болды, сосын жоқ болды. Үрмелі аспаптар басында болды, сосын 2 айдан кейін бітті. Қандай да бір қорғану жекпе-жектеріне бізде тыйым салынған. Балалар бір-бірімен төбелесетін. Менің ойымша бұл барып тұрған сандырақ. Біздегі жекпе-жекте де алып тастады, тек қана би. Балалар ақша тапты... оларды тәрбиешілер алды, содан кейін ол директорға берілді... Мен барлық үйірмелерге бардым, бірақ ешқайсынан ештеме үйренген жоқпын. Мысалы мен 2 ай үрмелі аспаптарға бардым, ол жабылып қалды. Біз тіпті мәнерлеп сырғанауға да бардық, біздің берген сұхбатымызды кездестіруіңіз мүмкін. Соңында мәнерлеп сырғанаудың неге ашылғаны белгілі болды, ақшаны жымқыру үшін, олар ақшаны алып қашып кетті. Бізге осылай айтты. Олар бізге киімдер әперетін демеушілер тапты, сосын ақшаны көріп, көздері қызығып алып қашып кетті. Қысқасы бізде осындай үйірмелер болды. Ең ұзақ барған үйірмем ағылшын тілі үйірмесі болды. Қалғандары бар деп айту үшін ғана жасалды. Болды. Осылай. Қазір үйірмелер қалай жұмыс істейтінін білмеймін...». (Руслан, 26 жаста, Алматы қ.).

Осылайша, жетім балалар мен ААҚҚ балаларға қамқоршылық және қорғаншылық жүйесін жетілдіруге жұмсап жатқан мемлекеттің күш-жігеріне қарамастан Интернаттық мекемелердің тәрбиеленушілері әлі күнге дейін тәрбиешілердің, балалар үйінің қызметкерлерінің қатыгездігіне, алдау әрекеттеріне, балаларды мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үйге есепке қою кезінде немқұрайдылыққа тап болады.

Сондай-ақ балалардың қызығушылықтары бойынша үйірмелерді тиімсіз ұйымдастыру, ал кейде тіпті сыбайлас жемқорлық қылмыстарының фактілері де кездеседі.

ТҮЙІНДЕР

1. Ең алдымен, ұйымдастырушы – сарапшылар мен интервьюерлер терең сұхбат жүргізу кезінде респонденттер мен Интернаттық мекемелер сарапшы-қызметкерлерінің ашық емес екенін атап өтті. Интервьюерлер, респонденттер қойған көптеген сұрақтарға қысқаша, ұйымның жарғылық қызметіне қайшы келмейтін жауаптар берді. Мекеменің өзінің жұмысына да, мемлекеттік органдар жұмысының проблемалық мәселелері немесе кемшіліктері туралы да ұсыныстар өте аз, бұл мекемелердің жабықтығын, сондай-ақ мекемелердегі нақты жағдайды анықтаудың күрделілігін тағы бір рет дәлелдейді. Интервьюерлер қосымша, нақтылаушы сұрақтар қойғанына қарамастан, респонденттер жауап беруге құлықсыз немесе «кезекші» жауаптармен шектелді.

2. Интернаттық үлгідегі мекемелерде тәрбиеленетін балалардың жалпы физикалық, психикалық дамуы отбасыларда өсіп келе жатқан құрдастарының дамуынан ерекшеленеді. Олар ақыл-ой дамуының баяу қарқынын, бірқатар жағымсыз белгілерді көрсетеді: интеллектуалды даму деңгейінің төмендігі, эмоционалды саланың нашарлығы, өзін-өзі реттеу және дұрыс мінез-құлық дағдыларының кеш қалыптасуы. Жетім балалар мен ААҚҚ балалар үшін әлеуметтік-психологиялық проблемалар топтары тән, олар: қызмет көрсету, денсаулық сақтау саласында адамдармен әлеуметтік қарым-қатынас тәжірибесінің болмауы; қарым-қатынас еркін болатын, қарым-қатынас орнату талап етілетін жерде қарым-қатынас жасау қиындықтары; қажеттілік пен оқу қабілетінің қалыптаспауы; тұтынушылық қатынас, өмірдің материалдық жағын түсінбеушілік, меншік қатынастары; отбасындағы қалыпты өмірдің жеке тәжірибесінің болмауы; жалпы топтан ерекшеленбеуге деген ұмтылыс, ол сананың төмен деңгейімен сипатталады, өзіндік белсенділігі төмендейді; олардың көпшілігінде пайда болатын орта жағдайларына моральдық иммунитеттің болмауы. Жетім баланың жеке басының көрсетілген проблемалары ерекше өмірлік жағдайлармен қалыптастасқан. Сонымен қатар, мұндай балалар үшін болашақта олардың әлеуметтік, психикалық және физикалық денсаулығына әсер ететін психологиялық жарақаттарының болуы мүмкін.

3. Терең сұхбат барысында барлық респонденттер Интернаттық мекемеден шығу кезінде болашақтан қорқатындарын айтты, өйткені олар балалар үйінен тыс жерде алдарынан не күтіп тұрғанын білмеді. Көптеген балалар жалғыздық, бас тарту сезімін бастан өткерді, жиі депрессияда болды, кейбіреуі алкогольді асыра пайдаланды.

4. Жетім балалар мен ААҚҚ балалардың құқықтық мәртебесі «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексында, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-ІІ Заңында айқындалған.

Мемлекеттік қордан білім алу, алименттер, жеңілдіктер, жәрдемақылар, тұрғын үймен қамтамасыз ету құқықтары да тиісті нормативтік құқықтық актілермен айқындалған.

5. Жетім балалар және ААҚҚ балалардың көпшілігі орта-арнайы, орта-техникалық білім алады. Колледж студенттері мемлекеттен алатын стипендияларды студенттің негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткіліксіз деп санайды. Бітіруге дейінгі 2 жыл ішінде түлектердің кәсіби-бағдарлау жұмысын жақсарту қажет. Жергілікті атқарушы органдар түлектерді заңнамалық деңгейде жұмыс орнымен қамтамасыз етуге міндетті екендігіне қарамастан, іс жүзінде ЖАО өтініш берушілерге жалақысы төмен, уақытша жұмыстар ұсынады. Интернаттық мекемелердің түлектерін жұмысқа орналастыруға бағытталған жүйелі жұмыс жоқ. Түлектерді жұмысқа орналастыру мониторингі жасалмайды.

6. Мемлекеттік қордан тұрғын үй алу әсіресе Интернаттық мекемелер түлектерінің алдында өткір тұрған мәселе. Кейбір респонденттер кезекте 10 жылдан астам тұратындығына байланысты өз кезегінің жылжуына қызығушылық танытпайды және осы кезеңде кезек тек аздап жылжыған. 2021 жылы ЖАО 2009-2010 жылдары тіркелген түлектерге тұрғын үй берген.

Сұхбат барысында респонденттер алынған тұрғын үй сапасының төмендігін де атап өтті. Бірнеше өңірде құрылыс материалдары бағасының өсуіне және құрылыстың тоқтап қалуына байланысты берілетін пәтерлер саны күрт азайған.

7. Жетім балалар мен ААҚҚ балалар халықтың осал топтарына жатады, бұл оларды қателік жасайтын әрекеттер мен бағдарлардың дұрыс болмауы салдарынан қылмыстық топтардың қатысушылары бола алатын жастар тобының қауіпті аймағына жатқызады. Респонденттер терең сұхбат барысында Интернаттық мекемелер түлектерінің осал және олар кейде қылмыстық топтардың құрамына кіретін адамдардан жалған қолдау мен қорғаныс табатын әлсіз қорғалған топ екендігімен келісті.

8. Тәрбиеленушілер сұхбаттарының деректері бойынша Интернаттық мекемелерде балалармен қатыгездік қарым-қатынас жасаған фактілер болған, оны жасағандар әлі күнге дейін осы мекемелерде жұмыс істейді. Интернаттық мекемелерді материалдық-техникалық жабдықтауға респонденттер шағым айтқан жоқ, бірақ спорттық жабдықтарды жақсарту, сондай-ақ тамақтану рационын жақсарту бойынша ұсыныстар болды.

9. Интернаттық мекемелерде қызығушылықтар бойынша қосымша сабақтар мен үйірмелер өткізіледі, бірақ олардың кейбіреулері жүйелі негізде жүргізілмейді. Сондай-ақ, түлектер нарықта сұранысқа ие мысалы, маникюр, макияж шебері, шаштараз сияқты дағдылар мен шеберлікке оқытуды ұйымдастыру туралы пікір білдірді.

10. Түлектердің көпшілігі қаржыны өз бетінше жұмсауды үйренген. Интернаттық мекемелердің қабырғасында бұл дұрыс үйретілмейді, сондықтан жинақталған немесе тапқан қаражатты тиімсіз ысырап ету жағдайлары болады.

11. Қазақстанда Интернаттық мекемелер түлектерін үйлесімді әлеуметтік бейімдеу жүйесін жетілдіруге бағытталған жобаларды іске асырудың оң тәжірибелері бар.

ҰСЫНЫСТАР

Интернаттық мекемелер:

1. Жасөспірім жастан бастап балалар үйінің әрбір тәрбиеленушісі үшін оқу-тәрбие жоспарын жасау қажет, оның шеңберінде балалар кәмелетке толған және балалар үйінен шығарылатын кезге қарай өздерінің мақсаттары мен мүмкіндіктерін нақты түсінетін болады. Бұл ретте мамандық саналы түрде таңдалу керек, тәрбиешілер және/немесе басқа тәрбиеленушілер таңдамауы керек, ол тәрбиеленушінің қабілеттеріне, бейімділігі мен қалауына негізделуі қажет. Қабілеттері мен бейімділігі, кейде оның қалауына қарама-қайшы келуі мүмкін, бірақ мұны психологиялық кәсіптік бағдар беру тестерінің көмегімен анықтауға болады. Сондай-ақ психологиялық кәсіптік бағдар беру тестілерін жақсарту.

2. Интернаттық мекемелердегі психологтардың жұмысын күшейту қажет. Балалармен, әсіресе бала асырап алғаннан, патронаттық тәрбиеден кейін қайтарылған жасөспірім жастағы балалармен психокоррекциялық жұмыстар жүргізу үшін сырттан жоғары білікті мамандарды тарту мүмкіндігін қарастыру. Жұмысты қызықты және тартымды ойындар, тренингтер, терапия түрінде жүргізу ұсынылады.

3. Балалар үйі тәрбиеленушілерінің жоғары білім алуға немесе бейімділігі, тілегі мен ұмтылысы бар мамандық бойынша оқуға деген ынтасын арттыру қажет. Жетім балалар мен ААҚҚ балалар үшін тиісті мамандықтар бойынша 2 жыл бұрын дайындық курстарын ұйымдастыру мақсатында университеттермен ынтымақтастық орнату. Бұл курстар баланы қабылдау емтихандарына дайындауға, университетте мамандық алу перспективаларын неғұрлым нақты көруге, университет ортасына бейімделуге және ең бастысы жоғары білім алуға ынталандыруға көмектеседі.

4. Интернаттық мекемелердің тәрбиеленушілері үшін қызығушылық бойынша үйірмелер ұйымдастыруды жүйелеу.

5. Балалар үйінің тәрбиеленушілері – 9 және 11 сынып оқушылары үшін қаржылық сауаттылық курстарын өткізу, өйткені Интернаттық мекемелерден шыққан балалар оларды жиі дұрыс жұмсай алмайды.

Қандай да бір оқытулар жасөспірімдер үйлерінде өткізіледі, бірақ барлық балалар бұл үйлерге түсе бермейді.

Жергілікті атқарушы органдар:

6. Жетім балалар мен ААҚҚ балалар 10 жылдан астам уақыт кезекте тұрғын үй кезегін күтетінін ескере отырып, қазіргі уақытта кейбір жасөспірімдер үйлерінде бөлмелердің 30%-ға жуығы бос болғандықтан, жасөспірімдер үйлерінде тұру мерзімін 23-тен 29 жасқа дейін ұзарту мүмкіндігін қарастыру. Жасөспірімдер үйлерінің қауіпсіз және жайлы өмір сүру жағдайларына сәйкестігіне аудит жүргізу.

Сондай-ақ, қала әкімдерінің жұмысын бағалауға «Жетім балалар және ААҚҚ балаларды тұрғын үймен қамтамасыз ету» өлшемшарттарын енгізу.

7. Колледж студенттері үшін стипендияларды ұлғайту мүмкіндігін қарастыру.

8. Нұр-Сұлтан қ. әкімдігі ұсынатын бастапқы жарнаны жабатын тұрғын үй сертификаттарына ұқсас «Отбасы банкі» АҚ бағдарламалары арқылы тұрғын үй сатып алу үшін жетім балалар мен ААҚҚ балаларға бастапқы жарнаға сертификаттар беру мүмкіндігін қарастыру²².

9. Балалар үйі түлектерінің, әсіресе жеке баспанасы жоқ, туыстары жоқ және жасөспірімдер үйінде тұрмайтындардың одан арғы өміріне мониторинг жүргізу. Азаматтардың өздері жататын санаттарына (жалғыз басты аналар, көп балалы аналар, аз қамтылғандар, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған мүгедек адамдар және т.б.) көрсетілетін мемлекеттік қолдау шаралары туралы тұрақты негізде хабардар ету. ЖАО-ның байланыс деректері, жедел желілер, іске асырылып жатқан мемлекеттік қолдау шаралары туралы ақпараттары (мемлекеттік бағдарламалар, қазақстандық және шетелдік жоғары оқу орындарының гранттары мен стипендиялық бағдарламалары туралы жаңалықтар) бар түлектер үшін брошюралар әзірлеу және жыл сайын жаңартып отыру.

10. Интернаттық мекемелердің түлектерімен жұмысты бәсекелестік ортаға беру, өйткені бүгінгі күні қорғаншы және қамқоршы органдар Интернаттық мекемелердің тәрбиеленушілерімен және түлектерімен бытыраңқы жұмыс жүргізуде. ЖАО деректері бойынша жыл сайын Интернаттық мекемелер түлектерін қолдау, оқыту және жұмысқа орналастыру бойынша көптеген іс-шаралар өткізіледі, бірақ олар жүйелі болып табылмайды, осыған байланысты ҮЕҰ-ға осы функцияны беру орынды деп санаймыз.

«Дара» қайырымдылық қоры іске асырып жатқан «Тәлімгерлер» жобасының тәжірибесін кеңейту.

11. Жоғары білікті психологтарды тарта отырып Интернаттық мекемелер түлектері шыққаннан кейінгі бірінші жылында әлеуметтік бейімдеу бойынша курстар ұйымдастыру мүмкіндігін қарастыру ұсынылады.

ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі:

12. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланы асырап алуға тілек білдірген жақын туыстар үшін туыстықты айқындау тестінен өту үшін жеңілдіктер көздеу.

Қазіргі уақытта «Олимп» клиникалық-диагностикалық зертханасында мұндай талдаудың құны 132 000 теңгені (нәтижесі сотқа берілген жағдайдағы талдау құны) құрайды. ААҚҚ балалар – бұл тұрмысы нашар отбасылардан шыққан балалар болғандықтан, оларды асырап алуға тілек білдірген туыстарында мұндай қаражат жиі болмайды.

²² <https://zhilfond.kz/2021/03/27/%D1%81%D1%84%D0%B4/>

ҚР Білім және ғылым министрлігі:

13. Балалар үйлері тәрбиешілерінің жалақысын көтеру мүмкіндігін қарастыру, өйткені оқытушылардың осы санаты үшін мұғалімдер мен оқытушылар алатын стандартты үстемеақылар қарастырылмаған.

14. Колледждерде неғұрлым талап етілетін мамандықтар бойынша оқу квоталарын кеңейту.

ҚР индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі:

15. Жетім балалар мен ААҚҚ балалар үшін алынған тұрғын үйді айырбастау, мұраға беру мүмкіндігін беру мақсатында «Тұрғын үй қатынастары туралы» ҚР Заңына өзгерістер енгізу мүмкіндігін қарастыру.

16. Жетім балалар мен ААҚҚ балалар қатарынан кезекте тұрғандарды (мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үйге) қысқарту мүмкіндігін қарастыру.

Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі:

17. Қызмет көрсететін адвокаттардың қызметтері мен байланыс деректері туралы қысқаша брошюралар ұсына отырып, pro – bono көрсететін заң қызметтері (өтеусіз) туралы хабардар ету үшін балалар үйінің тәрбиеленушілері – 9 және 11-сынып оқушылары үшін жыл сайын сынып сағаттарын өткізу.

ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті:

18. Тіркеу кезінде (бұзушыны) балалар үйлерінің түлектерін сәйкестендіретін жеке бағанды енгізу ұсынылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Интернат үлгісіндегі мекемелерде тәрбиеленетін балалардың психологиялық даму ерекшеліктері әдістемелік әзірлемесі
http://dd105.ucoz.ru/Dokumenty/osobennosti_psikhologicheskogo_razvitija_detej-vos.pdf
2. «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-II Қазақстан Республикасының Заңы»
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>
3. ҚР Конституциясының 30-бабы
https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z32
4. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңы
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_
5. «Тұрғын үй қатынастары туралы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94 Заңы
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_
6. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекс
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>
7. «Мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 382 қаулысы
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000382>
8. «Тиісті үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылы 31 Қазанда № 17657 тіркелді
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017657>
9. «Жасөспірімдер үйі туралы үлгілік қағидаларды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 406 қаулысы
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000406>
10. «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 маусымдағы № 126 Заңы
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000126_#z32
11. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі, 139-бап
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>
12. «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94 Заңы 68, 6) - Б.
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_

13. «Теміржол вокзалдары мен жылу трассаларын паналауда».
Неге Қазақстанда жетімдер ондаған жылдар бойы өздеріне тиесілі пәтерлерді күтуде <https://news.mail.ru/economics/51036869/?frommail=1>
14. Жетім балалар өздеріне тиесілі баспанаға ие болған кезде <https://www.pnp.ru/social/kogda-deti-siroty-poluchat-polagayushheesya-im-zhile.html>
15. «Бізді алты жыл алдады!»
Талғардағы балалар үйі Қазақстан Президентіне жүгінді <https://news.mail.ru/society/50990087/?frommail=1>
16. Нұр-сұлтан қаласы әкімдігінің «Тұрғын үй қоры» КММ <https://zhilfond.kz/2021/03/27/%D1%81%D1%84%D0%B4/>
17. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарының түлектерін тиімді әлеуметтендірудің іске асырылатын бағдарламаларының халықаралық тәжірибесі
"https://vercont.ru/informatsionnye_materialy/ekspertno_analiticheskie_materialy/mezhdunarodnyy_opyt_realizuemykh_programm_effektivnoy_sotsializ.html"

1-ҚОСЫМША

Балалар үйі тәрбиеленушілері үшін

«БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРІНІҢ ҚОҒАМҒА ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯСЫ ЖӘНЕ БЕЙІМДЕЛУІ» ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ САРАПШЫЛЫҚ СҰХБАТ ГАЙДЫ

Құрметті қатысушы!

«Рухани жаңғыру» КеАҚ Отбасы институтын зерттеу орталығы осы мәселе бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеу мақсатында «Балалар үйлері тәрбиеленушілерінің қоғамға әлеуметтік интеграциясы және бейімделуі» тақырыбында терең сұхбат жүргізеді. Сізден сұхбатқа қатысуды және біздің сұрақтарымызға жауап беруді сұраймыз.

Сізге қалай ыңғайлы, мен «сіз» немесе «сен» деп сөйлесем, немесе атыңызды айтайын ба?

ҚАТЫСУШЫҒА АРНАЛҒАН САУАЛНАМА

Сұхбаттың сұрақтары

Жалпы сұрақтар

1. Сіз балалар үйіне қалай түсіп қалдыңыз?
2. Бала кезіңізде кім болғыңыз келді? Өз ойыңызды (талпыныстарыңызды) іске асырдыңыз ба?
3. Сіз тәрбиеленген балалар үйінде үйірмелер болды ма? Сіз қатыстыңыз ба? Сіздерді осы үйірмелелерге бөлді ме?
4. Балалар үйінен шыққаннан кейін қандай қиындықтарға тап болдыңыз?
5. Балалар үйінен тыс өмірді қалай өзіңізге елестеттіңіз?
6. Сізде балалар үйінен шыққаннан кейін қандай қорқыныш пен үрей болды?

Білім

7. Сізде ЖОО (колледжге) түсу қиын болды ма? Сізге ЖОО-да (колледжде) оқу ұнай ма? Оқуда, оқу орнында, оқу процесінде ұнамайтын нәрселер бар ма?

7.1. Колледжегі оқуыңыз ұнай ма? Оқуда, оқу орнында, оқу процесінде ұнамайтын нәрселер бар ма? Неге Сіз колледжге оқуға түстіңіз? Қалай ойлайсыз, Сізге ЖОО-на түсуге не кедергі жасады? Мүмкін Сіз жоғары білім алуды жоспарлап отырсыз ба?

8. Сіз оқып жүрген мамандығыңыз туралы не білесіз? Сізге осы мамандығыңыз ұнай ма? Сіз біліктілігіңізді жоғарлатуды жоспарлайсыз ба?

9. Қалай ойлайсыз жоғары жалақысы бар жақсы маман болу үшін не істеу қажет?

Қаражатпен қамтамасыз етілу

10.Қалай ойлайсыз студенттердің басты қажеттіліктерін қамтамасыз етуі үшін шәкіртақылары жеткілікті ме?

11. Сіздің ойыңызша, сіздің мамандығыңыздағы адамдар алатын жалақы өзін-өзі қамтамасыз ету үшін жеткілікті ме?

12. Сізге балалар үйінде өз кірістеріңізді дұрыс бөлуге үйретті ме? Мүмкін Сіз ақшаны қалай дұрыс басқаруды білгіңіз келетін шығар?

Тұрғын үй

13. Мемлекеттік қордан баспана алуға болатынын қалай білдіңіз?

14. Сіз мемлекеттік қордан үй алу үшін кезекте тұрсыз ба? Сіз қашан кезекке тұрдыңыз? Сіз тұрғын үй кезегіңізге қаншалықты жиі қызығушылық танытасыз?

15. Сіз өз пәтеріңізге қашан кірдіңіз?

16. Сізге үйіңіз, аумағыңыз ұнай ма? Үйіңізде қандай да бір проблемалар бар ма?

Көмек және қолдау

17.Егер Сізге заңгерлік көмек қажет болса (құжаттарды рәсімдеу, жылжымалы және жылжымайтын мүлікті рәсімдеу, салық қызметтерімен, құқық қорғау органдарымен мәселелерді шешу кезінде (әкімшілік айыппұлдар) кімге жүгіне аласыз?

18.Балалар үйінің тәрбиеленушілеріне қатысты мемлекеттік қолдау шаралары туралы қандай ақпарат көздерінен білесіз?

19. Сіз әйелдер мен балаларға арналған 111 сенім телефонының бар екенін білесіз бе? (Осы нөмір бойынша балаларға, оның ішінде психологиялық, заң, тіпті тұрмыстық мәселелер бойынша (қайда және не сатып алуға болады, емханаға қалай жетуге болады және т. б.) қолдау көрсетіледі)

20. Сіз қандай көмек және қолдау көрсететін қалалық қызметтерді білесіз?

21. Балалар үйінен шыққаннан кейін Сізді кім қолдады және қазір кім қолдап жүр? Сіз тұрған балалар үйінің тәрбиешілері Сізді қолдай ма?

Демеушілер (масылдық көңіл күй)

22. Сізге меценаттар, қайырымдылық жасаушылар (жеке тұлғалар, ұйымдар) көмектесе ме? Бұл көмек қандай түрде (қаржылық, материалдық-техникалық, тәлімгерлік және т.б.) көрсетіледі?

23. 1. Егер Сіз сияқты қиын өмірлік жағдайға тап болған ұлды (қызды) кездестірсеңіз, оған көмектесуіңіз керек деп ойлайсыз ба?

23.2. Егер міндетті болса: Сіз неге міндеттісіз деп ойлайсыз?

23. 3. Егер Сізге көмектесіп жүрген меценат (қайырымдылық жасаушы) бір сәтте көмек беруді тоқтатса Сіз оған ренжисіз бе?

Некеге, отбасына деген көзқарас

Егер үйленген (тұрмысқа шыққан) болса

24. Сіз үйленген кезде қанша жаста болдыңыз?

Егер ерте жаста неке болса

25. Неліктен Сіз отбасын ерте құруды шештіңіз?

26. Алғашқы балаңыз болған кезде Сіз неше жаста болдыңыз?

Егер үйленбеген(тұрмысқа шықпаған) болса

27. Сіздің ойыңызша «мінсіз» отбасы қандай болуы керек?

28. Болашақта отбасын құрғыңыз келе ме? Ол қандай болады? Сізде қанша бала болады?

Қиындықтар мен проблемалар туралы

29. Сіз өскен балалар үйінде нені өзгерткіңіз келеді?

30. Егер Сіз балалар үйіне қайта орала қалсаңыз (мүмкін сіз жиі ренжіген, жиі қайғырған, оқымай, тәрбиешілер айтқан үйірмелерге қатыспаған, спортпен шұғылданбаған шығарсыз) онда Сіз нені өзгертер едіңіз?

31. Қазір Сіздің өміріңізді не өзгерте алады?

Жаман әдеттер

32. Ішімдікке қалай қарайсыз? Ішесіз бе? Есірткіге қалай қарайсыз?

33. Сіз білесіз бе, балалар үйінің тәрбиеленушілері балалар үйінен шыққаннан кейін қылмыстық ортаға түседі? Сіз бұған қалай қарайсыз? Достарыңыздың арасында осындай адамдар бар ма?

34. Балалар үйінің қызметкерлері тарапынан зорлық-зомбылық әрекеттері туралы жағдайлар бұқаралық ақпарат құралдарында жиі жарияланды, мүмкін Сіз бұл туралы қандай да бір фактілерді білесіз бе?

35. Сондай-ақ балалар үйі тәрбиеленушілерінің тарапынан кішкентайларға қатысты зорлық-зомбылық туралы фактілер жарияланады, мүмкін Сіз сондай фактілерді кездестірдіңіз бе?

D1. Сұхбат алушының аты-жөні _____

D2. Сұхбат берушінің жасы _____

D3. Жұмыс орны _____

D4. Оқу орны _____

Сұхбат бергеніңізге көп рахмет!

2-ҚОСЫМША

«БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРІНІҢ ҚОҒАМҒА ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯСЫ ЖӘНЕ БЕЙІМДЕЛУІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ САРАПШЫЛЫҚ СҰХБАТ ГАЙДЫ

Құрметті сарапшы!

«Рухани жаңғыру» КеАҚ Отбасы институтын зерттеу орталығы осы мәселе бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеу мақсатында «Балалар үйлері тәрбиеленушілерінің қоғамға әлеуметтік интеграциясы және бейімделуі» тақырыбында терең сұхбат жүргізеді. Сізден сұхбатқа қатысуды және біздің сұрақтарымызға жауап беруді сұраймыз.

САРАПШЫҒА АРНАЛҒАН САУАЛНАМА

Сұхбат сұрақтары

1. Сіздің тәжірибеңіз бойынша балалар үйінің түлектері әлеуметтік бейімделу кезінде қандай қиындықтарға тап болады?
2. Балалар үйлерін материалдық-техникалық қамтамасыз етуде нені өзгерту қажет деп ойлайсыз? Мүмкін тәрбиеленуші балалардың білім деңгейін көтеру үшін қосымша қаржы ресурстарын бөлу қажет пе? Мүмкін психокоррекция бойынша курстарға қаржы бөлу керек пе?
3. Қамқоршылық және қорғаншылық органдарының жұмысына қандай өзгерістер енгізу керек?
4. Балалар үйлері балалардың жайлы тұруы үшін барлық қажеттіліктермен жабдықталған деп ойлайсыз ба? Заманауи талаптарға сәйкес қажетті техникалық жабдықтар бар ма? Егер қажетті құрал-жабдық болмаса оны қамтамасыз ету үшін не қажет?
5. Балалар үйі тәрбиеленушілерінің жұмысқа орналасуы қиын ба? Оларға жұмысқа орналасуға жәрдемдесу үшін қандай шаралар қолдануға болады?
6. Неліктен балалар үйі тәрбиеленушілерінің көпшілігі колледждерде білім алады деп ойлайсыз? Жыл сайын орта есеппен 25,5% - ы (ҚР БҒМ статистикасы бойынша соңғы 5 жылда) ғана ЖОО-ға түседі.
7. Сіздің ойыңызша, жетім балалар балалар үйінде болған алғашқы күннен бастап оларға қандай қолдау көрсету қажет?
8. Сіздің ойыңызша, балалар үйінде тәрбиеленетін балаларда қандай дағдыларды дамыту қажет?

9. Сарапшылардың айтуынша, көптеген түлектер бірнеше күн ішінде өз шоттарында жиналған қаражатты ысырап етуі мүмкін, қалай ойлайсыз, неге бұлай болып жатыр? Оларға балалар үйінің қабырғасында қаржылық сауаттылық бойынша курстар өткізу қажет пе?

10. Сіздің ойыңызша, мемлекет тұрмысы нашар отбасылардан шыққан балаларды балалар үйлеріне бөлудің алдын алу үшін қандай шараларды қолдана алады?

11. Жетім балалармен қандай психокоррекциялық жұмыстарды жүргізу қажет?

12. Сіздің ойыңызша, балалар үйінің түлектерін балалар үйінен шыққаннан кейін бірден тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін не істеу қажет?

13. Балалар үйінің тәрбиешілеріне келесі мәселелер бойынша қандай ұсыныстар беруге болады:

- балалар үйі тәрбиеленушілерінің масылдық көңіл-күй деңгейін төмендету;

- мазасыздық деңгейін төмендету үшін;

- «пайдалы» өзімшілдікке тәрбиелеу бойынша;

- тәрбие бойынша.

14. Балалар үйінің тәрбиеленушілері білім алатын мектеп директорларына қандай ұсыныстар беруге болады?

15. Мектеп психологтары қаншалықты тиімді жұмыс істейді? Сіздің ойыңызша балалар үйіндегі психологтар қаншалықты тиімді жұмыс істейді? Олардың тиімділігін арттыру үшін не істеуге болады?

16. Сіздің ойыңызша демеушілер қаржылық көмектен басқа (соның ішінде түрлі техника мен гаджеттер түріндегі сыйлықтар) тағы қандай көмек көрсете алады?

17. Проблемалық мәселелерді анықтау үшін оқушылар арасында сауалнама жүргізесіз бе? Сауалнама қалай жүргізіледі? Бұл жағдайда мұғалімдердің жұмысы бағаланады ма? Олай болса, қалай?

18. Сіздің балалар үйіңізде тәрбиешілер қандай құндылықтарды балалардың бойына сіңіреді?

19. Сізге түлектерді әлеуметтендіру бойынша қандай әлемдік тәжірибелер белгілі және олардың қайсысын Қазақстанда енгізуді ұсынар едіңіз?

20. Балалар үйлері тәрбиеленушілері мен түлектерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы ҚР заңнамасын жетілдіру бойынша қандай ұсыныстарыңыз бар?

21. Балалар үйлерінің ағымдағы жұмысын қалай бағалайсыз және қандай түзетулер енгізуге болады?

22. Сіздің ойыңызша, түлектердің тәуелсіз өмірге көшуін үйлестіру үшін не істеу керек?

D1. Сарапшының аты-жөні _____

D3. Лауазымы _____

D4. Мамандығы _____

D5. Жұмыс тәжірибесі _____

D6. Ұйым (мекеме) _____

D7. Қызмет саласы:

1) Педагогика/тәрбиелеу

2) Медицина

3) Балалар психологиясы

4) Әлеуметтік сала

5) Басқасы (жазуға болады) _____

D8. Ұйым түрі:

1) Мемлекеттік ұйым, мекеме

2) Мемлекеттік емес қоғамдық ұйым

3) Жеке меншік ұйым

4) Басқасы (жазуға болады) _____

Сұхбатқа қатысқаныңыз үшін көп рахмет!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ
ИНСТИТУТЫ

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ДОКЛАД
**СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ
И ИНТЕГРАЦИЯ В ОБЩЕСТВЕ
ВОСПИТАННИКОВ
ДЕТСКИХ ДОМОВ**

СОДЕРЖАНИЕ

ОБОЗНАЧЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЯ	69
ВВЕДЕНИЕ	70
1. ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ ПРОЦЕССА СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ВЫПУСКНИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	72
1.1. Особенности психоэмоционального развития детей в интернатных учреждениях и сложности социальной адаптации	72
1.2. Правовой статус детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей	77
1.3. Социальная адаптация детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей после выпуска из детского дома при поступлении в образовательные учреждения, трудоустройстве	84
1.4. Обеспечение жильем детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей из государственного жилищного фонда	93
1.5. Причины и следствия совершения выпускниками детских домов уголовных правонарушений и попыток суицида	102
2. МЕРЫ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ АДАПТАЦИИ ВЫПУСКНИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ	106
2.1. Международный опыт по социализации и адаптации выпускников детских домов.....	106
2.2. Проекты, способствующие совершенствованию процесса адаптации выпускников детских домов в обществе (НПО, благотворительные фонды РК).....	109
2.3. Проблемные вопросы в деятельности Интернатных учреждений в Республике Казахстан.....	112
ВЫВОДЫ	117
РЕКОМЕНДАЦИИ	119
СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ	122
Приложение 1. Вопросы гайда экспертного интервью	124
Приложение 2. Вопросы гайда глубинного интервью	128

ОБОЗНАЧЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЯ

БНС АСПР РК	Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан
Вуз	высшее учебное заведение
Дети ОБПР	дети, оставшиеся без попечения родителей
МОН РК	Министерство образования и науки Республики Казахстан
НПО	неправительственные организации
РК	Республика Казахстан

ВВЕДЕНИЕ

Ежегодно в Казахстане порядка тысячи ребят выпускаются из детских домов (частных и государственных) и начинают самостоятельную жизнь. С этого момента начинается их социальная адаптация – процесс активного приспособления к принятым в обществе правилам и нормам поведения.

По причине обстоятельств, которые сложились в жизни детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (отказ родителей, трагические случаи потери родителей, заключение родителей в места лишения свободы, аморальный образ жизни родителей и близких родственников) они становятся социально уязвимой категорией населения. Чаще всего при социальной адаптации у них возникают значительные трудности при трудоустройстве, при поступлении в учреждения среднего и высшего профессионального образования, защите своих прав, а также при получении жилья и обустройстве быта.

В условиях детского дома, воспитанники получают специфичное воспитание, которое препятствует формированию тех навыков, что необходимы обычному человеку в социальной среде. Эта специфика подразумевает под собой отсутствие навыков самообслуживания, слабое желание учиться и заниматься трудовой деятельностью, а также неумение формировать коммуникативные связи. В период нахождения ребенка в учреждении – эти проблемы носят латентный характер, т.е. не выражаются в открытой форме и не оказывают как такового влияния на процесс взросления. Однако, после выпуска – в постинтернатный период, они начинают приобретать открытый характер. Следовательно, выпускники буквально лишаются возможности успешно адаптироваться и социализироваться в социуме.

Целью данного социологического исследования является изучение процесса социальной адаптации выпускников организаций для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, и разработка рекомендации по его совершенствованию.

Объектом исследования являются выпускники детских домов, детских деревень семейного типа в возрасте от 18 до 40 лет.

В данном исследовании мы рассмотрим такие вопросы как: особенности психоэмоционального развития детей в интернатных учреждениях, правовой статус детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, образование, трудоустройство, обеспечение жильем из государственного жилищного фонда детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, причины и следствия совершения выпускниками детских

домов уголовных правонарушений и попыток суицида, практики НПО и благотворительных фондов по адаптации выпускников детских домов в Казахстане.

Исследование проведено в 5 городах страны: Караганда, Семей, Усть-Каменогорск, Тараз, Алматы. Города были отобраны исходя из количества детских домов. В выбранных городах имеется наибольшее количество детских домов.

Объем выборки составляет 40 человек. Выборка носит целевой характер, опрошены выпускники детского дома (30), эксперты в сфере воспитания и социализации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (10).

1. ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ ПРОЦЕССА СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ВЫПУСКНИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

1.1. Особенности психоэмоционального развития детей в интернатных учреждениях и сложности социальной адаптации

По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по состоянию на 2021 год в республике функционирует 33 Интернатных учреждения¹ для детей-сирот и детей ОБПР (Таблица 1).

Таблица 1. Сеть интернатных учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всего интернатных учреждений для детей	149	138	119	107	98	89
В том числе:						
дома ребенка	23	22	22	21	20	19
медико-социальные учреждения	17	18	18	18	18	18
детские дома	41	40	30	23	23	16
В том числе:						
частные	5	5	5	5	5	5
для детей с ограниченными возможностями	3	2	2	1	1	1
школы-интернаты	10	9	9	9	7	-
В том числе:						
частные	-	-	-	-	-	-
детские дома семейного типа	9	9	9	7	5	3
В том числе:						
частные	1	1	1	1	1	1
детские деревни семейного типа	14	14	14	15	15	14
В том числе:						
частные	3	3	3	3	3	3
дома юношества	14	14	14	13	13	13
В том числе:						
частные	-	-	-	-	-	-
приюты	9	9	2	1	-	-
В том числе:						
частные	-	-	-	-	-	-
Центры поддержки семьи и детей	-	3	12	16	18	18

Источник: БНС АСПР РК

¹ Здесь и далее «Интернатные учреждения» в которые входят детские дома, детские дома семейного типа, детские деревни семейного типа, выпускники которых являются объектом данного социологического исследования.

В настоящее время широко используются два понятия: сирота и социальный сирота. Сирота – это ребенок в возрасте до 18 лет, у которого умерли оба или единственный родитель. Социальный сирота – это ребенок, который остался без попечения родителей вследствие лишения их родительских прав, признания недееспособными или безвестно отсутствующими, а также в случае невыполнения родителями своих родительских функций.

По итогам 2021 года общее количество детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей составило 22 692, из них под опекой и попечительством (усыновлен/удочерен) находятся 16402, в организациях системы образования, в приемных семьях, в детских домах семейного типа на базе семьи, в организациях системы здравоохранения, в организациях системы социальной защиты населения (медико-социальные учреждения) находятся 4076, из них 727 (18%) – сироты, дети, потерявшие обоих или единственного родителя, остальные являются социальными сиротами (Таблицы 2, 3).

Таблица 2. Дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей.

	Дом юношества «Шаньрак»	2017	2018	2019	2020	2021
Общее количество детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей	28 419	27 274	25 753	24 239	23 410	22692
в том числе:						
под опекой и попечительством	19 321	18 941	18 215	17 360	17 023	16402
на патронатном воспитании	1 862	1 900	2 232	1 982	1 751	1816
в приемных семьях	-	-	-	158	195	178
в детских домах семейного типа на базе семьи	-	-	-	133	187	220
в организациях системы здравоохранения (дома ребенка)	736	576	437	250	272	298
в организациях системы социальной защиты населения (медико-социальные учреждения)	749	750	725	700	646	610
в организациях системы образования	5 751	6 223	4 144	3 656	3 3363	3168

Источник: БНС АСПР РК

Статистические данные о количестве детей, находящихся в Интернатных учреждениях, свидетельствуют о том, что 82% детей являются социальными сиротами, т.е. детьми ОБПР. К сожалению, данный факт говорит о том, что необходимо бороться не с последствиями в данном случае решением вопросов самих сирот, а с первопричинами, т.е. решением проблем института семьи в целом.

Таблица 3. Характеристики детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, находящихся в Интернатных учреждениях².

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Общее количество детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей	7 236	6 223	5 306	4 606	4 254	4076
в том числе по социальному статусу:						
сироты	1 269	1 113	889	931	758	727
лишены родительских прав	3 349	3 153	2 874	2 307	2 382	2296
отказались от родительских прав	696	513	465	450	272	269
бросили	436	283	269	138	119	101
признаны судом недееспособными или ограниченно дееспособными	60	38	33	27	33	35
признаны судом умершими	11	13	5	2	12	4
признаны судом безвести пропавшими	159	154	134	129	111	95
ограничены в родительских правах	350	261	232	253	256	302
в местах заключения	210	179	130	76	103	99
в розыске	357	259	144	71	99	84
на длительном лечении	83	72	49	41	40	22
иные случаи отсутствия родительского попечения	256	185	82	181	69	42

Источник: БНС АСПР РК

По словам респондентов, многие из них оказались в Интернатных учреждениях в следствии злоупотребления родителями или одним из родителей алкоголем и пренебрежением родительскими обязательствами по обеспечению необходимого уровня жизни и безопасности ребенка.

Деструктивные, абьюзивные отношения между родителями или членами семьи, тяжелое экономическое положение, нестабильность и нехватка – это те, воспоминания и опыт с которыми дети приходят в Интернатные учреждения. Обида на родителей, страх и постоянная тревожность детей не способствуют нормальному психоэмоциональному развитию детей, оставшихся без попечения родителей.

Многие ученые в своих исследованиях обращают внимание на отличительные особенности психоэмоционального развития детей-сирот и детей ОБПР. Так, например авторы методической разработки «Особенности психологического развития детей, воспитывающихся в учреждениях интернатного типа»³ утверждают, что темп психологического развития детей, оказавшихся в Интернатных учреждениях замедлен и у детей имеется ряд негативных особенностей: ниже уровень интеллектуального развития, беднее эмоциональная сфера, воображение, позднее и хуже формируются навыки саморегуляции и правильного поведения, что чревато

² Здесь к интернатным учреждениям отнесены также детские дома семейного типа на базе семьи, организации системы здравоохранения (дома ребенка), организации системы социальной защиты населения (медико-социальные учреждения).

³ Методическая разработка «Особенности психологического развития детей, воспитывающихся в учреждениях интернатного типа» http://dd105.ucoz.ru/Dokumenty/osobennosti_psikhologicheskogo_razvitija_detej-vos.pdf

серьезными последствиями для формирования личности подрастающего человека. И чем раньше ребенок попадает в Интернатное учреждение, тем тяжелее последствия.

Сами условия проживания детей в Интернатных учреждениях оказывают негативное влияние на развитие, так как воспитание в них предусматривает коллективный подход и нет возможности развивать и учитывать индивидуальные запросы и способности, желания воспитанников. В таких условиях у ребенка больше развиваются инфантильные и иждивенческие позиции и меньше выражается его собственное «Я».

Дети Интернатных учреждений проживая с другими такими же детьми практически не имеют личного пространства. Стена над кроватью и тумбочка с личными вещами – это те несколько вещей, который можно отнести к личному пространству. При этом содержимое тумбочки все же проверяется и контролируется воспитателем. Жизнь в детском доме устроена таким образом, что создает вынужденную публичность проживания.

Распорядок дня в детском доме жестко регламентирован (время приема пищи, игр, учебы, сна и т.д.) и не позволяет учитывать индивидуальные особенности ребенка. Таким образом, ребенок сам не может регулировать ритм и частоту контактов со средой в соответствии с собственными потребностями. Это может создавать трудности при формировании способностей к осознанию собственных актуальных состояний у детей. Дети, воспитывающиеся в таких условиях с трудом будут отвечать на такие важные для развития самоопределения вопросы как: «Чего я сейчас хочу?», «Какой я сейчас?». В качестве компенсаторного механизма начнет функционировать психологическое слияние со средой («Я хочу того, чего хотят от меня другие»), что ведет к утрате границ собственного «Я».

Постоянный, системно выстроенный контакт с другими людьми размывает границы личного пространства, что делает принципиально невозможным уход ребенка в собственный мир для восстановления психоэмоционального ресурса.

Дети с инвертированной направленностью психики (замкнутые, малообщительные, истощающиеся от постоянных контактов с другими) имеют возможность полноценного энергетического восстановления только через уход в свое пространство. Не имея возможности социально приемлемым путем добиться автономии, ребенок становится плаксивым, раздражительным, агрессивным. В качестве основного способа разрешения своих проблем такой ребенок выбирает уход от контактов в доступных для него формах: противодействие режиму, бегство, болезнь, травмирование себя, бунт и т.д.

В режиме детского дома ребенок имеет четко очерченные социально-ролевые позиции (ученика-воспитанника). Долгое время находясь в рамках этих позиций, ребенок теряет возможность к проявлению собственной индивидуальности и свободному самовыражению, что и не позволяет ему в конечном итоге обрести опору в самом себе. Для самостоятельности ребенку необходимо освоение ролей, которые задаются ситуацией сво-

бодного спонтанного взаимодействия, где он не будет бояться сторонней оценки, несоответствия чьим-либо ожиданиям.

Игры проводимые с детьми чаще всего, носят тот же регламентированный характер, где взрослый задает правила игры, сюжет, распределение ролей и сам выступает в качестве оценивающей фигуры, владеющей критериями для определения результатов. Здесь ребенок также вынужден играть по правилам старших и редко может проявлять инициативу.

Наиболее серьезным следствием сиротства является утрата «базового доверия к миру», без которого становится принципиально невозможным развитие таких важнейших новообразований личности как: самостоятельность, инициативность, социальная компетентность, умелость в труде, половая идентичность и др. Без этих новообразований ребенок не может стать собственно субъектом межличностных отношений и сформироваться в зрелую личность. Утрата базового доверия к миру проявляется и в подозрительности, недоверчивости, агрессивности, с одной стороны, и формировании невротического механизма – с другой.

Одной из причин утраты базового доверия детей к миру является частое мелькание взрослых в жизни детей. Здесь можно перечислить такие основные факторы как: смена кадров в Интернатном учреждении, возврат детей после усыновления, смена Интернатных учреждений, ведь если ребенка с малых лет оставляют на государственное попечение, то он сменяет как минимум 3 Интернатных учреждения.

Коллективное проживание зачастую блокирует, а иногда делает вовсе невозможным развитие автономности ребенка, его инициативности и ответственности за свое поведение. В следствии чего в более позднем возрасте дети могут впадать в алкогольную, наркотическую или токсикологическую зависимости. Более подробно мы об этом расскажем в разделе «1.5. Причины и следствия совершения выпускниками детских домов уголовных правонарушений и попыток суицида».

Восприятие детей-сирот и детей ОБПР требований, предъявляемых социумом при адаптации во внешней среде значительно отличается от восприятия тех же реалий детьми из стандартных семей, что создает для них проблемные ситуации после выпуска из Интернатных учреждений.

Полученные в Интернатных учреждениях психологические травмы создают препятствия детям-сиротам и детям ОБПР в реализации своих умственных, творческих способностей, которые в лучших условиях могли бы реализоваться и быть полезными обществу и им самим.

В целях изучения условий проживания воспитанников Интернатных учреждений во время глубинных интервью, респондентам задавался вопрос о том, что бы они изменили в Интернатных учреждениях, если бы была такая возможность, на который часть из них ответила, что поменяли бы воспитателей. При этом никто из респондентов не пожаловался на недостаток одежды, досуговых мероприятий или материально-технического оснащения, а лишь отметил повышение качества человеческих ресурсов, что говорит об огромном значении именно взаимоотношений между вос-

питанниками и воспитателями, работниками Интернатных учреждений. Конечно, ни один человек будь-то воспитатель или учитель не заменит родителей или членов семьи, но эмоциональную составляющую отношений внутри детского дома невозможно недооценить.

Таким образом можно сделать вывод, что чем раньше дети остаются без попечения родителей, тем меньше шансов у ребенка на нормальное, соответствующее его возрасту, ментальное и физическое развитие. В виду того, что дети вынуждены жить по установленным правилам – это лишает их способности понимания собственных желаний, состояний, а также принятия решения и ответственности, что порождает иждивенческие настроения и инфантилизм. Принимаемые за них решения лишают их самовыражения и самостоятельности в социуме.

Все эти ограничения, которые дети испытывают с раннего возраста, впоследствии создают барьеры для них при адаптации в социуме, что, в свою очередь, создает риски формирования нетрудоустроенной, сложной молодежи, которая может пойти по пути разрушения и социальной безответственности. Тогда как у этих детей есть все возможности и способности для самореализации.

1.2. Правовой статус детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей

Правовой статус детей-сирот и детей ОБПР определен в Законе Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-III «О правах ребенка в Республике Казахстан»⁴ в котором кроме основополагающих прав ребенка на охрану здоровья, на индивидуальность и ее сохранение; на жизнь, личную свободу, неприкосновенность достоинства и частной жизни; на необходимый уровень жизни; имущественные права; на отдых и досуг и т.д. в главе 5 предусмотрены права ребенка, оставшегося без попечения родителей.

В данном законе также определены организации, осуществляющие функции по защите прав ребенка, в число которых входят:

- **организации здравоохранения для детей-сирот, детей ОБПР** (от рождения до трех лет, детей с дефектами психического и физического развития от рождения до четырех лет, осуществляющие психолого-педагогическое сопровождение семей с риском отказа от ребенка, принимаются дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, от рождения до трех (четырёх) лет)

- **специальные организации образования** (дети с девиантным поведением в возрасте от 11 до 18 лет)

- **организации образования с особым режимом содержания** (дети в возрасте от 11 до 18 лет, нуждающиеся в особых условиях воспитания, обучения и требующие специального педагогического подхода)

- **организации образования для детей-сирот и детей ОБПР** (за исклю-

⁴ Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-III «О правах ребенка в Республике Казахстан» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>

чением детской деревни семейного типа, дома юношества и центра адаптации несовершеннолетних, принимаются дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, в возрасте от 3 до 18 лет)

- **общеобразовательная школа-интернат общего типа** (дети-сироты, дети ОБПР, а также дети из малообеспеченных и многодетных семей в возрасте от 6 до 18 лет, не имеющие медицинских противопоказаний для содержания в организациях данного типа)

- **медико-социальное учреждение** (организация) (дети-инвалиды, нуждающиеся в уходе, медицинском, бытовом обслуживании и социально-трудовой адаптации, в возрасте от 4 до 18 лет)

- **детская деревня семейного типа** (дети-сироты и дети ОБПР в возрасте до 18 лет)

- **дома юношества** (воспитанники детских деревень и выпускники детских домов, школ-интернатов для детей-сирот и детей ОБПР в возрасте от 16 до 23 лет, за исключением лиц, имеющих психоневрологические заболевания)

- **центры адаптации несовершеннолетних** (безнадзорные и беспризорные дети в возрасте от трех до восемнадцати лет для установления родителей или других законных представителей и передачи им, дети, оставшиеся без попечения родителей или лиц, их заменяющих, в случае невозможности их своевременного устройства, дети, отобранные при непосредственной угрозе их жизни или здоровью органом опеки и попечительства от родителей (одного из них) или от других лиц, на попечении которых они находятся, дети, направляемые в специальные организации образования, а также дети, находящиеся в трудной жизненной ситуации вследствие жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации)

- **центры поддержки детей**, находящихся в трудной жизненной ситуации (дети, находящиеся в трудной жизненной ситуации, в возрасте от трех до восемнадцати лет).

В соответствии с основным законом – Конституцией Республики Казахстан всем гражданам гарантируется бесплатное среднее образование в государственных учебных заведениях, которое является обязательным⁵.

Более подробно права детей на образование, разъяснены в статье 15. Закона Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-ІІ «О правах ребенка в Республике Казахстан» и в статье 8. Закона Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-ІІІ «Об образовании»⁶ в соответствии с которыми каждый ребенок имеет право на образование и ему гарантируется получение бесплатного начального, основного среднего и общего среднего образования и на конкурсной основе – бесплатного технического и профессионального, послесреднего и высшего образования в соответствии с законодательством Республики Казахстан об образовании.

⁵ Статья 30 Конституции РК https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z32

⁶ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_

В соответствии с законодательством обучение доступно для всех детей, в том числе и для детей с особыми образовательными потребностями. Прием в учебные заведения после окончания средней школы осуществляется по заявлениям граждан на конкурсной основе. Условия конкурса должны обеспечить зачисление наиболее способных и подготовленных студентов.

Необходимо отметить, что у детей-сирот и детей ОБПР есть небольшая помощь при проведении конкурса. Так, пункт 5 статьи 26 Закона «Об образовании» гласит, что «при проведении конкурса на получение образовательных грантов, а также на зачисление в состав обучающихся по государственному образовательному заказу на подготовку кадров с высшим образованием в случае равенства баллов» преимущественное право имеют, в пятую очередь, «дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей».

Государство полностью или частично несет расходы на содержание детей, нуждающихся в социальной защите, в период получения ими образования. Размеры и источники социальной помощи в период получения ими образования определяются Правительством Республики Казахстан.

Отдельными статьями 14 и 14-1 в Законе Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-III «О правах ребенка в Республике Казахстан» предусмотрено обеспечение детей-сирот и детей ОБПР жилищем в соответствии с жилищным законодательством Республики Казахстан.

Так в соответствии с законодательством РК каждый ребенок имеет право на жилище, а дети-сироты, дети ОБПР, находящиеся в организациях образования, медицинских и других организациях, в том числе обеспечивающих временную изоляцию от общества, под опекой или попечительством, на патронатном воспитании, сохраняют право собственности на жилище или право пользования жилищем, а при его отсутствии имеют право на получение жилища в соответствии с жилищным законодательством Республики Казахстан.

Жилище из государственного жилищного фонда или жилище, арендованное местным исполнительным органом в частном жилищном фонде, сохраняется за детьми-сиротами, детьми ОБПР, на период их нахождения в организациях образования, медицинских и других организациях, в том числе обеспечивающих временную изоляцию от общества, под опекой или попечительством, на патронатном воспитании – до достижения ими совершеннолетия.

Дети, оставшиеся без попечения родителей, в том числе дети-сироты, не могут быть выселены из занимаемого ими жилища без предоставления другого жилища.

Сохранение права собственности на жилище или права пользования жилищем детей, указанного в пункте 2 статьи 14-1, обеспечивается местными исполнительными органами.

Совершение сделок по отчуждению, в том числе обмену или дарению жилища ребенка-сироты, ребенка, оставшегося без попечения родителей, не достигшего четырнадцатилетнего возраста, или заключение от их имени

договора поручительства, сделок по сдаче жилища в безвозмездное пользование или в залог, сделок, влекущих отказ от принадлежащих им прав на наследство по закону, завещанию, раздел их жилища или выдел из него доли не допускается.

Необходимо отметить, что дети-сироты и дети ОБПР, за исключением тех, у кого на момент зачисления в Интернатное учреждение имеется жилье (полученное в наследство, подаренное, полученное иным законным путем) в соответствии с Законом Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94 «О жилищных отношениях»⁷, статьи 69, признаются лицами, нуждающимися в жилище из государственного фонда.

В соответствии со статьей 74 вышеуказанного Закона РК дети-сироты и дети ОБПР регистрируются отдельным списком и имеют первоочередное право на получение жилья.

Также права детей-сирот и детей ОБПР определены в Кодексе РК «О браке (супружестве) и семье», где в статье 116 указаны формы защиты прав и интересов детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей⁸.

Функции государства по обеспечению опеки и попечительства по отношению к детям-сиротам и детям ОБПР разъяснены в Постановлении Правительства Республики Казахстан от 30 марта 2012 года № 382 «Об утверждении Правил осуществления функций государства по опеке и попечительству»⁹ (далее – Правила).

В вышеуказанных Правилах определен порядок осуществления функций государства по опеке и попечительству в отношении несовершеннолетних и совершеннолетних через местные исполнительные органы.

Таким образом координация деятельности и организация взаимодействия государственных органов и организаций по опеке и попечительству над несовершеннолетними осуществляются уполномоченным органом в области защиты прав детей Республики Казахстан, а в отношении совершеннолетних – через уполномоченные органы социальной защиты населения.

Местные исполнительные органы районов, городов областного, республиканского значения, столицы осуществляют функции государства по опеке и попечительству в отношении несовершеннолетних через уполномоченные органы образования и здравоохранения, в отношении совершеннолетних – через уполномоченные органы социальной защиты населения (далее – Уполномоченные органы).

В соответствии с Правилами, Уполномоченные органы:

- участвуют в судах при рассмотрении дел, связанных с лишением или ограничением, восстановлением в родительских правах, отменой или признанием недействительным усыновления, признанием брака заключенно-

⁷ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_

⁸ Кодексе РК «О браке (супружестве) и семье» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>

⁹ Постановлении Правительства Республики Казахстан от 30 марта 2012 года № 382 «Об утверждении Правил осуществления функций государства по опеке и попечительству» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000382>

го с несовершеннолетним, недееспособным, ограничения или лишения права несовершеннолетнего распоряжаться самостоятельно денежными средствами, а также других дел в соответствии с Кодексом Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье»;

- решение вопросов присвоения или изменения фамилии, имени несовершеннолетних;

- инициирование исков о лишении или ограничении родителей или одного из них родительских прав, об отмене усыновления либо о признании усыновления недееспособным, если усыновитель ненадлежащим образом выполняет свои обязанности по воспитанию ребенка и заботе о нем, ограничении или лишении права несовершеннолетнего распоряжаться самостоятельно денежными средствами, а также в случаях, предусмотренных законодательством Республики Казахстан, когда этого требуют интересы ребенка;

- представление законных интересов детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей и находящихся под опекой или попечительством, на патронатном воспитании, переданных в приемную семью, а также в организациях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в отношениях с любыми лицами (в том числе в судах), если действия опекунов или попечителей, патронатных воспитателей по представлению законных интересов подопечных противоречат законодательству Республики Казахстан или интересам подопечных либо, если опекуны или попечители не осуществляют защиту законных интересов подопечных;

- осуществляют организацию работы по выявлению детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, детей, находящихся в трудной жизненной ситуации;

- организуют деятельность по учету детей-сирот, детей ОБПР, исходя из конкретных обстоятельств утраты родительского попечения, исходя из их интересов обеспечивает выбор формы устройства детей и последующий контроль за условиями содержания, воспитания и обучения;

- формируют республиканский банк данных детей-сирот, детей ОБПР, и лиц, желающих принять детей на воспитание в свои семьи;

- осуществляют защиту прав и интересов детей-сирот, детей ОБПР, в установленном законодательством Республики Казахстан порядке путем передачи их на воспитание в семью (усыновление, опека или попечительство, патронат, приемная семья), а при отсутствии такой возможности – в организации всех типов для детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей.

В этих целях Уполномоченный орган¹⁰:

- до разрешения вопроса об устройстве детей-сирот и детей ОБПР, на опеку (попечительство), усыновление, патронат, в приемную семью либо

¹⁰ Перечислены функции Уполномоченного органа, которые касаются детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, за исключением положений детей, воспитывающихся в приемных семьях/находящихся на патронатном воспитании.

организацию для данной категории детей обеспечивает их временное устройство;

- ведет учет, подбирает и готовит граждан, выразивших желание принять детей-сирот и детей ОБПР, на опеку (попечительство), патронат, в приемную семью, в гостевую семью, усыновление путем предоставления необходимой методической, психологической и юридической помощи;

- проводит обследование условий жизни детей-сирот и детей ОБПР;

- составляет опись имущества детей-сирот и детей ОБПР;

- направляет охранный документ в органы юстиции о запрете совершения сделок в отношении недвижимого имущества, принадлежащего детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей;

- осуществляет управление имуществом детей-сирот и детей ОБПР, находящихся под опекой или попечительством, переданных в приемную семью либо воспитывающихся в организациях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, а также контроль за сохранностью данного имущества.

Деятельность Интернатных учреждений, регламентирована Приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 октября 2018 года № 595¹¹ «Об утверждении Типовых правил деятельности организаций образования соответствующих типов и видов», в частности, в приказе определен порядок деятельности организаций образования для детей-сирот и детей ОБПР, а также порядок деятельности центра поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации.

После выпуска из Интернатных учреждений, воспитанники переводятся в дома юношества, где могут проживать до 23 лет. Порядок деятельности домов юношества независимо от их форм собственности и ведомственной подчиненности определен Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 марта 2012 года № 406 «Об утверждении Типовых правил о Доме юношества»¹².

В отношении трудоустройства государством на законодательном уровне прописано также обязательство местным исполнительным органам трудоустраивать выпускников Интернатных учреждений.

В соответствии с пп.12 пункта 4 Статьи 6 Закона Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» местный исполнительный орган района (города областного значения) осуществляет обязательное трудоустройство и обеспечение жильем детей-сирот, детей ОБПР.

Государственная социальная поддержка детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей выражается также и в предоставлении 2-х видов пособий детям данной категории. Пособия выдаются до достижения ими 18 лет, а также до 21 года обучающимся в системе общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, в системе высшего образования по очной форме обучения:

¹¹ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017657>

¹² <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000406>

1) Пособие по потере кормильца (полагается тем, кто потерял обоих или единственного родителя)¹³.

В случае потери обоих родителей детям-сиротам месячное пособие по случаю потери кормильца назначается:

- с 1 апреля 2014 года – в размере 0,94 прожиточного минимума на каждого ребенка, остальным нетрудоспособным членам семьи – в размере 0,43 прожиточного минимума, но не более 2,05 прожиточного минимума на всех нетрудоспособных членов семьи;

- с 1 января 2016 года – в размере 1,18 прожиточного минимума на каждого ребенка, остальным нетрудоспособным членам семьи – в размере 0,54 прожиточного минимума, но не более 2,56 прожиточного минимума на всех нетрудоспособных членов семьи.

2) Алименты родителей, лишившихся родительских прав, оказавшихся в местах лишения свободы, домах инвалидов и т.д.¹⁴

Размер алиментов, взыскиваемых на содержание несовершеннолетних детей в судебном порядке:

- При отсутствии соглашения об уплате алиментов алименты на несовершеннолетних детей взыскиваются судом с их родителей ежемесячно в размере: на одного ребенка – одной четверти, на двух детей – одной трети, на трех и более детей – половины заработка и (или) иного дохода родителей.

- Размер этих долей может быть уменьшен или увеличен судом с учетом материального или семейного положения сторон и иных заслуживающих внимания обстоятельств.

На практике алименты от родителей получают немногие дети, которых оставили без попечительства. К примеру, по данным Управления образования акимата Северо-Казахстанской области за 2020 год из 149 детей лишь 28 (19%) получают денежные средства от родителей.

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что государство заботится о рассматриваемой категории детей с малых лет, которое создает необходимые условия для их нормального физического и ментального развития.

Как и все граждане Республики Казахстан они получают обязательное среднее образование. При поступлении в колледжи для них предусмотрены квоты, по которым они получают средне-специальное образование, а при поступлении в вузы они также имеют льготы и право на получение повышенной стипендии.

При трудоустройстве государство также оказывает поддержку через местные исполнительные органы, которые в соответствии с законодательством обязаны трудоустраивать детей данной категории.

¹³ Закон Республики Казахстан от 16 июня 1997 г. № 126 «О государственных социальных пособиях по инвалидности и по случаю потери кормильца в Республике Казахстан» https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000126_#z32

¹⁴ Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV, статья 139 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>

1.3. Социальная адаптация детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей после выпуска из детского дома при поступлении в образовательные учреждения, трудоустройстве

Образование детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей

Ежегодно в Казахстане из детских домов выпускаются тысяча и более детей в возрасте 16-18 лет о чем свидетельствуют статистические данные (Таблица 4).

Таблица 4. Движение воспитанников организаций для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Принято за отчетный период, всего	2 943	1 844	2 737	2 576	1 900	1964
в том числе:						
из вновь выявленных	1 853	1 166	1 677	1 502	1 198	1145
после отмены усыновления	7	9	7	4	13	2
после отмены опеки	135	77	120	121	76	114
после отмены патроната	53	23	72	58	39	63
перевод из организаций образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей	766	439	767	802	452	14
перевод из дома ребенка	129	114	94	79	97	48
Выбыло за отчетный период, всего	3 773	2 857	3 572	3 358	2 252	515
в том числе:						63
усыновление	214	168	112	79	39	2142
патронат	281	293	439	344	164	
опека	453	325	455	457	258	31
возврат в биологическую семью	778	630	819	827	345	15
в дома инвалидов	66	52	73	49	53	18
в организации образования для детей-сирот и детей ОБПР	731	389	653	615	346	250
поступили в колледжи, ВУЗы	710	485	665	521	514	61
умерли	36	23	24	30	27	308
достигли совершеннолетия	398	292	318	399	336	462
по иным основаниям	105	55	14	37	114	21
Количество оставшихся на конец отчетного периода, всего	7 236	6 223	5 388	4 606	4 254	300

Источник: БНС АСПР РК

За последние 5 лет, количество поступающих в колледжи и вузы в среднем составляет 547 юношей и девушек. По данным МОН РК за период с 2016 по 2021 годы, в вузы поступает от 16% до 31% детей от общего количества выпускников (Таблица 5).

Таблица 5. Количество выпускников Интернатных учреждений, поступивших в вузы и колледжи.

п/п	годы	Кол-во выпускников, поступивших в вузы	Кол-во выпускников, поступивших в колледжи
1.	2016	517	2349
2.	2017	578	2106
3.	2018	615	1954
4.	2019	139	877
5.	2020	189	1151
6.	2021	602	1918
итого		2640	10355

Источник: МОН РК

Как видно из таблицы выше, большинство выпускников Интернатных учреждений получают средне-специальное образование. Психологи – эксперты Интернатных учреждений связывают это с тем, что большинство детей на момент поступления в Интернатное учреждение имеют педагогическую запущенность, обучаются в школе не в соответствии с возрастом, имеют хронические заболевания и отклонения в физическом (редко в психическом и умственном) развитии.

Перечисленные факторы в совокупности приводят к тому, что для большинства выпускников детских домов остается только один путь – получить среднее профессиональное образование. К тому же зачастую выбор специальностей в колледжах чуть ли не стандартен, и в большей степени определяется руководством детского дома или воспитателями-наставниками.

Таким образом, можно сделать вывод, что 83 % выпускников детских домов обучаются на гуманитарных специальностях или по специальностям, связанным со спортом – учитель физической культуры, тренер. Профессий, требующих интеллектуального труда встречается очень мало, 1 – врач-ветеринар, 1 – финансист, 1 – учитель младших классов, 1 – технолог пищевых продуктов, 1 – специалист общественного здравоохранения из 30 респондентов.

В целом, исходя из ответов респондентов в ходе глубинных интервью, трудностей при зачислении юношей и девушек в колледж не возникало, в этом процессе их сопровождали работники детского дома.

Сложности респонденты отметили при поступлении в вузы. Многие из них понимали, что не смогут сдать экзамены из-за низкой успеваемости во время учебы в средних школах, детских домах и не предпринимали попыток, в страхе остаться без средств к существованию и потери времени. Так как при поступлении в учебное заведение студент получает стипендию, помощь государства в виде сезонной верхней одежды – два раза в год, а также средства на питание.

«Вы знаете, наверно здесь еще складывается то, что знания, потому в 11 классе, мы знаем какие трудности эти ЕНТ. Это нужно многие баллы, стресс, тот же самый. Поступишь ли ты в колледж или нет? В университет высшее учебное точнее заведение. А в колледже это 100% оплата государства, и стипендия, и полностью сопровождение. Ребенок здесь уже будет обеспечен стипендией и образованием. Здесь уже даже если у него были слабые оценки. В колледж, при поступлении в колледж, может догнать этот уровень и закончить, получить диплом». (ведущий психолог детской деревни Алматы, Мальтисян А.О.).

«Я хорошо учился, но побоялся, что не сдам ЕНТ, поэтому сначала поступил в колледж на грант с хорошими оценками. Как окончил колледж, на следующий год поступил в вуз». (Жасулан, 24 года, г. Караганда).

Выбор будущей профессии у детей зачастую связан с определенными способностями, склонностями и внутренним желанием заниматься той или иной деятельностью. Если в обычных семьях родители могут заметить предрасположенность ребенка и с раннего детства развивать его способности, или, исходя из своего жизненного опыта и личных убеждений, направлять ребенка обучаться на определенную специальность, то в детских домах этому уделяется мало времени, а иногда и вовсе не уделяется.

В большинстве своем, дети после выпуска из детского дома поступают в колледжи на специальности, которые доступны для них, по мнению их воспитателей или в силу сложившихся обстоятельств. К примеру, респонденту Оксане, сказали пойти учиться на штукатур-маляра в детском доме.

«Нам сказали, что мы умственно отсталые, недоразвитые дети, и нас отправили на штукатур-маляра... У нас практики не было, просто мы писали. Нас обижали, что мы детдомовские, унижали (в колледже)...». (Оксана, 28 лет, г. Темиртау).

«Біз шыққаннан кейін лицейға жіберді ғой. Біз ол жаққа негізі өйтпін айтқан жоқ, Ұланда кім болып жұмыс істегілері келеді деп, штукатурға тықты әйтеуір... штукатур, маляр». (Сауле, 30 лет, г. Тараз).

А респондент Индира (28 лет), воспитанница детского дома Алматинской области, поступила в колледж на специальность «Производство

безалкогольной и алкогольной продукции», которая не имела ничего общего с ее стремлениями:

«Я поступала, потому что был грант, а вообще я хотела на ресторанное и гостиничное дело. Но так как эту профессию закрыли, я поступила на то, на что был грант».

В силу того, что ребята выбирают профессию, которая не имеет ничего общего с их внутренними желаниями и стремлениями, они часто забрасывают учебу или испытывают депрессии. К примеру, Индира поделилась, что не завершила учебу в колледже и в случае, если бы ей представилась возможность, то она подала бы документы в другой колледж и на другую специальность.

Выпускник детского дома из города Семей, Марат (23 года) не поступил на специальность, которая ему нравилась, так как в этом колледже не было общежития.

«У меня мечта была, стать учителем физкультуры. Но я поступил по строительству. ...Общежития просто не было для детдомовских детей в этом колледже, куда я хотел».

Венера из г. Караганда (26 лет) хотела стать ветеринаром, но поступила на воспитателя в гуманитарный колледж так как считала, что не сможет устроиться на работу в городе и сможет найти работу по специальности только в отдаленных районах.

Также Руслан (26 лет), воспитанник детского дома Алматинской области, поделился, что пережил очень сильную депрессию, особенно в первый год, из-за учебы по специальности на которую пришлось поступить в вузе.

«Я всегда хотел быть врачом, но из-за того, что не хватило 3-х баллов при сдаче экзаменов, я поступил на ветеринара. Мне сказали, ты не прошел, иди теперь на ветеринара, ты же хотел оперировать... Но мне это не нравилось. В первый год я очень много стал есть, употреблять спиртные напитки. Оказывается это все из-за депрессии, я узнал об этом позже, когда ходил к психологу. Так я «заедал» свои переживания».

На вопрос «Что бы вы изменили в себе, если бы вернулись в детский дом?», респондент ответил, что он был бы более настойчивым и добился бы поступления на специальность врача, не ветеринара.

Несколько респондентов, по мере взросления, изменили свой выбор сами и поступили в колледж или вуз для получения профессии, которая по их мнению была более близка им.

«Дело не в том, что не удалось, со временем передумал и понял, что лучше заниматься тем, что люблю». (Жасулан, 24 года, г. Караганда).

«Я поступил на факультет физической культуры. Сдавал творческие экзамены, поэтому это мне не составило сложности. В детстве мечтал стать пилотом. С возрастом цели поменялись. Я начал заниматься спортом, полюбил спорт и ушел в эту деятельность. Появились другие цели и возможности стать кем-то еще, кроме пилота. Здесь (в детском доме) ходил на разные кружки. Занимался тхэквондо около 5-ти лет. Потом поменял сферу и ушел на футбол. Там долго не остался, нашел лучше спорт – это лыжные гонки. По сей день занимаюсь лыжными гонками и помогаю тренеру воспитывать детей». (Станислав, 20 лет, г. Караганда).

«Да, в детстве я кем только не хотела стать, и парикмахером хотела, и учителем английского хотела... по мере взросления, интересы постоянно менялись, и сейчас получается хоть я не стала тем, кем я хотела быть, получается я поступила в медицинский университет, закончила его, сейчас работаю в СЭС». (Фаина, 29 лет, г. Семей).

Многие респонденты не объясняли выбор профессии и на вопросы о том, нравится ли им учиться в колледже они отвечали утвердительно. Среди ответов респондентов об отношении к ним внутри колледжа и процессе учебы все, за исключением одного, ответили, что негативного отношения со стороны преподавателей и студентов не испытывали. Несколько респондентов сказали, что одноклассники не знали о том, что они выпускники Интернатного учреждения. Зачастую, дети и сами не стремятся показывать или сообщать одноклассникам и преподавателям о том, что они воспитанники Интернатного учреждения.

Были среди выпускников и те, кто реализовал мечту и обучается/обучился на ту специальность, которая была им близка с детства.

«У меня мечта была стать учителем начальных классов, мы в детстве играли в эту игру, и она меня очень завлекла, я смотрел, как работают наши учителя, и хотел стать учителем. На данный момент мечта осуществилась, я в данный момент учитель начальных классов». (Азат, 25 лет, г. Семей).

«Я хотела стать кондитером и в итоге я поступила в «Шакарим» на технолога». (Софья, 20 лет, г. Семей).

Дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей имеют право на получение повышенной государственной стипендии, размер которой определяется Правительством Республики Казахстан.

На сегодняшний день в соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан от 7 февраля 2008 года N 116 «Об утверждении Правил назначения, выплаты и размеров государственных стипендий обучающимся в организациях образования» устанавливаются следующие размеры ежемесячных государственных стипендий по государственному образовательному заказу:

1) студентам, обучающимся в организациях образования, реализующих образовательные программы высшего образования, за исключением студентов, обучающихся по педагогическим направлениям подготовки и направлению «Здравоохранение», – 36 660 (тридцать шесть тысяч шестьсот шестьдесят) тенге;

2) студентам, обучающимся по педагогическим направлениям подготовки в организациях образования, реализующих образовательные программы высшего образования, – 58 800 (пятьдесят восемь тысяч восемьсот) тенге;

3) студентам, обучающимся по направлению подготовки «Здравоохранение» в организациях образования, реализующих образовательные программы высшего образования, – 58 800 (пятьдесят восемь тысяч восемьсот) тенге;

4) студентам, обучающимся в организациях образования, реализующих образовательные программы технического и профессионального образования по рабочим квалификациям, – 21 787 (двадцать одна тысяча семьсот восемьдесят семь) тенге

5) студентам, обучающимся в организациях образования, реализующих образовательные программы технического и профессионального (предусматривающие подготовку специалистов среднего звена), послесреднего образования, – 20 948 (двадцать тысяч девятьсот сорок восемь) тенге.

Дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей и находящиеся под опекой (попечительством), имеют право на получение повышенной на 30% государственной стипендии.

В ходе проведения глубинных интервью выпускники вузов, завершившие обучение 5-6 назад отметили, что ее было вполне достаточно, но выпускники колледжа и те, кто завершил обучение 10 и более лет назад отмечают недостаточность стипендий, которые они получали. Так, один из воспитанников детского дома, выпускник Казахского национального медицинского университета им. А.С. Асфендиярова, Руслан считает, что стипендии было достаточно:

«Это замечательно, раньше я чувствовал себя намного богаче чем сейчас. Вот раньше ни один студент 70 000 тг не получал. Учитывая, что я ещё и работал, у меня на руках 100 000 тг точно было. Это было много. Я хорошо получал от государства».

А студентка Алматинского технолого-экономического колледжа Индира рассказала, что во время учебы (2013-2014 г) стипендия составляла всего 12 000 или 14 000 тенге. К тому же и эту небольшую стипендию студенты получали не сразу:

«Проблема была в том, что когда я поступала в колледж, эта стипендия была не сразу. Мы начали учиться в сентябре, а стипендия поступала только в декабре. Получается, до декабря нужно было работать. Я помню, я устроилась техничкой в кафе. Потому что у меня была учеба, и я там с 8 утра до 10 убиралась и потом после учебы убиралась. И платили 40 тысяч».

Выбор профессии, а в последствии и реализация своих способностей в ходе работы является одной из важных составляющих современного человека. В ходе интервью выявились факты неудовлетворенности выпускников своим выбором профессии, а иногда и не понимания важности выбора профессии. Больше присутствовала ориентированность не на способности, а на то, что он сможет и что ему позволит зарабатывать на жизнь. И как уже выше было сказано, из 100% выпускников Интернатных учреждений поступают в вузы лишь от 16% до 30%, а остальные ограничиваются средне-техническим образованием.

Трудоустройство выпускников Интернатных учреждений

Все опрошенные выпускники Интернатных учреждений на момент проведения интервью или находились в процессе учебы в колледжах/вузах или имели постоянное место работы.

Во время глубинных интервью, респонденты не выказывали жалоб на отсутствие работы, какие-либо ущемления со стороны работодателей или трудности с поиском работы, за исключением нескольких респондентов.

Однако, при проведении глубинных интервью с экспертами и по итогам анализа статей в СМИ о проблемах выпускников, эксперты отметили частое проявление недоверия работодателями к детям-выпускникам детских домов, считая, что они могут быть безответственными и склонными к совершению краж. Для того, чтобы избежать недоверительного отношения юноши и девушки часто скрывают, что они выпускники Интернатных учреждений.

Также эксперты отметили проблему трудоустройства из-за отсутствия опыта и невозможности его получения:

«В основном это трудоустройство. После окончания колледжа им очень трудно устроиться на работу. Не принимают без опыта работы, в то же время не дают где-то получить опыт – это очень большая проблема по трудоустройству в данный момент». (Жоламанова Г.Г., педагог дома юношества г. Алматы).

«Сложности появляются. У нас есть профориентация, мы постоянно работаем в этом направлении с детьми. После колледжа и ВУЗа есть обязательное трудоустройство, но, к сожалению, у молодых специалистов нет стажа и опыта, и из-за этого выпускников не берут на работу». (Мустафина В., соцпедагог, ТЖС «Таншолпан», г. Караганда).

«Конечно, с трудоустройством есть проблемы. Обычно требуют стаж, потом маленькая зарплата. Ребятам трудно рассчитать свой бюджет». (Гульнара, воспитатель г. Караганда).

Несколько экспертов среди проблемных вопросов при трудоустройстве отметили низкие заработные платы, которые работодатели предлагают выпускникам, а соцпедагог дома юношества Нургалиев Е. г. Караганда сообщил о том, что местные исполнительные органы зачастую предлагают низкооплачиваемые и тяжелые виды работ:

«Низкооплачиваемые и сложные работы, вот, на улице метет, вот сами подумайте, вот 20 лет ребенок – они пойдут разве на эту работу? Они, естественно, не пойдут, а по специальности мы находим, но редко... но редко». (Нургалиев Е., психолог, дом юношества, г. Караганда).

Еще один пример, неудачного трудоустройства рассказал один из респондентов. После рекомендации местного исполнительного органа он устроился на работу в ГКП на ПХВ «Ветеринарная станция карасайского района с ветеринарными пунктами» ГУ «Управление ветеринарии алмадинской области» на должность ветеринара. Однако, проработал он там до первого отчета:

«Я на самом деле, до сих пор сталкиваюсь с трудностями, потому что очень часто, пример, вот я устроился ветеринаром в станцию Карасайского района, тоже с помощью акимата, но ког-

да они сдавали отчёт, там оказывается на моём месте должен быть человек. Я оказывается был не уместен. Так скажем, напугали, КНБшниками, и мне конечно некуда было обратиться, мне просто пришлось уйти. Потом я устроился в одну конюшню, также потом они нашли человека который более брал свои услуги ветеринарные и они просто так скажем меня выгнали». (Руслан, 26 лет, г.Алматы).

Государством на законодательном уровне прописано обязательство местным исполнительным органам трудоустроить выпускников Интернатных учреждений.

В соответствии с пп.12 пункта 4 Статьи 6 Закона Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» местный исполнительный орган района (города областного значения) осуществляет обязательное трудоустройство и обеспечение жильем детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей.

По данным Министерства труда и социальной защиты Республики Казахстан дети-сироты и дети ОБПР имеют преимущественное право на участие в «Национальном проекте по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы» (далее – Национальный проект).

В рамках Национального проекта лица, ищущие работу, безработные и отдельные категории граждан могут пройти краткосрочные курсы обучения по востребованным на рынке труда специальностям и квалификациям, обучение на рабочем месте, и на портале skills.enbek.kz, получить безвозмездные государственные гранты и микрокредиты для реализации бизнес-идей, а также имеют право участвовать в проектах для получения первоначального опыта работы по полученной специальности «Молодежная практика», «Первое рабочее место» и «Контракт поколений».

В период с 2019 по 2021 годы в Программе развития продуктивной занятости и массового предпринимательства «Еңбек» на 2017-2021 годы приняли участие 521 человек из числа воспитанников детских домов,

детей-сирот и детей ОБПР. Всего трудоустроено 463 человека или 88%.

В 2019 году обратились 166 человек, из них трудоустроено 126 человек:

- на вакантные рабочие места – 66 человек.,
- на социальные рабочие места – 3 человека,
- на молодежную практику – 14 человек,
- на общественные рабочие места – 43 человека.

В 2020 году обратились 121 человек, из них трудоустроено 111 человек:

- гранты получил – 1 человек,
- на вакантные места – 65 человек,
- на социальные рабочие места – 1 человек,

- на молодежную практику – 11 человек,
 - трудоустроено на общественные рабочие места – 34 человека.
- В 2021 году обратились 234 человека, из них трудоустроено 226 человек:
- Обучение основам предпринимательства по проекту «Бастау бизнес» - 2 человека,
 - получили гранты – 2 человека,
 - В проект «Первое рабочее место» направлено – 2 человека,
 - на вакантные рабочие места – 152 человека,
 - на социальные рабочие места – 3 человека,
 - на молодежную практику – 27 человек,
 - на общественные рабочие места – 42 человека.

Также установлена квота для трудоустройства отдельных категорий граждан, регулируемых правилами квотирования рабочих мест для трудоустройства граждан из числа молодежи, потерявших или оставшихся до наступления совершеннолетия без попечения родителей, являющихся выпускниками организаций образования, лиц, освобожденных из мест лишения свободы, лиц, состоящих на учете службы пробации.

В период с 2019 по 2021 годы в рамках квотирования по республике трудоустроено 167 человек (в 2019 году – 32 человека, в 2020 году – 36 человек, в 2021 году – 99 человек).

1.4. Обеспечение жильем детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей из государственного жилищного фонда

Одной из гарантий социальной поддержки детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей является предоставление жилья из государственного жилищного фонда. Данная мера является наиболее актуальной и востребованной для выпускников Интернатных учреждений. Это отмечают и эксперты глубинных интервью. Отвечая на вопрос «По Вашему опыту с какими трудностями при социальной адаптации сталкиваются выпускники детских домов?»:

«Разные бывают трудности, прежде всего для детей это трудности с жильем, в основном самая главная проблема это жилье. В детском доме мы их ставим на очередь на жилье, пока они студенты, они обучаются, они живут в общежитиях, в домах юношества, а в дальнейшем им приходится самим, если они не получили жилье за этот период, основная проблема – это жилье. А так, трудоустройство, многие дети работают после колледжа, университета, они устраиваются на работу, но если их не устраивает та работа, на которую их устроили, то они начинают самостоятельно искать работу, потому что где-то их не устраивает заработная плата, в

основном заработная плата, а где-то не устраивают условия работы. Потом им некоторое время приходится временно подрабатывать где-то, вот такие в основном трудности встречаются». (Гульмира, зам.директора по учебной работе, Центр поддержки детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, г. Караганда).

«Ну, в первую очередь те, которые выпускники пока еще не получили жильё от государства, вот они сталкиваются с такими проблемами – жильё». (Нурғалиев Е., психолог, дом юношества, г. Караганда).

Иногда проблема отсутствия жилья вынуждала выпускников создавать семью только для того, чтобы иметь свой угол и не остаться на улице:

«Я же замуж вышла первый раз, потому что жилья не было, обучения нормального не было. Я замуж вышла, потому что у меня выхода не было». (Оксана, 28 лет, г. Темиртау).

Проживая долгое время в условиях Интернатного учреждения, где ребенок практически не учился самостоятельности в быту, а все удобства создавались государством, ребенок становится уязвимым и незащищенным, неадаптированным к социальной жизни.

Для более гармоничного перехода от интернатной жизни к социальной среде для выпускников функционируют дома юношества. Здесь проживают дети 16-18 лет после выпуска в случае, если вузы и колледжи не располагают и/или не предоставляют комнаты в общежитии, где они могут проживать до 23 лет.

В целях социальной адаптации дом юношества призван выполнять следующие задачи:

- 1) создать условия для социальной адаптации к общественной жизни;
- 2) содействовать развитию индивидуальных способностей и обеспечить профессиональную подготовку;
- 3) оказывать содействие в трудоустройстве.

В домах юношества ребята учатся самостоятельной жизни: готовят еду, покупают продукты, создают уют в своих комнатах. Здесь они должны учиться распределять свой доход и более гармонично адаптироваться к социальной жизни.

Выпускники заселяются в дома юношества на основании договора, который заключается между выпускником и домом юношества.

Всего в Казахстане на сегодняшний день функционирует 24 дома юношества, которые имеются во всех областях. Более подробные данные по домам юношества приведены в Таблице 6.

Таблица 6. Дома юношества в регионах.

Область	Наименование	Город/район	Кол-во мест	Кол-во проживающих	Год постройки	Установленные сроки проживания	Наличие психолога	Источник финансирования (РБ/МБ/спонсорские средства) тыс. тенге	Примечания
Акмолинская	Областной дом юношества «Жастар»	г. Степногорск	112	33	1980	С 16 до 23 лет	1	Гос.бюджет	
Актыубинская	КГУ «Центр социальной адаптации молодежи «Мейірім»	г. Актобе	80	67	2017	С 16 до 29 лет	1	Гос.бюджет	
Алматинская	«Дом юношества при детском доме «Айналайын»	г. Талдықорган	36	9	1976	С 16 до 23 лет	1	Гос.бюджет	
Атырауская	Дом юношества при Атырауской областной детской деревне	г. Атырау	25	25	2021	С 16 до 23 лет	1	Гос.бюджет	
Восточно-Казахстанская	Дом юношества» УО ВКО	г. Усть-Каменогорск	120	83	1978	С 16 до 23 лет	1	Гос.бюджет	
Жамбылская	КГУ «Областной дом юношества»	г. Тараз	80	29	2001	С 16 до 23 лет	1	Гос.бюджет + спонс. средства	
Западно-Казахстанская	Дом юношества «Шанырақ»	г. Уральск	106	94	1958	С 16 до 23 лет	-	Гос.бюджет	
	Дом юношества при детской деревне	г. Уральск	10	21	2015	С 16 до 23 лет	-	Гос.бюджет	Коттедж общей площадью 157 м
	Дом юношества «Жаркын»	г. Караганда	16	9	1939г.,	С 16 до 23 лет	-	Гос.бюджет	
	Дом юношества «Кайнар» при КГУ «Детский дом для детей с ограниченными возможностями в развитии»	г. Караганда	32	31	1981 г.,	С 16 до 23 лет	-	Гос.бюджет	
Карагандинская	Дом юношества «Мирас» при КГУ «Центр поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации «Таңшолпан»	г. Караганда	50	30	1985 г.,	С 16 до 23 лет	-	Гос.бюджет	

Область	Наименование	Город/район	Кол-во мест	Кол-во проживающих	Год постройки	Установленные сроки проживания	Наличие психолога	Источник финансирования (РБ/МБ/спонсорские средства) тыс. тенге	Примечания
Карагандинская	Дом юношества «Ак ниет» при КГУ «Пионерский детский дом»	г. Темиртау	23	22	1969 г.	с 16 до 23 лет	-	Гос. бюджет	
	Дом юношества ЧОУ «SOS Детская деревня Темиртау»		16	16	2011	с 16 до 23 лет	1	Гос. субсидии	
	Служба социальной адаптации выпускников «Дома юношества» при КГУ «Центр поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации имени Маруы Кулушевой»		г. Жезказган	30	28	1970 г.	с 16 до 23 лет	-	Гос. бюджет
Костанайская	Областной дом юношества Управления образования акимата Костанайской области	г. Костанай	110	70	1983	с 16 до 23 лет	1	Гос. бюджет	
	Рудненский дом юношества	г. Рудный	50	31	1974	с 16 до 23 лет	1	Гос. бюджет	
Кызылординская	КГУ «Центр социальной адаптации юношества» Кызылординского областного управления образования	г. Кызылорда	47	24	2012	с 16 до 23 лет	1	Гос. бюджет	
Мангыстауская	-	-	-	-	-	-	-	-	
	КГКП «Жас ұрпақ»	г. Павлодар	175	96	1969	с 16 до 23 лет	3	Гос. бюджет	(РБ, МБ)
	КГУ «Дом юношества»	г. Петропавловск	48	42	1973	с 18 до 23 лет	0	Гос. бюджет	
Северо-Казахстанская	КГУ «Дом юношества» Акжарский района	с. Талшик	22	16	2005	с 18 до 23 лет	1	Гос. бюджет	
Туркестанская	Областной дом юношества	г. Шымкент	160	89	1978	с 16 до 23 лет	1	Гос. бюджет	Находится в ведении акимата Туркестанской области
г. Шымкент	-	-	-	-	-	-	-	-	
г. Нур-Султан	Дом юношества «Карлыгаш»	г. Нур-Султан	14	16	2005	с 16 до 23 лет	1	Гос. бюджет	
г. Алматы	КГУ Центр адаптации и поддержки выпускников социальных учреждений «Жастар үйі»	г. Алматы (2 здания на одном участке)	90	57	1995	с 16 до 23 лет	2	Гос. бюджет	
			120	119	2004	с 20 до 29	0	Гос. бюджет	

Как видно из таблицы в большинстве областей имеется 1 дом юношества. Наибольшее количество – 7 домов юношества, функционирует в Карагандинской области.

Самое старое здание в котором располагается дом юношества – это дом юношества «Жаркын», 1939 года постройки. Большинство из них, 14 домов, располагаются в зданиях построенных в период с 1959 по 1994 годы, 9 домов находятся в зданиях, построенных в период с 2000 по 2021 годы.

Во всех домах юношества, за исключением дома юношества Актюбинской области и г. Алматы, выпускники проживают до 23 лет.

В большинстве домов юношества 30% мест пустуют или не заселены, а в отдельных домах выпускники не могут прописаться из-за юридических несоответствий.

Также стоит отметить непрозрачность зачисления детей в дома юношества. В соответствии с Типовыми правилами о доме юношества, выпускники зачисляются в дома юношества по приказу директора дома юношества, а процесс отбора не регламентирован.

В ходе интервью один из выпускников отметил, что в дома юношества распределяли только детей-сирот.

Предоставление жилья детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей из государственного фонда

Как уже было сказано выше, дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей имеют первоочередное право на получение жилья из государственного жилищного фонда. Жилье реализуется в рамках Государственной программы жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» и программы «Шаңырақ» (5-10-20) АО «Отбасы банка».

Стоит отметить, что в очередь на жилье граждане РК данной категории в соответствии с законодательством¹⁵ должны встать на учет МИО до двадцати девяти лет, по достижении данного возраста, они уже не смогут претендовать на жилье.

В настоящее время в Казахстане в очереди на жилье стоит 59 849 детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (Таблица 7).

Таблица 7. Количество детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, состоящих в очереди на жилье из государственного жилищного фонда в разрезе регионов.

№	Регион	Кол-во очередников
1	Актюбинская область	3 277
2	Акмолинская область	4734
3	Алматинская область	7042

¹⁵ Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94. «О жилищных отношениях», ст.68, 6) п.п. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_

№	Регион	Кол-во очередников
4	Атырауская область	1 503
5	Восточно-Казахстанская область	6 714
6	Жамбылская область	2 969
7	Западно-Казахстанская область	2 550
8	Карагандинская область	7 021
9	Кызылординская область	2 104
10	Костанайская область	5 730
11	Мангистауская область	906
12	Павлодарская область	3 980
13	Северо-Казахстанская область	3 484
14	Туркестанская область	1 285
15	г.Нур-Султан	2 671
16	г.Шымкент	1 838
17	г.Алматы	2 041
		59 849

Наибольшее количество очередников зарегистрировано в Карагандинской области – 7 021, на втором месте

Восточно-Казахстанская область – 6 714, на третьем Костанайская область – 5 730, а наименьшее количество зарегистрировано в Мангистауской области – 906.

По данным, представленным местными исполнительными органами дети-сироты и дети ОБПР, в некоторых областях стоят в очереди около 20 лет. Так, к примеру в Восточно-Казахстанской области первым в очереди на получение жилья в данной категории лиц по состоянию на апрель 2022 года, стоит очередник 1985 года рождения, который в 2003 году должен был уже получить свое жилье, 19 лет назад, но до сих пор его право не реализовано.

Ниже приведены данные по количеству детей-сирот и детей ОБПР, получивших за последние 3 года жилье в разрезе регионов:

Таблица 8. Количество детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, получивших жилье из государственного жилищного фонда в период 2019-2021 годы.

№	Регион	2019	2020	2021
1	Актюбинская область	89	112	73
2	Акмолинская область	21	8	1
3	Алматинская область	65	108	74
4	Атырауская область	4	11	2
5	Восточно-Казахстанская область	57	193	72
6	Жамбылская область	49	155	122
7	Западно-Казахстанская область	64	49	20

8	Карагандинская область	134	169	238
9	Кызылординская область	11	10	6
10	Костанайская область	4	7	4
11	Мангистауская область	-	12	18
12	Павлодарская область	63	204	250
13	Северо-Казахстанская область	44	62	82
14	Туркестанская область	15	16	23
15	г.Нур-Султан	127	121	84
16	г.Шымкент	108	48	60
17	г.Алматы	114	46	61
		969	1 331	1 190

Таким образом, положительной динамики выдачи квартир детям-сиротам и детям ОБПР не наблюдается. Динамика в разрезе регионов также является как регрессивной, так и прогрессивной. Неустойчивые показатели связаны с реализуемой жилищной политикой в каждом регионе, т.е. зависит от объема реализуемого жилья, динамики строительства жилых домов и т.д. В тоже время, сокращение количества выдаваемых квартир иногда происходит из-за проблем в строительной сфере. Так, в Костанайской области в текущем году в связи с повышением цен на строительные материалы, один из застройщиков был объявлен банкротом, второй застройщик обратился в МИО за корректировкой расходов, в итоге сроки возобновления строительства неизвестны, объем выданных квартир составил всего 14% от планируемого¹⁶.

По информации Министерства инфраструктурного и инновационного развития РК¹⁷, такая же ситуация в 2021 году создалась и в Акмолинской, Алматинской, Атырауской, Западно-Казахстанской, Карагандинской, Костанайской, Кызылординской, Туркестанской областях, где приостановлены проекты по 944 квартирам для социально уязвимых слоёв населения.

Исходя из данных, представленных МИО большая часть выданных квартир являются однокомнатными.

Большинство очередников, получивших жилье за последние три года – это дети-сироты и дети ОБПР состоявшие в очереди с 2009-2012 годы. В единичных случаях жилье предоставлялось очередникам состоящим в очереди в период с 2013 по 2019 годы. В 2022 году в Туркестанской области 1 очередник, состоящий в очереди с 2021 года получил жилье.

Таким образом можно сделать вывод, что ежегодно очередникам из категории детей-сирот и детей ОБПР предоставляется в среднем 1155 квартир, в большинстве случаев однокомнатных. При этом ежегодно из Интернатных учреждений выпускается практически столько же юношей и девушек, нуждающихся в жилье, т.е. если объем выдачи жилья останется

¹⁶ «Ютятся на вокзалах и теплотрассах». Почему в Казахстане сироты десятилетиями ждут положенные им квартиры <https://news.mail.ru/economics/51036869/?frommail=1>

¹⁷ «Ютятся на вокзалах и теплотрассах». Почему в Казахстане сироты десятилетиями ждут положенные им квартиры <https://news.mail.ru/economics/51036869/?frommail=1>

на том же уровне, то государство «закроет» долг перед детьми-сиротами и детьми ОБПР в течение 50 лет.

Также стоит отметить сложности приобретения жилья через АО «Отбасы банк» по пилотной программе «Шаңырақ» в рамках которой заемщик получает ипотечный кредит по ставке 5% годовых, с минимальным первоначальным взносом 10% на максимальный срок 20 лет.

По данной программе нюанс, не позволяющий детям-сиротам и детям ОБПР приобрести жилье, заключается в расчете ежемесячного дохода на каждого члена семьи за последние шесть месяцев, который не должен превышать 3,7 прожиточного минимума (ПМ в 2022 года – 36 018 тенге) в месяц. По данным статистики на май т.г. средняя номинальная заработная плата по РК составляет 248 791 тенге по состоянию на 2021 год, минимальная – 60 000 тенге.

Несмотря на то, что большинство выпускников Интернатных учреждений получают средне-специальное образование, для съема жилья и обеспечения минимального уровня жизни, доходы выпускников превышают вышеуказанный пороговый уровень. В этом случае выпускник, который еще не создал семьи, практически не имеет возможности приобрести жилье по данной программе, если не учесть незаконных и теневых способов выдачи заработной платы.

Для приобретения жилья в реальных условиях, исходя из рыночной ставки оплаты труда, выпускнику необходимо создать семью с двумя детьми, где работать должен только один из родителей. В этом случае он будет соответствовать критериям отбора.

Респонденты глубинных интервью также высказывают озабоченность по данному вопросу, так как 15 из 30 опрошенных до сих пор не получили свои квадратные метры:

«Не так часто интересуюсь продвижением очереди. Периодически смотрю. В лучшем случае получу, нет, так нет. Я на 800 каком-то месте. Лет 10 стою в очереди. Надежда умирает последней». (Жасулан, 24 года, г. Караганда).

«Да, стою на очереди с 2010 года и по сегодняшний день, до сих пор очередь не двигается, мне как молодому специалисту тяжело снимать квартиры, хотелось бы своего жилья, я лично и в Акимат ходил города Усть-Каменогорск, хотел записаться на прием, но мне сказали ждите своей очереди, потом вот недавно, осенью, я приходил, мне сказали ждите, мы должны что-то делать, а у нас времени нет...». (Азат, 25 лет, г. Усть-Каменогорск).

Также из 5 выпускников, проживающих в полученных из государственного фонда квартир, 3 жалуются на качество постройки и технические не-

доработки (трубы низкого качества, часто требующие ремонт и т.д.):

«Директор объяснил, какая квартира, проценты изучали. Мне предложили – я согласился. Меня поставили в очередь. Я купил квартиру через ЖСБ в этом, 2022 году. Туда теперь нужен ремонт. Пока еще не переехал в свою квартиру. Но качество не очень нравится, все течет. Ремонт буду делать сам». (Александр, 18 лет, г. Караганда).

В числе опрошенных респондентов в рамках проведенных глубинных интервью 2 выпускника Интернатных учреждений приобрели жилье на собственные средства, по системе ипотечного кредитования, 1 выпускник приобрел в рамках программы АО «Отбасы банк», на стадии получения жилья находятся 2 респондента, 1 участник был исключен из очереди ввиду создавшихся семейных обстоятельств. Все респонденты были осведомлены о своем праве на получение жилья из государственного жилищного фонда. На вопрос «Как Вы узнали о том, что можете получить жилье из госфонда?» большинство респондентов ответили, что об этом праве узнали в Интернатном учреждении, сотрудники которого разъясняли их права и возможности.

Проблемы получения жилья, низкого качества выданного жилья детям-сиротам и детям ОБПР подтверждаются и данными СМИ¹⁸:

«Кафель отваливается, на голову детям падает, когда ихкупаешь. Розетки вылазят из гнезда. Ребёнок подходит и тянет вместе с проводами. Окна везде продувают. Нам приходится собственные деньги вкладывать, не потому что мы такие вредные и нам что-то не нравится, а чтобы обезопасить наших детей. Естественно, мы будем вкладываться. Но эти деньги нам никто не возвращает».

«Мы, как государственные дети получаем жильё, чтобы в дальнейшем своих детей обеспечить им. Но нам выдают квартиры без права приватизации. Я своих детей обеспечить жильём не могу. Квартира не подлежит наследству, не перейдёт моим детям. Хотя когда мы эти квартиры получаем, нам словесно объясняют, что эта квартира по наследству детям достанется. Когда я стала изучать программу «Нурлы жер» детально, хотела квартиру приватизировать, узнала, что оказывается эти квартиры ни наследству, ни разделу имущества не подлежат. Мы не имеем права переехать в другой город или на другую улицу, если нам вдруг удобнее жить в другом месте.

¹⁸ «Ютятся на вокзалах и теплотрассах». Почему в Казахстане сироты десятилетиями ждут положенные им квартиры <https://news.mail.ru/economics/51036869/?frommail=1>

Потому что мы либо должны отказаться от этой квартиры, отдать её государству и пойти купить самостоятельно. Либо мы должны всю жизнь жить на этих квадратных метрах, которые нам предоставили...».

Нет возможности и расширяться тем, у кого увеличился состав семьи:

«Есть те, у кого состав семьи пополнился, но они вынуждены жить на этих квадратных метрах. Люди даже при разводе не могут поделить жильё. Договор аренды говорит, что-либо мы тут живём, либо вообще отказываемся. Он нарушает наши интересы как граждан...».

1.5. Причины и следствия совершения выпускниками детских домов уголовных правонарушений и попыток суицида

В настоящее время в Комитете по правовой статистики и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан (далее – Комитет) при регистрации нарушителя, нет отдельной графы идентифицирующей выпускников детских домов. В этой связи Комитет представил только данные об уголовных правонарушениях воспитанников детских домов (Таблица 9). Данные об административных правонарушениях воспитанников детских домов Комитет не формирует.

Таблица 9. Суицид, попытки суицида, уголовные правонарушения, совершенные воспитанниками детских домов за период 2017-2021 годы.

Уголовные правонарушения/суицид/попытки суицида	2017	2018	2019	2020	2021
Суицид	1	-	-	-	-
Попытка суицида	2	1	4	5	3
По статье 188	36	17	16	15	11
По статье 190	3	3	3	1	1
По статье 191	6	3	3	-	1
По статье 192	1	-	-	-	-
По статье 200	3	2	3	2	-
По статье 293	3	1	2	-	-
По статье 297	-	-	-	-	1

Таким образом, по данным Комитета за последние 5 лет, воспитанниками детских домов совершен 1 суицид и 15 попыток суицида, при этом попытки возросли в 2019, 2020 году.

Наибольшее количество уголовных преступлений совершено воспитанниками детских домов по статье 188 (кража) (95), далее по статье 191 (грабеж)(13), по статье 190 (мошенничество) (11), по статье 200 (неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения) (10), и наименьшее количество совершено по статьям 293 (хулиганство) (6) и 297 (незаконные изготовление, переработка, приобретение, хранение, перевозка в целях сбыта, пересылка либо сбыт наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов) (1).

В ходе проведения глубинных интервью выпускникам задавались вопросы: «Вы знаете, что немало воспитанников детских домов, после выпуска попадают в криминальную среду? Как Вы к этому относитесь? У Вас есть такие среди друзей? на эти вопросы многие ответили, что среди их знакомых – выпускников есть те, которые злоупотребляют алкоголем, находятся в местах лишения свободы, практически не выходя оттуда, есть среди них и их друзья.

Выпускники Интернатных учреждений постарались объяснить, почему их сверстники попали в криминальную среду:

«Это очень сложно, потому что адаптация у них проходит. У меня было другое окружение. Это я, слава богу, прошел адаптацию... как и в какой депрессии не был... которая была в университете. Потому что люди с высшим образованием. Ребята попадают, особенно те, кто... очень часто ушли с девятого класса в колледжи. Очень часто. Вы знаете, в чем проблема? Ребята... такие отличные пацаны были. А один уже курит, другой ворует, сидит и не выходит, пьет не просыхая. А почему так? Так как его никто не поддержал, и он так утешал себя». (Руслан, 26 лет, г. Алматы).

На вопрос «Почему это случается и как выпускники попадают в такие компании?» респондент ответил, что зачастую они оказываются частью криминальных группировок, в связи с тем, что круг людей в этой среде проявляет ложную дружелюбность, побратимость и напускное заступничество. Оставшиеся рано без попечения родителей, оказавшиеся предоставленными сами себе, после выпуска из Интернатного учреждения, им кажется, что они попали в «свою» среду, где их понимают и во всем поддерживают. В определенный момент они не видят путей и возможностей создания другой комфортной среды для себя.

«Ну по-разному бывает, в основном это знаете, как ты ищешь себя и раз где-то в компании нашел и тебя понимают в этой компании. Они разговаривают и тебе хорошо в этой компании. Как будто мысли читают. И потом раз, оказывается, что это компания наркоманов и ты думаешь: «Ну вот ладно, если они меня

понимают, значит, я тоже их брат» и вот как-то так у них это получается. В остальном это окружение. Ну в основном, потому что у них нехватка, он все давал, а вот именно после колледжа вышел, и ты думаешь «Что делать? - скучно. Что-то же надо делать», и раз пошел с ними пообщался и с ними хорошо, весело и вот они начинают: «Пошли туда, ну пошли». Там уже начинается. Там уже человеку надо доказать, что ты мужик, что стоишь этой компании. Ну там много факторов. Очень много факторов». (Руслан, 26 лет, г. Алматы).

О своем приятеле, который попал в места лишения свободы, рассказывает еще один респондент:

«Негізі бірге өскен бір дос бала бар еді ия, ол қазір сотталып кетті, енді өкінішке орай, біз ол дос балаға біз енді әскерге баратын кезде айтқан болатынбыз: «Бізбен жүр әскерге» там... ол негізі үйленген жігіт еді... енді ол сондай мәселесімен қалып қалды да мен үйлендім жаңағы әйелім бар, балам болады дегендей, қалып қалды. Әскерде жүрген кезде 6 айымызды өткізгеннен кейін телефонмен сөйлескен кезде естідік қой что сотталып кетті дегенді». (Саят, 24 года, г. Тараз).

На вопрос «Почему это произошло?» он отвечает, что главной причиной является алкоголь:

«Не итермелегенде ішімдік қой итермелеген, негізі, бар бүкіл жаман атаулының атасы сол ішімдік қой. Негізі көп адам просто мынау бақытсыздыққа, суицидқа яғни, ұшырап кететіннің бір себебі ішімдік қой негізі. Ішімдік бар, есірткі бар дегендей, Құдай өзі сақтасын ол нәрседен не болса да аман болсын». (Саят 24 года, г. Тараз).

«Көп жағдайда ақша жетіспеушілігінен сондай жағдайға ұшырауы мүмкін». (Вагиб, 18 лет, г. Алматы).

Еще одна выпускница детского дома, который сейчас уже расформирован, рассказала в своем интервью о том, что многие девочки – ее ровесницы, видные, с хорошими внешними данными, после выпуска стали зарабатывать занимаясь проституцией.

Также один из респондентов рассказал и о факте продажи девушек в рабство. Проданы они были директором колледжа, в котором учились, а увезли их в г. Нур-Султан. Одна из девушек три раза сбегала от «хозяев» и после

обратилась за помощью к правозащитнику в г. Нур-Султан, который и помог ей избавиться от насилия. Судьба остальных девушек неизвестна.

Респонденты в своих ответах отмечали и случаи суицида среди знакомых выпускников Интернатных учреждений, часто они были знакомы с этими молодыми людьми. На вопрос «Как вы думаете почему они это сделали?», многие отвечали, что те не выдержали испытаний, не смогли справиться с трудностями, расплатиться с долгами и т.д.

В отношении алкоголя все респонденты ответили, что употребляют алкоголь только по праздникам и торжествам и не злоупотребляют. Наркотические вещества не употребляют.

Без учета насильственных действий, к которым принуждают пристрастие к алкоголю, наркотикам и совершение уголовных правонарушений происходит у выпускников, как говорят респонденты, из-за чувства одиночества, ненужности, отсутствия семьи, близких, какого-либо значимого взрослого в жизни, а иногда и из-за нереализованности в жизни.

Необходимо отметить, как об этом сказал респондент Руслан, что в криминальную среду попадают не только те, кто плохо учился, не мог поступить в вуз, не стремился развиваться, но и те, у кого была хорошая успеваемость – подающие надежды молодые люди.

К сожалению, не у всех детей-сирот и детей ОБПР в трудной жизненной ситуации есть к кому обратиться за помощью, советом, поддержкой. С малых лет они чувствуют свою незащищенность и одиночество, что не дает им чувства уверенности в своих силах и реализации своих возможностей. После выпуска из Интернатного учреждения, их судьбой никто не интересуется. И хотя работа с ними должна проводиться местными исполнительными организациями, контакты с ними зачастую теряются.

2. МЕРЫ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ АДАПТАЦИИ ВЫПУСКНИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ

2.1. Международный опыт по социализации и адаптации выпускников детских домов

При формировании подходов и практических мер, направленных на социализацию детей-сирот, в разных странах определяющим фактором являются концептуальные различия в понимании сути этого процесса¹⁹. Так, если в США и странах Евросоюза упор делается на организации таких форм опеки как усыновление ребенка и его устройство в приемную семью, то в странах ближнего зарубежья при относительно продолжительном пребывании сирот в интернатных учреждениях, меры по социализации в основном направлены на предоставление льгот в вопросах образования, трудоустройства и жилья.

Рассмотрим опыт некоторых из этих стран более подробно.

В **США** детей направляют в «приемные» или так называемые «фостерные» семьи. Это семья, в которой ребенок живет на время поиска ему постоянных родителей. Чтобы получить статус «фостерной» семьи, временные родители должны пройти соответствующее обучение и получить лицензию. В результате они должны продемонстрировать умение поладить с ребенком, общаться и самое главное помочь ему забыть негативные эмоции, пережитые им в родных семьях.

Отличительной особенностью большинства стран **Европейского Союза** является акцент на семейные формы воспитания детей, а также архитектура организации взаимодействия некоторых участников социальной адаптации, в которой большую роль играют религиозные и благотворительные организации, а государственные социальные службы осуществляют контроль их деятельности.

Другой не менее действенной мерой социализации в таких странах как Великобритания, Франция, Германия, Австрия, Болгария, Польша является создание условий для поступления выпускников интернатных организаций в средне специальные и высшие учебные заведения, включая бесплатный формат обучения.

Кроме того, в этих странах уделяется большое внимание поступательной интеграции детей-сирот и детей ОБПР в социум, сепарации от опеки государства. Данный подход заключается в том, чтобы сформировать у них чувство наличия «тыла», при котором они будут осознавать, что в случае негативного опыта социализации, они могут вернуться обратно. В этом отношении примечателен опыт **Германии** по реализации проектов деревни-SOS. Проекты предусматривают создание молодежных домов, в рамках которых дети-сироты и дети ОБПР имеют возможность вести полу-самосто-

¹⁹ Международный опыт реализуемых программ эффективной социализации выпускников образовательных организаций для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (vercont.ru) https://vercont.ru/informatsionnye_materialy/ekspertno_analiticheskie_materialy/mezhdunarodnyy_opyt_realizuemyykh_programm_effektivnoy_sotsializ.html

тельную жизнь тем самым подготавливаясь к полноценной независимой жизни.

Аналогичными инструментами социальной адаптации детей-сирот и детей ОБПР, широко распространенными в европейских странах и США, являются программы наставничества, к примеру «Big brothers, Big Sisters», а также программа независимого проживания, которая дает возможность молодому человеку вести самостоятельную жизнь при поддержке и сопровождении социального работника (Semisupervised apartments).

Социальная политика в отношении детей-сирот и детей ОБПР **Великобритании** характеризуется довольно разнообразными мерами поддержки. Так, например, дети могут находиться в приемной семье или интернатном учреждении до 21 года, а выпускникам интернатных учреждений оказывается (1) финансовая и жилищная помощь, (2) разрабатывается путевой план, (3) предоставляется личный консультант, (4) право голоса в решениях, касающихся дальнейшей судьбы и выражении недовольства ими, а также (5) доступа к досье в социальной службе. Особо можно отметить реализацию проекта «Мостовая семья». Несмотря на имевший место негативный опыт по размещению детей из интернатных учреждений в приемных семьях, были и положительные аспекты. Так, у этих детей все же сформировывались некоторые основы социализации. Таким образом, проект дает возможность (1) детям получить краткосрочный опыт обычной семейной жизни, (2) специалистам оценить их способность адаптироваться, (3) найти потенциальных приемных родителей.

Опыт социализации детей-сирот и детей ОБПР некоторых скандинавских стран в целом имеет отличительные особенности от стран европейского союза.

Так, к примеру, в **Норвегии** акцент делается на постинтернатное сопровождение. Развитая законодательная база позволяет оказывать всестороннюю помощь выпускникам, включая пособия, жилье, трудоустройство, здравоохранение, психологические консультации, обучение самостоятельности и т.д. Сформирован банк данных по постинтернатному социальному сопровождению выпускников.

Отличительной особенностью **Финляндии** является также формат поддержки выпускников интернатных учреждений. Так, в течение последующих 5 лет им оказываются различные социальные услуги. После завершения периода опеки, разрабатывается индивидуальный план поддержки, который предусматривает, в том числе оказание необходимой финансовой помощи, предоставление жилья по принципу полу-самостоятельного проживания.

Необходимо отметить, что в таких странах как **Болгария** и **Польша** прослеживается тенденция к смене формы социализации от системы интернатных учреждений к семейному воспитанию. Так, Болгарии количество детей-сирот и детей ОБПР, проживающих в приемных семьях, значительно превышает количество детей, находящихся в интернатных учреждениях. В целом в странах Центральной Европы отмечается постепенный отказ от института интернатных учреждений.

Как уже отмечалось выше в странах ближнего зарубежья подход к социализации детей сирот коренным образом отличается от США и Евросоюза, который основывается на интернатном воспитании детей и последующего создания льготных условий для детей при получении образования, трудоустройстве и предоставлении социального жилья.

Ниже продемонстрированы отдельные отличительные особенности некоторых стран.

В **Азербайджане** дети-сироты и дети ОБПР за счет средств государственного бюджета обеспечиваются образовательными грантами на обучение в средне-специальных и высших учебных заведениях практически всех форм собственности.

В **Беларуси** в свою очередь развита система детских деревень и социально-педагогических учреждений, в которых для детей-сирот и детей ОБПР (от 1 до 18 лет) предусматриваются образовательные программы дошкольного возраста, а также программы воспитания, защиты их прав и законных интересов.

В **Украине**, к примеру, детям-сиротам и детям ОБПР при получении образования предоставляются такие льготные условия как выплата стипендий и социальное жилье на время обучения.

В то же время в **Российской Федерации**²⁰ за последние годы упор делается на обеспечение детей-сирот и детей ОБПР жильем. Во всех регионах страны с разной степенью успеха реализуются программы по уменьшению очереди на жилье. Таким образом государство стремится устранить накопившиеся жилищные обязательства, накопленные государством перед сиротами. Кроме того, в 2021 году была создана соответствующая рабочая комиссия, которая призвана выработать меры по наращиванию объема строительства жилья с учетом прогноза по их численности, а также выдачи жилищных сертификатов, предоставления временного жилья или компенсации расходов на их аренду.

Кроме того, интересен опыт стран Юго-Восточной Азии по постинтернатной адаптации.

В **Китае** система постинтернатного сопровождения имеет централизованный характер, функционируют специальные органы по обеспечению благосостояния детей, а также большую роль играют благотворительные организации. Дети, окончившие интернатные учреждения, получают пособия.

В **Сингапуре** в этом направлении принята практика обучения специалистов интернатных организаций, приемных и замещающих семей навыкам воспитания ребенка. Кроме того, благотворительные и религиозные организации играют большую роль в постинтернатном сопровождении выпускников.

²⁰ Когда дети-сироты получают полагающееся им жилье
<https://www.pnp.ru/social/kogda-deti-siroty-poluchat-polagayushheesya-im-zhile.html>

В **Японии** в интернатных учреждениях дети-сироты получают обязательное образование. По достижении ими 15-летнего возраста появляется выбор: продолжить обучение и приобрести полное образование, оставаясь в интернате до 18 лет, или покинуть его, трудоустроиться и начать самостоятельную жизнь. Выпускникам интернатных учреждений предоставляется психологическая и юридическая консультационная помощь.

Изучив международный опыт по социальной адаптации детей-сирот и детей ОБПР, можно сделать вывод, что несмотря на то, что такой положительный опыт европейских стран как создание SOS детских деревень, льготы на обучение и жилье, финансовая поддержка опекунов, уже внедрен в Казахстане, все же необходимо совершенствование деятельности местных исполнительных органов по опеке и попечительству, а также полноценной и своевременной реализации прав детей-сирот и детей ОБПР.

2.2. Проекты, способствующие совершенствованию процесса адаптации выпускников детских домов в обществе (НПО, благотворительные фонды РК)

Проект «Наставники»

Одним из наиболее успешных проектов по социальной адаптации детей-сирот и детей ОБПР является проект «Наставники» благотворительного фонда «DARA».

Проект «Наставники» помогает детям-сиротам и детям ОБПР, раскрыть жизненный потенциал и сформировать навыки самостоятельной жизни через регулярное общение со взрослыми волонтерами-наставниками. В проекте принимают участие дети старше 12 лет, у которых мало шансов быть усыновленными в силу возраста и статуса нахождения в детском доме.

Целью проекта является социализация воспитанников детских домов через общение с обученным волонтером-наставником. Наставник помогает ребенку поверить в себя, способствует созданию условий, при которых появляется возможность осознать цели жизни и научиться брать на себя ответственность за их осуществление. Это обучение личным примером – практическая передача необходимых жизненных навыков и знаний от старшего к младшему, от опытного к менее опытному.

Это проект социализации подростков из детских домов через дружбу с наставником. Наставником может быть любой гражданин РК старше 25 лет, который сможет на протяжении, как минимум, 2 лет быть в жизни ребенка. Это не спонсор, а друг. Наставник делится багажом знаний с ребенком из детского дома, развивает в нем навыки самостоятельной жизни, помогает и поддерживает, ориентируясь на свой жизненный опыт. Для своих подопечных они становятся взрослыми друзьями, способны выслушать и помочь в трудную минуту, дать совет, направить при выборе будущего и мотивировать к достижению поставленных целей.

Для участия в проекте, все претенденты проходят строгий отбор, который проводят психологи и координаторы: проверяются информация о человеке, проводят психологические тесты и выясняют на собеседовании, насколько волонтеры готовы к ответственности. Далее в «Школе наставников» проводится специализированное двухдневное обучение в формате практического тренинга. Ведущие тренинга — специалисты с профессиональным образованием в области психологии, с опытом в социальной работе с детьми-сиротами и детьми ОБПР.

В настоящее время проект реализуется в 13 регионах Казахстана, а с момента его запуска – 2014 года, 190 подростков обрели наставников. В проекте задействовано 35 психологов и координаторов, которые поддерживают и сотрудничают с наставниками и воспитанниками Интернатных учреждений.

Программа образовательных грантов им. Жакии Сарсенова

Общественный благотворительный фонд «Жақия» позиционирует свою деятельность как триаду для успешной социализации детей из малоимущих детей и детей-сирот, в виде оздоровительных программ, воспитательного и образовательного компонентов.

I. Образование (Программа образовательных грантов имени Жакии Сарсенова).

Цель: обеспечение устойчивого трудоустройства и жизнеобеспечения через улучшение доступа к получению качественного образования, сопровождение на протяжении учебы, помощь в трудоустройстве.

В программе участвуют выпускники детских домов и интернатов из крайне малоимущих семей, имеющих достаточную академическую успеваемость и мотивацию к получению дальнейшего образования.

II. Здоровье (Программа стоматологической помощи «Подари улыбку»).

Цели: Улучшение доступа к стоматологическим и ортодонтическим услугам, не гарантированным государством, для повышения возможности для социализации детей из целевой группы. Оказание стоматологической лечебно-профилактической помощи детям из незащищенных слоев населения на постоянной основе.

III. Воспитание.

Цели:

- воспитание активных граждан Казахстана;
- формирование позитивных ценностей, патриотизма, мотивация к активной гражданской позиции.

По программе образовательных грантов имени Жакии Сарсенова с 2012

по 2021 год 54 студента получили полное финансирование на обучение и ежемесячную стипендию от фонда «Жакия». На данный момент по Программе 26 студентов обучается в 15 вузах в 7 регионах страны. Фонд не только финансирует обучение, но и ведет ежемесячный мониторинг успеваемости студентов. Студенты Фонда обучаются в ведущих вузах страны.

Проект «Детский университет жизненных навыков»

Проект был реализован Алматинским общественным благотворительным фондом «Дети Казахстана».

Целью проекта являлась подготовка воспитанников Интернатных учреждений к самостоятельной жизни.

Задачи проекта:

Повышение уровня социальной адаптации (развитие навыков коммуникационной культуры, формирование потребности в общении, интимно – личностных отношений).

Информационное обеспечение детей сирот и детей ОБПР по вопросам профессионального самоопределения, трудоустройства, проблемам молодёжного рынка труда с учётом наклонностей, интересов и способностей.

Включение в адаптационный процесс интерактивных технологий (имитационных игр: сюжетно-ролевая, дидактическая, аттестационная, рефлексивная), позволяющих детям в игровой форме «проживать» различные ситуации, проектировать способы действия предложенных моделей до встречи с ними в реальной жизни.

Работа с детьми проводилась как индивидуальная, так и в группах.

Для детей проводились тренинги, тестирования, профдиагностика, собеседования.

Все вышеперечисленные проекты являются наиболее яркими примерами эффективных проектов по социальной адаптации выпускников детских домов, которые можно рекомендовать к масштабированию и реализации.

2.3. Проблемные вопросы в деятельности Интернатных учреждений в Республике Казахстан

Несмотря на положительные изменения в системе государственного обеспечения детей-сирот и детей ОБПР за годы независимости, до сих пор существуют проблемные вопросы в функционировании Интернатных учреждений.

В настоящем отчете как объекты исследования рассматриваются выпускники Интернатных учреждений, на поведение которых оказывает огромное влияние опыт, приобретенный в этих учреждениях. Эмоции, опыт, влияние воспитательных практик оставляет очень сильный отпечаток на характере воспитанников. Питание, режим, обеспечение одеждой, техническое обеспечение все оказывает непосредственное влияние на физическое и ментальное здоровье воспитанников.

В ходе глубинных интервью выпускникам Интернатных учреждений в целях изучения условий проживания, фактов насилия, возможностей образования задавались вопросы о досуге (кружках), а также об обучении финансовой грамотности, так как во многих исследованиях на данную тему, эксперты отмечают частые ситуации с растратами, неумением распорядиться финансовыми средствами после выпуска из Интернатных учреждений.

На вопросы относительно материально-технического оснащения Интернатных учреждений, респонденты лишь отметили необходимость улучшения спортивного инвентаря, тренажеров, бассейна. Также были рекомендации по улучшению качества питания в детских домах.

В отношении насильственных действий со стороны воспитателей и работников Интернатных учреждений респондентами были озвучены несколько фактов. Оксана из г. Темиртау (28 лет), рассказала о жестоком отношении в детском доме:

«Нас еще в тумбочку сажали, завязывали тумбочку хорошо, чтобы мы оттуда не выпали и с 3-го этажа скидывали... У нас подарки забирали, к нам помощь приезжала, вещи хорошие давали, хорошие подарки они все себе забирали воспитателя, продукты забирали, мясо, фрукты все забирали... А когда комиссия приезжала, президент, как будто все хорошо было. Мы не могли никому сказать, потому что получали за это».

Данное Интернатное учреждение было закрыто и в настоящее время не функционирует.

Об аналогичном отношении в детском доме рассказала выпускница детского дома г. Алматы, где жестокие воспитатели наказывали воспитанников, закрывая в тумбочки и спуская с лестницы. На вопрос «Получали ли вы увечья и как вас лечили после?», девушка ответила:

«Нас в тумбочку ложили, завяжут скотчем и по лестнице... Да, прям, по лестнице спустят нас и даже не думают, что там с нами случилось... это было давно, мы были маленькие...».

А на уточняющие вопросы получали ли они при этом травмы и представлялись ли со стороны воспитателей лекарства, респондент ответила:

«Не знаю, нас не возили по больницам после этого случая, сами по себе ходили, даже если голова болела, говорили сейчас пройдет». (Саербия, 18 лет, г. Алматы).

По мнению экспертов, участвовавших в социологическом исследовании, деятельность органов опеки и попечительства стоит дополнить такими функциями как предоставление квалифицированных психологов подросткам, которых вернули в Интернатные учреждения после усыновления (патроната).

«...Но всё равно в органах опеки, я думаю, нужно побольше информированности населения. Как правильно, допустим, усыновить или взять на опеку. И в тоже время пройти все процедуры, чтоб не было возвратов, проверить «качественно» кандидатов...».

...Особенно возвращают подростков. Когда начинается именно подростковый возраст. Там уже, может быть, когда идут возвраты, органам опеки нужно подключать психологов, хороших, квалифицированных психологов. Совместно работали, чтобы объяснили что это подростковый возраст, такой период, что дети все проходят. То есть они возвращают ребенка спустя 8-10 лет». (Аида, психолог, г. Тараз).

В начале 2000-х годов в деятельности Интернатных учреждений наблюдалось множество нарушений, это и кража накоплений со счетов детей, и махинации с квартирами, выданными детям-сиротам, жестокое обращение со стороны работников Интернатных учреждений. Но за прошедшие годы на законодательном уровне урегулированы многие вопросы для предотвращения подобных преступлений, однако до сих пор время от времени

всплывают факты преступлений в отношении детей со стороны руководства детских домов.

Так, в детском доме «Нур» в г. Талгар Алматинской области выпускники направили видеообращение Президенту Республики Казахстан К.К. Токаеву о проблемах, с которыми им пришлось столкнуться²¹.

В своем обращении воспитанники и выпускники рассказывают о том, что после выпуска из детского дома им не были предоставлены счета для зачисления пособий, полагающихся сиротам по закону.

Не получили дети и положенных средств по достижению совершеннолетия. К тому же, воспитанники своевременно не были поставлены на государственную очередь для получения жилья.

«Мы неоднократно поднимали эту тему в детском доме, но все безрезультатно. В 2016 году нам пригрозили, что подадут на нас в суд. Под предлогом, что нам построят пятиэтажный дом. Были взяты от государства земли, нам говорили более 100 соток. Обещали построить дом и поэтому были против, чтобы мы куда-либо обращались. Но в 2020 году директор детского дома пригласила нас и сказала, что есть земля на шесть гектаров», – рассказывают выпускники.

Но для получения жилья на данном участке от них потребовали по 500 тысяч тенге. У 60 детей таких средств в наличии нет.

Акимат Талгарского района после обращения детей сообщил, что все дети состоят в очереди на жилье в базе ЖКХ, а земля действительно была выдана детскому дому. Строительство акимат обещает начать осенью 2022 года. Всем выпускникам пообещали предоставить жилье на выделенном участке.

Финансовая грамотность

По данным глубинных интервью, несмотря на то, что в домах юности работники призваны учить детей распределять свой доход, на практике, по ответам респондентов выявлено, что выпускники на собственном опыте учатся распределять свой доход и азам финансовой грамотности. Это отметили практически все респонденты-выпускники отвечая на вопрос «Учат ли в детском доме финансовой грамотности?»:

«Нет, знаете, кстати, у меня была идея, мы даже нашли людей, которые бы обучали финансовой грамотности детей, но, к сожалению, в детских домах отказывали, потому что недоверие, еще что-то, нельзя ходить, нельзя. И вот когда мы приходили с тем, что мы хотим научить детей финансовой грамотности,

²⁰ «Нас обманывают шесть лет!» Детдомовцы Талгара обратились к Президенту Казахстана <https://news.mail.ru/society/50990087/?frommail=1>

тому самому элементарному как создать резюме, нам отказывали со словами «Нет, у нас все есть, все есть». Но на самом деле ничего там этого нету,ничего. Дети, вот мне сейчас мои, я был вожатым, говорят: «Помогите, пожалуйста, резюме составить, как правильно создавать резюме», я их учу, вот самым элементарным вещам они детей не учат...». (Руслан, 26 лет, г.Алматы).

Педагоги при этом замечают незаинтересованность детей в изучении финансовой грамотности, что приводит к расстрате и неэффективному использованию накопленных средств:

«Қаржылық сауаттылық бойынша сабақтар жүргізіледі, қаншама ақша бөлінеді, мықты тренингтер алып келеді. Бірақ ешқайсы құмтап, қызығушылықпен оқымайды. Вроде тыңдайды, бәрібір олардың айтқанымен жүрмейді. Бірақ біздің деревняның балалары лидер, сабақты жақсы оқытын, тіл білетін, кружоктарға қатысқан. Ал бұрынғы жабылған детский домдардың балалары кішкене басқаша-лау». (Исабекова А., соцработник, детская деревня г. Алматы).

Досуг

Узнать предрасположенность ребенка к какому-либо занятию, виду спорта можно по посещению кружков по интересам. Это развивает уже имеющиеся способности, раскрывает новые и позволяет увидеть ребятам новые горизонты в своей жизни, а занятия спортом закаляют и тело, и дух воспитанников.

Такие кружки по интересам жизненно необходимы в Интернатных учреждениях, в связи с чем, выпускники были опрошены на предмет наличия и посещения ими кружков по интересам. По итогам все выпускники Интернатных учреждений сообщили о наличии нескольких кружков, за исключением одного выпускника детского дома «Ұлан» (закрыт в 2012 году). Ниже мы приводим перечень кружков о которых респонденты чаще всего упоминали во время глубинных интервью:

Таблица 10. Кружки в Интернатных учреждениях.

Танцы	Тазквондо	Воллейбол	Баскетбол	Футбол
Борьба	Иностранные языки	Игра в шашки, шахматы, тоғыз құмалақ	Игра на музыкальных инструментах (домбра, пианино)	Рукоделие (вышивание, шитье, вязание)
Кулинарный	Катание на лыжах	Лепка из глины	Фигурное катание	Домоводство
Резка из дерева	Бокс	Вокал	Каратэ	Актерское мастерство

Исходя из довольно большого перечня кружков, которые существуют (существовали) в Интернатных учреждениях, можно сделать вывод, что обучение дополнительным навыкам проводится в детских домах активно.

Многие ребята посещали практически все кружки, которые были организованы в Интернатном учреждении. На вопрос «Каким образом проводилось распределение по кружкам?», все респонденты ответили, что посещали их по собственному желанию и давления со стороны воспитателей не испытывали.

Однако, один из выпускников высказал мнение о том, что кружки зачастую организовывались на короткое время, а после закрывались, а кружки по танцам были источником заработка для воспитателей:

«Да, кружков у нас хватало. Кружки не были долгими, никогда не были продолжительными, потому что требования кружка были не очень большие для педагогов. Конкурсов почти никогда не было. Танцы были самыми популярными. Потому что, как позже выяснилось, дети которые были в основной группе, они зарабатывали на этом. Танцы у нас продвигались, конечно. Там думбра у нас сначала была, потом ушла. Какие-то бои, так скажем по самозащите, у нас запрещались. В конце концов дети дрались между собой. Хотя я считаю, что это полный абсурд на самом деле. И сейчас вот с боями как-то в детском доме у нас это сразу убрали. Только танцы. Дети зарабатывали деньги... и шли к воспитателям в руки, потом как понял, директору в руки...

... Я ходил абсолютно на все кружки, но никогда эти кружки не заканчивались ничем хорошим. Мы ходили на фигурное катание даже если почитать, где-нибудь интервью найдёте. Потом выяснилось, что это было фигурное катание создано для приплыва денег, потому что потом руководители сбежали с этими деньгами. Нам так и говорили. Оказывается они нашли спонсоров, которые нам покупали эти костюмы, потом в эти деньги влюбились, и они просто сбежали. Короче вот такие у нас кружки были. Самый продолжительный кружок, в который я ходил, это был английский язык. Остальные кружки они были созданы чисто для того, что они есть. Всё. Сейчас какая ситуация с кружками, я не знаю...». (Руслан, 26 лет, г. Алматы).

Таким образом, несмотря на усилия государства по совершенствованию системы опеки и попечительства детей-сирот и детей ОБПР, воспитанники Интернатных учреждений до сих пор сталкиваются с жестоким обращением со стороны воспитателей, работников детских домов, обманными действиями, халатным отношением при постановке на учет детей на жилье из государственного жилищного фонда.

Также имеются факты неэффективной организации кружков по интересам для детей, а иногда и коррупционные преступления.

ВЫВОДЫ

1. В первую очередь эксперты – организаторы и интервьюеры, при проведении глубинных интервью отмечают закрытость респондентов и экспертов-работников Интернатных учреждений. На многие вопросы, заданные интервьюерами, респондентами были представлены краткие, не противоречащие уставной деятельности организации, ответы. Рекомендаций по проблемным вопросам или недостаткам работы как самого учреждения, так и государственных органов представлено очень мало, что лишним раз доказывает закрытость учреждений, а также сложность определения реальной ситуации в самих учреждениях. Несмотря на то, что интервьюерами задавались дополнительные, уточняющие вопросы, респонденты неохотно отвечали или ограничивались «дежурными» ответами.

2. Общее физическое, психическое развитие детей, воспитывающихся в учреждениях Интернатного типа, отличается от развития сверстников, растущих в семьях. У них отмечается замедленный темп психического развития, ряд негативных особенностей: низкий уровень интеллектуального развития, бедная эмоциональная сфера, позднее формирование навыков саморегуляции и правильного поведения. Для детей-сирот и детей ОБПР свойственны такие группы социально-психологических проблем, как: отсутствие опыта социальных контактов с людьми, в сфере обслуживания, здравоохранения; трудности в общении там, где это общение свободно, где требуется строить отношения; несформированность потребности и способности обучаться; потребительское отношение, непонимание материальной стороны жизни, отношений собственности; отсутствие личного опыта нормальной жизни в семье; желание не выделяться из общей массы, что характеризуется низким уровнем сознания, сниженной собственной активностью; отсутствием нравственного иммунитета к условиям той среды, из которой большинство из них происходит. Указанные проблемы личности ребенка-сироты сформированы особыми жизненными обстоятельствами. Кроме того, для таких детей неизбежны психологические травмы, сказывающиеся в будущем на их социальном, психическом, физическом здоровье

3. В ходе глубинных интервью все респонденты ответили, что испытывали страх перед будущим при выпуске из Интернатного учреждения, так как не знали, что их ожидает за пределами детского дома. Многие испытывали чувство одиночества, покинутости, часто случались депрессии, кто-то злоупотреблял алкоголем.

4. Правовой статус детей-сирот и детей ОБПР определен в Кодексе РК «О браке (семейных) и семье», Законе Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-III «О правах ребенка в Республике Казахстан». Права на образование, алименты, льготы, пособия, обеспечение жильем из государственного фонда также определены соответствующими нормативными правовыми актами.

5. Большинство детей-сирот и детей ОБПР получают средне-специальное, средне-техническое образование. Стипендии, которые студенты получают

от государства, учащиеся колледжей, считают недостаточными для удовлетворения базовых потребностей студента. Необходимо улучшение профессионально-ориентационной работы выпускников в течение 2-х лет, предшествующих выпуску.

Несмотря на то, что местные исполнительные органы на законодательном уровне обязаны обеспечивать выпускников местом работы, на практике заявителям МИО предлагают низкооплачиваемые, временные работы. Нет системной работы с выпускниками Интернатных учреждений, направленной на их трудоустройство. Отсутствует мониторинг трудоустройства выпускников.

6. Вопрос получения жилья из госфонда особенно остро стоит перед выпускниками Интернатных учреждений. Некоторые респонденты перестали интересоваться своей очередью, в связи с тем, что стоят в очереди более 10 лет и за этот период очередь сдвинулась незначительно. В 2021 году МИО выдало жилье выпускникам, зарегистрированным в 2009-2010 годах.

Респонденты в ходе интервью отметили и низкое качество полученного жилья. В нескольких регионах из-за срыва строительства, связанного с повышением цен на строительные материалы, резко сократилось количество выданных квартир.

7. Дети-сироты и дети ОБПР относятся к уязвимым слоям населения, что относит их к зоне риска молодежной группы, которая в следствии ошибочных действий и неправильных ориентиров, может стать участниками криминальных групп. Респонденты в ходе глубинных интервью согласились с тем, что выпускники Интернатных учреждений являются более уязвимой и слабозащищенной группой, которая иногда находит ложную поддержку и защиту в людях, являющихся частью криминальных групп.

8. По данным интервью выпускников, в Интернатных учреждениях были факты жестокого обращения с детьми, где обидчики до сих пор работают в этих учреждениях.

На материально-техническое оснащение Интернатных учреждений, респондентами жалобы не высказывались, но были предложения по улучшению спортивного инвентаря, а также по улучшению рациона питания.

9. Дополнительные занятия и кружки по интересам в Интернатных учреждениях проводятся, но в некоторых из них не на системной основе. Также выпускниками высказывались мнения по организации обучения навыкам и мастерству, имеющих спрос на рынке, таких, например, как мастер маникюра, визажа, парикмахер.

10. Большинство выпускников учились распределению финансов самостоятельно. В стенах Интернатных учреждений этому не учат должным образом, из-за чего бывают случаи неэффективной растраты накопленных или зарабатываемых средств.

11. В Казахстане имеются положительные практики реализации проектов, направленных на совершенствование системы гармоничной социальной адаптации выпускников Интернатных учреждений.

РЕКОМЕНДАЦИИ

Интернатным учреждениям:

1. Составлять учебно-воспитательный план для каждого воспитанника детского дома начиная с подросткового возраста, в рамках которого дети будут четко понимать свои цели и возможности к моменту достижения совершеннолетия и выпуска из детского дома. При этом выбор профессии должен быть осознанным, не навязанным воспитателями и/или другими воспитанниками, а исходил из способностей, склонностей и предпочтений самого воспитанника. Способности и склонности, иногда могут и противоречить его предпочтениям, но это можно выявить с помощью психологических профориентационных тестов. Качество психологических профориентационных тестов также необходимо улучшить.

2. Необходимо усилить работу психологов в Интернатных учреждениях. Рассмотреть возможность привлечения высококвалифицированных специалистов извне для проведения психокоррекционных работ с детьми, особенно с детьми подросткового возраста, которые были возвращены после усыновления, патронатного воспитания. Работу рекомендуется проводить в форме интересных и занимательных игр, тренингов, терапий.

3. Необходимо повышать мотивацию воспитанников детских домов в получении высшего образования или обучении по специальности, к которой имеет предрасположенность, желание и стремления. Установить сотрудничество с вузами с целью организации для детей-сирот и детей ОБПР в течении 2-х лет предшествующих выпуску, подготовительных курсов по соответствующим специальностям.

Данные курсы помогут подготовить ребенка к вступительным экзаменам, более четко увидеть перспективы получения специальности в вузе, скорее адаптироваться к среде вуза и самое главное получить мотивацию к получению высшего образования.

4. Систематизировать организацию кружков по интересам для воспитанников Интернатных учреждений.

5. Для воспитанников детских домов – учеников 9 и 11 классов проводить курсы финансовой грамотности, так как за частую дети, выпустившиеся из Интернатных учреждений не умеют распоряжаться ими.

Определенное обучение проводится в домах юношества, но не все ребята попадают в эти дома.

Местным исполнительным органам:

6. Учитывая, что дети-сироты и дети ОБПР более 10 лет ожидают в очереди полагающееся жилье, рассмотреть возможность продления сроков проживания в домах юношества с 23 до 29 лет, в связи с тем, что в настоящее время в некоторых домах юношества, около 30% комнат не заняты.

Провести аудит домов юношества на предмет соответствия безопасным и комфортным условиям проживания.

Также внести в оценку работы акимов городов критерий «Обеспечение жильем детей-сирот и детей ОБПР».

7. Рассмотреть возможность увеличения стипендий для студентов колледжей.

8. Рассмотреть возможность предоставления сертификатов на первоначальный взнос для детей-сирот и детей ОБПР для приобретения жилья через программы АО «Отбасы банк», по аналогии жилищных сертификатов, предоставляемых акиматом г. Нур-Султан на покрытие первоначального взноса²².

9. Проводить мониторинг дальнейшей жизни выпускников детских домов, особенно тех, кто не имеет собственного жилья, не имеет родственников и не проживает в доме юности. На постоянной основе осведомлять о мерах государственной поддержки, оказываемых тем категориям граждан, к которым они относятся (матери-одиночки, многодетные мамы, малоимущие, лица с инвалидностью, освобожденные из мест лишения свободы и т.д.). Разработать и ежегодно обновлять брошюры для выпускников с контактными данными МИО, горячих линий, информацией о реализуемых мерах государственной поддержки (госпрограммы, новости казахстанских и зарубежных вузов о грантах и стипендиальных программах).

10. Рассмотреть возможность передачи работы с выпускниками Интернатных учреждений в конкурентную среду, так как на сегодняшний день органы опеки и попечительства проводят разрозненную работу с воспитанниками и выпускниками Интернатных учреждений. По данным МИО, ежегодно проводится множество мероприятий по поддержке, обучению и трудоустройству выпускников Интернатных учреждений, но они не являются системными, в связи с чем считаем целесообразным передать эту функцию НПО.

Масштабировать практику проекта «Наставники», реализуемого благотворительным фондом «Дара».

11. Предлагается рассмотреть возможность организации курсов по социальной адаптации выпускников Интернатных учреждений в первый год выпуска с привлечением высококвалифицированных психологов.

Министерству труда и социальной защиты РК:

12. Предусмотреть льготы для прохождения теста на определение родства для близких родственников, желающих усыновить/удочерить ребенка, оставшегося без попечения родителей.

В настоящее время стоимость такого анализа в Клинико-диагностической лаборатории «Олимп» составляет 132 000 тенге (стоимость анализа при условии, что результат предоставляется в суд). Так как дети ОБПР – это дети из неблагополучных семей, у родственников, желающих усыновить (удочерить) их зачастую нет таких средств.

²² <https://zhilfond.kz/2021/03/27/%D1%81%D1%84%D0%B4/>

Министерству образования и науки РК:

13. Рассмотреть возможность повысить заработную плату воспитателям детских домов, так как для данной категории преподавателей стандартные надбавки, которые получают учителя и преподаватели не предусмотрены.

14. Расширить квоты на обучение в колледжах по наиболее востребованным специальностям.

Министерству индустрии и инфраструктурного развития РК:

15. Рассмотреть возможность внесения изменений в Закон РК «О жилищных отношениях» в целях предоставления возможности обмена, расширения (в связи с изменением состава семьи в сторону увеличения), передачи в наследство полученного жилья для детей-сирот и детей ОБПР.

16. Рассмотреть возможность сокращения очередников (на жилье из государственного жилищного фонда) из числа детей-сирот и детей ОБПР.

Министерству юстиции Республики Казахстан:

17. Ежегодно проводить классные часы для воспитанников детских домов – учеников 9 и 11 классов для информирования об оказываемых юридических услугах pro-bono (безвозмездных) с предоставлением кратких брошюр об услугах с указанием контактных данных адвокатов, предоставляющих услуги в каждом регионе.

**Комитету по правовой статистике и специальным учетам
Генеральной прокуратуры РК:**

18. Предлагается ввести отдельную графу идентифицирующую выпускников детских домов при регистрации (нарушителя).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Методическая разработка «Особенности психологического развития детей, воспитывающихся в учреждениях интернатного типа»
2. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-II «О правах ребенка в Республике Казахстан»
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>
3. Статья 30 Конституции РК
https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z32
4. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_
5. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94 «О жилищных отношениях»
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_
6. Кодексе РК «О браке (супружестве) и семье»
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>
7. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 марта 2012 года № 382 «Об утверждении Правил осуществления функций государства по опеке и попечительству»
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000382>
8. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 октября 2018 года № 595. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 31 октября 2018 года № 17657 «Об утверждении Типовых правил деятельности организаций образования соответствующих типов и видов»
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017657>
9. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 марта 2012 года № 406 «Об утверждении Типовых правил о Доме юношества»
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000406>
10. Закон Республики Казахстан от 16 июня 1997 г. № 126 «О государственных социальных пособиях по инвалидности и по случаю потери кормильца в Республике Казахстан»
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000126_#z32
11. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 года № 518-IV, статья 139
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>
12. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94. «О жилищных отношениях», ст.68, 6) п.п.
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_

13. «Ютятся на вокзалах и теплотрассах». Почему в Казахстане сироты десятилетиями ждут положенные им квартиры
<https://news.mail.ru/economics/51036869/?frommail=1>
14. Когда дети-сироты получают полагающееся им жилье
www.pnp.ru/social/kogda-deti-siroty-poluchat-polagayushheesya-im-zhile.html
15. «Нас обманывают шесть лет!»
Детдомовцы Талгара обратились к Президенту Казахстана
<https://news.mail.ru/society/50990087/?frommail=1>
16. КГУ «Жилищный фонд» акимата г.Нур-Султан
<https://zhilfond.kz/2021/03/27/%D1%81%D1%84%D0%B4/>
17. Международный опыт реализуемых программ эффективной социализации выпускников образовательных организаций для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (vercont.ru)

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Для выпускников детских домов

ГАЙД ЭКСПЕРТНОГО ИНТЕРВЬЮ НА ТЕМУ «СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ И ИНТЕГРАЦИЯ В ОБЩЕСТВЕ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ»

Уважаемый участник! Центр по изучению института семьи КИОР Рухани жаңғыру проводит глубинные интервью на тему «Социальная адаптация и интеграция в обществе воспитанников детских домов» с целью выработки практических рекомендаций по данной проблематике. Мы просим Вас принять участие в интервью и ответить на наши вопросы. Спасибо за участие!

Как вам удобно, чтобы я обращалась(ся)? На «вы», на «ты», по имени?

АНКЕТА ДЛЯ УЧАСТНИКА

Вопросы интервью

Общие вопросы

1. Как Вы оказались в детском доме?
2. Кем Вы хотели стать в детстве? Вам удалось реализовать свои стремления?
3. В детском доме, где Вы воспитывались были какие-либо кружки? Вы ходили? Вас распределяли по этим кружкам?
4. С какими трудностями Вы столкнулись после выпуска из детского дома?
5. Как Вы представляли себе жизнь за пределами детского дома?
6. Что Вас больше всего пугало или настораживало после выпуска?

Образование

7. Были ли у Вас трудности с поступлением в вуз (колледж) ? Вам нравится учиться в вузе (колледже)? Что Вам не нравится в учебе, учебном заведении, учебном процессе?

7.1. Вам нравится учиться в колледже? Что Вам не нравится в учебе, учебном заведении, учебном процессе? Почему Вы поступили в колледж?

Как Вы думаете, что помешало вам поступить в вуз? Может быть Вы планируете еще получить высшее образование?

8. А что Вы знаете о той профессии, на которую учитесь? Вам нравится профессия на которую вы обучаетесь? Вы планируете повышать квалификацию?

9. Как Вы думаете, что необходимо для того, чтобы стать хорошим специалистом с высокой заработной платой?

Обеспеченность финансовыми средствами

10. Как Вы думаете, достаточно ли стипендии, студентам чтобы обеспечивать себя самым необходимым?

11. Как Вы думаете, заработная плата, которую получают люди Вашей профессии достаточна, чтобы обеспечивать себя самым необходимым?

12. А вас учили в детском доме правильно распределять свой доход? Может Вы хотели бы научиться правильно распоряжаться деньгами?

Жилье

13. Как Вы узнали о том, что можете получить жилье из госфонда?

14. Вы уже стоите в очереди на жилье из государственного фонда? Когда Вы встали в очередь? Как часто Вы интересуетесь своей очередью на жилье?

15. Как давно Вы заехали в свою квартиру?

16. Вам нравится ваш дом, район? Нет ли каких-либо проблем в доме?

Поддержка и помощь

17. К кому Вы можете обратиться, если понадобится юридическая помощь (оформление документов, оформление движимого и недвижимого имущества, при решении вопросов с налоговыми службами, правоохранительными органами (административные штрафы)?

18. Из каких источников Вы узнаете о мерах государственной поддержки, касающихся воспитанников детских домов?

19. Знаете ли Вы о существовании телефона доверия для женщин и детей 111? (По данному номеру оказывается поддержка и помощь детям в т.ч. психологическая, юридическая и даже по бытовым вопросам (где и что можно купить, как доехать до поликлиники и т.д.)

20. Какие городские службы, оказывающие помощь и поддержку Вам известны?

21. Кто Вас поддерживал и поддерживает после выпуска? Поддерживают ли Вас воспитатели детского дома, где Вы проживали?

Спонсоры (иждивенческие настроения)

22. Помогают ли Вам меценаты, благотворители (частные лица, организации)? В какой форме проявляется эта помощь (финансовая, материально-техническая, наставническая и др.)?

23.1. Как Вы думаете, если вдруг Вы встретите такого же мальчика (девочку) как Вы, который (ая) оказался (ась) в трудной жизненной ситуации, Вы должны ему помочь?

23.2. Если обязан: почему Вы думаете, что обязаны?

23.3. В случае, если меценат (благотворитель), который Вам обычно помогал, в какой-то момент перестанет это делать, Вы обидитесь на него?

Отношение к браку, семье

Если женат (замужем)

24. Сколько лет Вам было, когда Вы женились /вышли замуж?

Если ранний брак

25. Почему Вы решили так рано создать семью?

26. Сколько лет Вам было, когда у Вас появился первый ребенок?

Если не женат/не замужем

27. Какая она по-вашему «идеальная» семья?

28. А Вы хотите в будущем создать семью? Какая она будет? Сколько у Вас будет детей?

О трудностях и проблемах

29. Что бы Вы хотели изменить в детском доме, в котором Вы воспитывались?

30. Если бы Вы могли бы вернуться в детский дом, что бы Вы изменили там в себе? (может быть Вы часто обижались, часто грустили, не учились, не посещали кружки о которых говорили воспитатели, не занимались спортом)

31. Что может изменить Вашу жизнь сейчас?

Вредные привычки

32. Как Вы относитесь к алкоголю? Употребляете? А к наркотикам?

33. Вы знаете, что немало воспитанников детских домов, после выпуска попадают в криминальную среду? Как Вы к этому относитесь? У Вас есть такие среди друзей?

34. Часто в СМИ публикуются случаи о насильственных действиях со стороны работников детского дома, может быть Вы знаете какие-то факты об этом?

35. Также публикуются факты о насилии со стороны самих воспитанников детских домов по отношению к младшим, может быть Вы сталкивались?

D1. ФИО интервьюера _____

D2. Возраст _____

D3. Место работы _____

D4. Место учебы _____

Благодарим за участие в интервью!

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

ГАЙД ЭКСПЕРТНОГО ИНТЕРВЬЮ НА ТЕМУ «СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ И ИНТЕГРАЦИЯ В ОБЩЕСТВЕ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ»

Уважаемый эксперт!

Центр по изучению института семьи КИОР «Рухани жаңғыру» проводит экспертные интервью на тему «Социальная адаптация и интеграция в обществе воспитанников детских домов» с целью выработки практических рекомендаций по данной проблематике. Мы просим Вас принять участие в интервью и ответить на наши вопросы. Спасибо за участие!

АНКЕТА ДЛЯ ЭКСПЕРТА

Вопросы интервью

1. По Вашему опыту с какими трудностями при социальной адаптации сталкиваются выпускники детских домов?

2. Как вы думаете, что необходимо изменить в материально-техническом обеспечении детских домов? Возможно необходимо дополнительное выделение финансовых ресурсов на повышение уровня образования детей-воспитанников? На курсы по психокоррекции?

3. Какие изменения необходимо внести в деятельность работы органов опеки и попечительства?

4. Как вы думаете оснащены ли детские дома всем необходимым для комфортного проживания детей? Есть ли необходимое техническое оснащение в соответствии с современными требованиями?

Если нет, соответствующего оснащения, то что нужно для его обеспечения?

5. Сложно ли воспитанникам детских домов трудоустроиться? Какие меры можно предпринять для оказания им содействия в трудоустройстве?

6. Как вы думаете почему большинство воспитанников детских домов получают образование в колледжах? В среднем только 25,5% (по статистике МОН РК за последние 5 лет) ежегодно поступают в вузы.

7. Как вы думаете, какую поддержку необходимо оказывать детям-сиротам начиная с первого дня их пребывания в детских домах? (услуги юриста, услуги психолога и т.д.)

8. Как Вы считаете, какие навыки необходимо развивать в детях, воспитывающихся в детских домах?

9. По информации экспертов, многие выпускники могут растратить средства, накопленные на их счетах за несколько дней, как вы думаете, почему так происходит? Необходимо ли им проведение курсов по финансовой грамотности еще в стенах детского дома?

10. Как вы думаете, какие меры государство может предпринять для упреждения распределения детей из неблагополучных семей в детские дома?

11. Как вы считаете какие психокоррекционные работы необходимо проводить с детьми-сиротами?

12. Как вы считаете, что необходимо сделать для того, чтобы обеспечить выпускников детских домов жильем сразу после выпуска из детского дома?

13. Какие рекомендации можно дать воспитателям детского дома:

- для снижения уровня иждивенческих настроений у воспитанников детских домов;

- для снижения уровня тревожности;

- по воспитанию «здорового» эгоизма;

- по воспитанию.

14. Какие рекомендации можно дать директорам школ в которых обучаются воспитанники детских домов?

15. Насколько эффективно работают школьные психологи? По Вашему мнению, насколько эффективно работают психологи в детских домах? Что можно сделать для того, чтобы повысить их эффективность?

16. Как вы считаете, какую еще помощь могут оказывать спонсоры, кроме финансовой (в т.ч. подарков в виде различной техники и гаджетов)?

17. Проводите ли вы опрос среди воспитанников для выявления проблемных вопросов? Каким образом проводится опрос? Оценивается ли при этом работа педагогов? Если да, то как?

18. Какие ценности прививаются педагогами в Вашем детском доме?

19. Какие мировые практики по социализации выпускников в мире вам известны и какие из них вы бы предложили внедрить в Казахстане?

20. Какие у вас есть предложения по совершенствованию законодательства РК в области обеспечения безопасности воспитанников и выпускников детских домов?

21. Как вы оцениваете текущую работу детских домов и какие можно внести коррективы?

22. На ваш взгляд, что нужно сделать для гармонизации перехода выпускников в самостоятельную жизнь?

D1. ФИО эксперта _____

D2. Должность _____

D3. Специализация _____

D4. Стаж работы _____

D5. Организация _____

D6. Сфера деятельности:

1) Педагогика/ воспитание

2) медицина

3) детская психология

4) социальная сфера

5) Другое (напишите) _____

D7. Тип организации:

2) Государственная организация, учреждение

3) Неправительственная общественная организация

4) Частная коммерческая организация

5) Другое (напишите) _____

Благодарим за участие в интервью!